

UYGUR SİVİL DOKÜMANLARININ SÖZ VARLIĞI

İzzet ŞİRİN

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2014

UYGUR SİVİL DOKÜMANLARININ SÖZ VARLIĞI

İzzet ŞİRİN

T.C.

Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Sosyal Bilimleri Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Türk Dili Bilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eskişehir

2014

T.C.

ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTİSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İzzet ŞİRİN tarafından hazırlanan Yazko Edebiyat Dergisi Üzerine Bir İnceleme başlıklı bu çalışma 09.01.2014 tarihinde Eskişehir Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, Jürimiz tarafından Türk Dili Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan Prof. Dr. Erdoğan Boz

Üye Doç. Dr. Ferruh AĞCA

(Danışman)

Üye Doç.Dr. Mehmet Mahur Tulum

Üye Doç. Dr. Can ÖZGÜR

Üye Yrd. Doç. Dr. Adem KOÇ

ONAY

09/01/2014

(İmza)

Doç. Dr. Hasan Hüseyin ADALIOĞLU

Enstitü Müdürü

ÖZET

UYGUR SİVİL DOKÜMANLARININ SÖZ VARLIĞI

ŞİRİN, İzzet

Yüksek Lisans- 2014

Türk Dili Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Ferruh Ağca

Bu çalışmamızda Uygurlardan kalan 13-14. yüzyıllara ait din dışı metinlerin söz varlığını ortaya koymakla Türk dilinin seküler alana ait kavram ve terimlerin hangi sözcüklerle karşılandığı tespit edilmiştir. Tespit edilen sözcükler Eski Türk dilinin diğer çevreleriyle anlam ve şekil yönünden mukayese edilerek ortaklık ve farklılıkları belirlenmiştir.

Söz varlığı tespit edildikten sonra konusal (tematik) olarak sınıflandırılmıştır. Böylece 13-14. yüzyıl Türk toplumunun kültürel, sosyal ve iktisadi hayatında nasıl bir hayat tarzına ve dünya görüşüne sahip oldukları hakkında fikir edinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uygur, Uygur Sivil Dokümanları, söz varlığı.

ABSTRACT

VOCABULARY PRESENCE OF UIGHUR CIVIL DOCUMENT

İzzet ŞİRİN

Department of Turkish Language and Literature

Field of Turkish Language

Advisor: Assoc. Dr. Ferruh Agca

In this study words about sale, exchange, leasing and renting, adoption, assurance, emancipation, testament, credit agreements and various subjects taking place in 129 documents of 13th and 14th centuries belonging to Uighurs are identified and explained. Then the meanings and forms thereof in the manuscripts of the Köktürk Khanate, texts of Manichean Uighurs and texts of Buddhist Uighurs, which are the other periods of the Old Turkish language, are determined and compared.

After being specified the vocabulary is classified according to their themes. This provided valuable information about the cultural, social and financial lifestyle and worldview of the 13th and 14th centuries' Turkish society.

Key Words: Uighur, Uighur Civil Document, vocabulary presence.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
ÖNSÖZ	xiii
GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

ESKİ UYGUR TÜRKLERİNİN TARİH VE EDEBİYATI

1.1. ESKİ UYGUR TÜRKLERİNİN TARİH VE EDEBİYATI.....	6
1.1.1. Tarih	6
1.1.1.1. Orhun Uygur Kağanlığına Kadar Uygurlar.....	6
1.1.1.2. Orhun Uygur Kağanlığı.....	7
1.1.1.3. Kansu Uygurlar Devleti (Sarı Uygurlar).....	8
1.1.1.4. Hoço Uygur Devleti	8
1.1.2. Edebiyat.....	9
1.1.2.1. Yazıtlar	9
1.1.2.2. Maniheist Uygur Edebiyatı	11
1.1.2.3. Budist Uygur Edebiyatı	12
1.1.2.4. Sivil Metinler	14
1.1.2.4.1 Eski Uygurca Metinlerin Bulunuşu ve Koleksiyonlar .	14
1.1.2.4.2 Eski Uygur Sivil Metinleri Üzerine Çalışmalar	17

2. BÖLÜM

UYGUR SİVİL DOKÜMANLARININ SÖZ VARLIĞI

2.1. ÖZEL AD BİLGİSİ VE DİLBİLGİSİ ÖGELERİ	20
2.1.1. Kavim ve Boy Adları	20
2.1.2. Niteleme Adları	21
2.1.2.1. Fiziksel-Bedensel Özellikleri İçeren Niteleme Adları	21
2.1.2.2. Değer Yargılarını İçeren Niteleme Adları	22
2.1.3. Miktar, Hacim, Ölçü Bildiren Niteleme Adları	29
2.1.4. Renk Adları	30
2.1.5. Gösterme-Belirtme Niteliyicileri	31
2.1.6. Tarz-Durum Bildiren Adlar	32
2.1.7. Yer-Zaman Sözcükleri	35
2.1.8. Soru-Belirsizlik Sözcükleri	37
2.1.9. Zamirler	38
2.1.9.1. Kişi Zamirleri	38
2.1.9.2. Dönüştürme Zamirleri	39
2.1.9.3. Belirsizlik Zamirleri	40
2.1.9.4. İşaret Zamirleri	40
2.2. DİLBİLGİSİ GÖREVLERİ (EDATLAR-BAĞLAÇLAR)	41
2.2.1. Edatlar	42
2.2.2. Bağlaçlar	46
2.3. KONULARINA GÖRE ADLAR	47
2.3.1. Zaman	47
2.3.1.1. Yıl, Mevsim, Ay, Gün	47
2.3.1.2. Takvim	49
2.3.2. Bitkiler-Hayvanlar	52
2.3.3. Organ Adları	56

2.3.4. Coğrafya	58
2.3.4.1. Kara Kütleleri, Su Kütleleri	58
2.3.4.2. Coğrafi Yönler ve Yer-Yön Adları	62
2.3.4.3. Yol, Geçit	67
2.3.5. Madenler, Mineraller	67
2.3.6. Gündelik Yaşam Ögeleri	69
2.3.6.1. Beslenme, Yiyecek, İçecek	69
2.3.7. Giyim	70
2.3.8. Ölçü, Miktar	73
2.3.9. Ticaret, Endüstri	76
2.3.9.1. Ticaret, takas, para	76
2.3.9.2. Vergi	82
2.3.9.3. Ticari Taşımacılık	84
2.3.10. Mal, Mülk, Servet	84
2.3.11. Hukuk, Ticaret Hukuku	86
2.3.12. Kent, Konut, İstihkâm, Devlet Kurumları	91
2.3.12.1. Kent	91
2.3.12.2. Konut, İstihkâm, Devlet Kurumları	92
2.3.12.3. Konut Bölümleri, Ev Eşyaları, Mutfak Eşyaları	94
2.3.13. Birey, Toplum, Halk, Devlet, Siyaset, Savaş	98
2.3.13.1. Yaşam Evreleri	98
2.3.13.2. İnsan, Kadın, Erkek	99
2.3.14. Akrabalık	102
2.3.14.1. Kan Akrabalığı	102
2.3.14.2. Evliliğe Dayalı Akrabalık	107
2.3.15. Ünvanlar, Rütbeler, Saygı Ünvanları	108
2.3.16. Meslekler	112
2.3.17. İl, Vatan, Yurt, Bayrak, Sancak	114

2.3.18. Bodun, Boy, Oymak, Halk	114
2.3.19. İletişim, Etkileşim	115
2.3.20. Kimlik, Ad, Ünvan	116
2.3.21. Tutsaklık	117
2.3.22. Tarım	118
2.3.23. Evlilik	120
2.3.24. Cenaze	121
2.3.25. Yasa, Töre	121
2.3.26. Ceza, Yaptırım	122
2.3.27. Kozmogoni, Din, İnanç	122
2.3.28. Sayı Adları	126
2.3.28.1. Asıl Sayılar	126
2.3.28.2. Sıra Sayıları	128
2.3.28.3. Üleştirme Sayıları	129
2.3.28.4. Topluluk Sayıları	130
2.3.29. Kölelikle İlgili Kavramlar	132
2.3.30. Atçılıkla İlgili Gereçler	132
2.3.31. Varlıkların Olma ve Bulunma Durumları	132
2.3.32. İletişim-Etkileşim	133
2.3.33. Sağlık	134
2.4. FİİLLER.....	135
2.4.1. Durum	135
2.4.2. Oluş	145
2.4.3. Kılış	148
SONUÇ	163
KAYNAKÇA	165
DİZİN	168

Kısaltmalar Listesi

AKPAW Wissenschaften	:Abhandlugen der K�niglich Preuischen Akademie der
bkz.	:Bakınız
B	:Batı Yüzü
BK	: Bilge Kaĝan Yazıtı
H	: Heilkunde
Hhuast.	: Huastuanıft
Çin.	: Çince
D	: Doĝu Yüzü
DLT	: Divan u Lgati'it- Türk
EPDT	: bkz. Clauson 1972
ETY I, II	: Eski Türk Yazıtları I, II
Frs.	: Farsça
G	: Güney Yüzü
H I, II	: Heilkunde I, II
Hüen-ts	: Hüen-tsang
IrkB	: Irk Bitig
K	: Kuzey Yüzü
KB	: Kutadgu Bilig
KT	: Kl Tigin Yazıtı
M	: Manichaica
Mal.	: bkz. Malov 1952
Moĝ.	: Moĝolca
O	: Ongin Yazıtı
Pfahl.	: bkz. Müller 1915
PP	: Paul Pelliot
Sogd.	: Soĝdça
Skt.	: Sanskritçe

Suv.	: Suvarnaprabhasasutra
Şu	: Şine Usu Yazıtı
T	: Tonyukuk Yazıtı
TT	: Turkische Turfan Texte
Toh.	: Toharca
TürkBuddh	: Budist Metinler
TürkMan.	: Manhesit Metinler
TürkRun.	: Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları
Türkİslm.	: İlk İslami Dönem Metinleri
U	: Uigurica
Usp.	: Uigurische Sprachdenkmeler

ÖNSÖZ

Söz varlığı bir dilin tarihsel ya da modern zamanlarındaki mevcut sözcüklerinin bir bütünü olarak tanımlanır. Bu çerçevede evrensel dil bilimi araştırmalarında bir bütün halinde ya da tematik çalışmalar vasıtasıyla dillerin söz varlığı ortaya konulur.

Tarihsel Türk dili alanlarında Türk Runik harfli yazıtların dışındaki mevcut eserlerin büyük bir çoğunluğu ait olunan dini çevre ile ilgili metinler olduğu için bu dini metinlerin tarihsel Türk toplum yapısını tam anlamıyla ifade ettiğini söylemek mümkün değildir. Buna karşılık tarihsel Türk dili alanlarında dini olmayan toplumun çeşitli yaşayış biçimlerini ifade eden az sayıdaki din dışı metinler doğrudan hayatı aksettirdiği için Türk toplumunun sosyal, kültürel ve iktisadi hayat önemli ipuçları barındırmaktadır. Bu tez ile dini metinlerde ifade edilmeyen alana ait olan sözcük ve kavramların tespit edilmesi önemlidir.

Türk dilinin büyük tarihsel dönemlerinden biri olan Uygur Türkçenin çeşitli çevrelere ait metinlerin yazımında kullanıldığı bilinmektedir. Bu döneme ait metinlerdeki söz varlığı çeşitli çalışmalarda Eski Türk dilinin diğer çevreleriyle birlikte ele alınmış olsa da Maniheizt Uygur, Budist Uygur ve Uygur Sivil Dokümanlarının söz varlığı ayrı ayrı değerlendirilmemiştir. Bu çalışmamız Uygurlardan kalan 13.-14. yüzyıllarla ait din dışı metinlerin söz varlığı ortaya konmak suretiyle Türk dilinin seküler alana ait kavram ve terimlere hangi sözcüklerle karşılığını tespit edilmesi ve diğer çevrelerden ortaklık ve farklılıkları belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. İlk Bölümde Eski Uygur Türklerinin tarihi ve edebiyatı hakkında bilgi verildikten sonra Uygur Sivil Dokümanları hakkında ve belgeler üzerine yapılan çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise *13.-14. Uygur Sivil Belgelerinin Söz Varlığı* ana başlığı altında bu dönem

Uygur toplumunun sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını ifade eden sözcükler tespit edilmiş, anlamlandırılmış ve ait olduğu kavram alanına göre tasnif edilmiştir. Diğer taraftan sözcük kök veya gövdelerinde ses ve biçim özellikleri itibariyle herhangi bir farklılık ortaya çıkmış ise bu farklılıkları Türk dilinin diğer çevrelerle mukayese edilip belirtilmiştir. Üçüncü bölüm ise elde ettiğimiz bulguların sunulduğu *Sonuç* kısmıdır. Dördüncü bölüm ise faydalanılan kaynakların sıralandığı *Kaynakça* kısmıdır.

Tez konumun belirlenmesinden itibaren sonuna kadar bana her aşamada sabırla yardım eden danışmanıma Doç. Dr. Ferruh Ağca'ya saygılarımı ve teşekkürlerimi sunarım.

İzzet Şirin

Eskişehir-2013

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

Araştırmanın konusu, Uygur Sivil Dokümanlarının söz varlığının tespit edilmesi böylece Türk dilinin seküler alana ait kavram ve terimlerin hangi sözcüklerle karşıladığının tespit edilmesi ve diğer çevrelerden farklılıklarının ortaya konmasıdır.

Türk dilinin büyük tarihsel dönemlerinden biri olan Uygur Türkçenin çeşitli çevrelere ait metinlerin yazımında kullanıldığı bilinmektedir. Bu döneme ait metinlerdeki söz varlığı çeşitli çalışmalarda Eski Türk dilinin diğer çevreleriyle birlikte ele alınmış olsa da Maniheist Uygur, Budist Uygur ve Uygur Sivil Dokümanları söz varlığı ayrı ayrı değerlendirilmemiştir. Bu çalışmamız Uygurlardan kalan 13.-14. yüzyıllarla ait din dışı metinlerin söz varlığı ortaya konmak suretiyle Türk dilinin seküler alana ait kavram ve terimlere hangi sözcüklerle karşıladığını tespit edilmesi ve diğer çevrelerden ortaklık ve farklılıkları belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın Amacı

Araştırmanın amacı, 13.-14. yüzyıl Uygur toplumunun sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını ifade eden sözcükleri tespit etmek, anlamlandırmak ve ait olduğu kavram alanına göre tasnif etmektir. Diğer tarafta sözcük kök veya gövdelerinde ses ve biçim özellikleri itibarıyla herhangi bir farklılık ortaya çıkmış ise bu farklılıkları diğer çevrelerle mukayese edip belirtmektir. Nitekim din dışı Uygur metinlerindeki söz varlığı bir bütün halinde ortaya çıktığında 13.-14. yüzyıl Türk toplumunun kültürel, sosyal ve iktisadi hayatında nasıl bir hayat tarzına ve dünya görüşüne sahip

oldukları ortaya konulabilecek; ve bu çerçevede hayatlarındaki kabulleri ve retleri yorumlanabilecektir.

Araştırmanın Yöntemi

Çalışmanın kapsamı, 13.-14. yüzyıllarda Uygurlar tarafından yazılan sivil dokümanlardır. Bu dokümanların söz varlığı ortaya konulurken Eski Türk dilinin diğer çevreleriyle de mukayese edebilmek adına Köktürk, Maniheist, Budist ve ilk İslami Türkçe metinler üzerine yapılmış sözlüklerden istifade edilmiştir.

Tezin malzemesini oluşturacak olan sözcükler sınırları belirlenmiş metinlerden fişleme usulü ile tespit edilmiş ve bu sözcükler ait oldukları metinlere göre tanıklandırılıp anlamlandırılmıştır. Ayrıca sözcükler Eski Türk dilinin diğer çevrelerindeki biçimleriyle mukayese edilmiştir.

KORPUS

Ad01-Ad03 Yamada, N., **Sammlung uigurischer Kontrakte**, 3 vols. Ed. by J. Oda / P. Zieme / H. Umemura / T. Moriyasu. Osaka, 1993. (Bu eserdeki evlatlık edinme belgeleri)

Ex01-Ex03 Yamada, N., **Sammlung uigurischer Kontrakte**, 3 vols. Ed. by J. Oda / P. Zieme / H. Umemura / T. Moriyasu. Osaka, 1993. (Bu eserdeki değiş-tokuş belgeleri)

Heilk I Arat, Gabdul Raşid Rachmati, "Zur Heilkunde der Uiguren", **SPAW** Phill. Hist. 1930: 451-473.

- Heilk II** Arat, Gabdul Raşid Rachmati, "Zur Heilkunde der Uiguren", **SPAW** Phill. Hist. 1932: 401-443.
- Huast.** Le Coq, Alber Von; **Chuastanift, ein Sündenbekenntnis de manichäischen Auditores, Gelfunden in Turfan (Chinesisch-Turkistan)**, Berlin, 1911.
- Hüen-Tsang** Annemarie von Gabain, "*Briefe der uigurischen Hüen-tsang-Biographie*", Sitzungsberichte der preußischen Akademie der Wissenschaften, phil.-hist. Klasse, Berlin, 1938.
- Lo01-Lo30** Yamada, N., **Sammlung uigurischer Kontrakte**, 3 vols. Ed. by J. Oda / P. Zieme / H. Umemura / T. Moriyasu. Osaka, 1993. (Bu eserdeki kredi sözleşmesi belgeleri)
- M I** Le Coq, Alber Von; **Türkische Manichaica aus Chotscho I**, Berlin, 1912.
- M II** Le Coq, Alber Von; **Türkische Manichaica aus Chotscho II**, Berlin, 1919.
- M III** Le Coq, Alber Von; **Türkische Manichaica aus Chotscho III**, Berlin, 1922.
- Mi01-Mi33** Yamada, N., **Sammlung uigurischer Kontrakte**, 3 vols. Ed. by J. Oda / P. Zieme / H. Umemura / T. Moriyasu. Osaka, 1993. (Bu eserdeki muhtelif belgeler)
- Pfahl.** Müller, F. W. K. "Zwei Pfahlinschriften aus den Turfanfunden", **APAW** 1915: 1-38.
- PI 01- PI 02** Yamada, N., **Sammlung uigurischer Kontrakte**, 3 vols. Ed. by J. Oda / P. Zieme / H. Umemura / T. Moriyasu. Osaka, 1993. (Bu eserdeki azat etme belgeleri)

- RH01-RH14** Yamada, N., **Sammlung uigurischer Kontrakte**, 3 vols. Ed. by J. Oda / P. Zieme / H. Umemura / T. Moriyasu. Osaka, 1993. (Bu eserdeki kiralama belgeleri)
- Sa01-Sa29** Yamada, N., **Sammlung uigurischer Kontrakte**, 3 vols. Ed. by J. Oda / P. Zieme / H. Umemura / T. Moriyasu. Osaka, 1993. (Bu eserdeki satış belgeleri)
- Suv** Zieme, Peter: **Altun Yaruq Sudur, Vorworte und das erste Buch. Edition und Übersetzung der attürkischen Version des Goldlanzsūtra (Suvarnaprabhasootomasūtra), Turnhout, 1996** (Berliner Turfan-Texte)
- TT I** Bang, Willi, und Annemarie von Gabain: **Türkische Turfan-Texte I**, Berlin, 1929.
- TT II** Bang, Willi, und Annemarie von Gabain: **Türkische Turfan-Texte II**, Berlin, 1929.
- TT III** Bang, Willi, und Annemarie von Gabain: **Türkische Turfan-Texte III**, Berlin, 1930.
- TT IV** Bang, Willi, und Annemarie von Gabain: **Türkische Turfan-Texte IV**, Berlin, 1930.
- TT V** Bang, Willi, und Annemarie von Gabain: **Türkische Turfan-Texte V**, Berlin, 1931.
- TT VI** Bang, Willi, und Annemarie von Gabain und G. R. Rahmati: **Türkische Turfan-Texte VI. Das buddhistische Sutra Säkiz Yükmäk** Berlin, 1934.
- TT VII** Rahmeti Arat, Reşid: **Türkische Turfan-Texte VII. Von Dr. G. R. Rachamati. Mit sinologischen Anmerkungen von Dr. w. Eberhard**, Berlin, 1937.

TT VIII Gabain, Annemarie von: **Türkische Turfan-Texte VIII. Texte in Brahmischrift**, Berlin, 1954.

TT IX Gabain, Annemarie von: und Werner Winter, **Türkische Turfan-Texte IX. Ein Hymnus an den Vater Mani Auf “Tocharisch” B mit alttürkischer Übersetzung**, Berlin, 1958.

U I Müller, Friedrich Wilhelm Karl, **Uigurica I**, 1. Die Anbetung der Magier, e,n chr,stliches Bruchstück, 2. Die Reste des buddhistischen ‘Goldglanz-Sūtra’, Ein vorläufiger Bericht, AKPAW, Berlin 1908.

U II Müller, Friedrich Wilhelm Karl, **Uigurica II**, AKPAW, Berlin 1910.

U III Müller, Friedrich Wilhelm Karl, **Uigurica III**, Uigurische Avadāna-Bruchstücke (I-VIII), AKPAW, Berlin 1920.

U IV Müller, Friedrich Wilhelm Karl, **Uigurica IV**, SPAW, Berlin 1931.

WP01- WP06 Yamada, N., **Sammlung uigurischer Kontrakte**, 3 vols. Ed. by J. Oda / P. Zieme / H. Umemura / T. Moriyasu. Osaka, 1993. (Bu eserdeki vasiyet belgeleri)

Yazı Çeviri Sistemi ve İşaretler

đ /t/ ünsüzünün /d/ ile yazılışı

ń /n/ ünsüzünün sağa yatık çizgi ile yazımı

ş /z/ ünsüzünün /s/ ile yazımı

ž /s/ ünsüzünün /z/ ile yazımı

ť /d/ ünsüzünün /t/ ile yazımı

BİRİNCİ BÖLÜM

1.1. ESKİ UYGUR TÜRKLERİNİN TARİH VE EDEBİYATI

1.1.1. TARİH

1.1.1.1. Orhun Uygur Kağanlığına Kadar Uygurlar

Çin kaynaklarında Uygurların Hunların neslinden geldiği belirtilir. Bu kaynaklarda Uygurlar Dokuz Oğuz ve On Uygur olarak isimlendirilmiştir. (Çandarlıoğlu, 2002: 334)

Uygurlar IV.-V. yüzyıllarda Töles adını aldılar. VII. yüzyılda Çinliler Göktürkleri yendikten sonra Töles birliklerini dağıtarak İrkin Uygur, Bugu, Bayırku, Tongra vs. boylarını hâkimiyeti altına aldı. 630 yılında Göktürkler Uygur-Töles akınlarını durdurmak için ordu yolladı. İrki'nin oğlu P'u-sa komutasındaki, Uygur-Töles birlikleri Göktürk ordusunu yendi. Bu zaferden sonra P'u-sa İlteber unvanını aldı (Çandarlıoğlu 2002: 335).

646 yılından sonra Uygurlar yeni bir İlteber'in idaresine girdiler. Uygurlar İkinci Göktürk devleti kuruluna kadar Çin'in tesiri altında kaldılar. İkinci Göktürk devleti kurulunca Uygurlar bu devletin hâkimiyetine girdi. 742-3 senelerinde

Uygurlar kendileriyle beraber Göktürk hâkimiyeti altında bulunan Basmıl ve Karluk kabileleriyle birlikte Göktürk devletini yıktılar. 744 yılında Uygur Yabgusu Basmıl Kağanını yenerek kendini kağan ilan etti. Kutlug Bilge Köl Kağan unvanını aldı. Bu suretle Orhun Uygur Kağanlığı kurulmuş oldu (Çandarlıoğlu 2002: 335, 336).

1.1.1.2. Orhun Uygur Kağanlığı

Kutlug Bilge Köl Kağan döneminde ülkenin sınırları doğuda Su-wei'den batıda Altay dağlarına kadar genişledi. Kutlug Bilge Köl Kağandan sonra tahta çıkan Bayan Çor Kağan ülke sınırlarını Seyhun'a kadar genişletti (Ercilasun 2004: 223, 224).

751 yılındaki Talas savaşında Müslüman Arap ordularına yenilen Çinliler Tarım havzasından çekildiler. 755 yılındaki An Lu-şan isyanında Uygurlar Çinlilere yardım edip isyanı bastırdılar. Çin hükümdarı Bayan Çor Kağana kızını gelin olarak yolladı ve 20000 top ipekli kumaşı Uygurlara vergi olarak vermeyi kabul etti. 762 yılında Çin'de yeni bir isyan çıktı. Böğü Kağan'ın yardımıyla Çinliler isyanı bastırabildi. İsyani bastırdıktan sonra Böğü Kağan dört mani rahibiyle beraber Ordu Balık'a döner. Ve rahiplerle yaptığı iki günlük müzakereden sonra Maniheizm'i kabul eder (Ercilasun 2004: 224).

765'te Uygurlar Çin'e Tibet isyanını bastırmak için yardım etti. Bunun sonucunda hem zengin ganimetler elde ettiler hem de Çin üzerindeki nüfuzlarını iyice arttırdılar. Böğü Kağan 779 yılında çıkan bir anlaşmazlık nedeniyle veziri Tun Baga Tarkan tarafından öldürüldü. Tun Baga Tarkan Alp Kutluk Bilge unvanıyla tahta oturdu. Alp Kutluk Bilge Kırgızları yeniden itaat altına alır ama Tibetlilerin Beş Balık'ı almasına engel olamaz (Ercilasun 2004: 221).

795'te Uygur hanedan boyu değişti. Kağanlık Yaglakarlardan Edizlere geçti. Uygur Kağanlığının gücü 820'lere kadar devam etti. 821'den sonra devlet zayıflamaya başladı. Kazar Bilge Kağan 832'de yeğeni ve vezirlerinden biri

tarafından öldürüldü. Onun yerine geçen Alp Külüg Bige Kağan 839'da, Şatolarla birlik olan kendi vezirlerinden birinin hücumuna uğradı ve intihar etti. Bu duruma kızan komutanlardan Külüg Baga 840'ta 100.000 kişilik Kırgız atlısıyla Uygur başkentine saldırdı. Başkent tamamen harap oldu. Katliamdan kurtulanlar dört bir yana göç ettiler. Bu göç hanedan üyelerince yönetildi. Ana grup 840'ta Üge Tigin'i kağan seçti ve 13 boy halinde güneye göçtü. 15 boyluk diğer grup ise güneybatıya yöneldi (Ercilasun 2004: 221-222).

1.1.1.3. Kansu Uygurlar Devleti (Sarı Uygurlar)

840 Kırgız yenilgisinden sonra güneye giden Uygurlar Üge Tegin'i kağan seçtiler. Kansu'da yerleşerek Kansu Uygur Devleti'ni kurdular. Kansu Uygurları kuruldukları günden itibaren T'ang sülalesi ile iyi geçindiler. 10. yüzyıla kadar Çinlilerin "Vazifeye Koyuluş Ordusu"na bağlı hareket ettiler. 905 yılında bu ordunun komutanı Çin imparatorundan ayrılıp otonom bir devlet kurdu. Bu krallık Uygurlara baskı yaparak bölge ticaretini ele geçirmeye çalışınca Uygurlar bu krallığın merkezi olan Tun-huang'ı ele geçirdiler. Bu zafer Uygurluların Çinliler üzerindeki itibarını arttırdı (Çandarlıoğlu 2002: 357).

906 yılında Çin'de T'ang hanedanı yıkıldı ve Beş Sülâle Dönemi (906-960) başladı. Bu dönemde Uygurlar Çin ile diplomatik ve ticari ilişkilerini devam ettirdiler. Kansu Uygur Devleti 940'ta Kitanların, 1028' de Tangutlar Kansu Uygurlarının başkentini zaptettiler. 1036'da Kansu Uygur Devleti'nin bütün topraklarını ele geçirdiler. 1226'da Kansu Uygurları Çengizlilerin hakimiyeti altına girdi. Bundan sonra bağımsız bir devlet kuramayan Kansu Uygurları Budist olarak hayatlarını devam ettirdiler. Bu Uygurlardan bir grup Sarı Uygurlar adıyla bugün Çin'in Kansu eyaletinde yaşamaya devam etmektedirler (Ercilasun 2004: 226, 227).

1.1.1.4. Hoço Uygur Devleti

840'taki hadiseden sonra göç eden Uygur boylarından bazıları güneybatıya giderek Beşbalık, Turfan, Hoço, Kaşgar taraflarında yerleştiler. 840 yılında son Uygur Kağanının yeğeni Mengli'yi Kağan seçtiler (Çandarlıoğlu 2002: 357).

Çin Tibet'ten endişe duyduğu için bu devleti hemen tanıdı. Bu devletin hâkimiyet alanı doğuda Hami'ye Batıda Kaşgar' a kadar genişledi. Kansu Uygurlarının 911'de Tun-huang'ı almalarıyla bu devlet bağımsızlığını kazandı (Ercilasun 2004: 228).

Turfan Uygur devleti 1209'da Cengiz Han'a bağlanıp, 1368'e kadar varlığını sürdürdü. Bugün de bu Uygurların torunları Çin'e bağlı olan Doğu Türkistan'da Uygur özerk bölgesinde yaşamaya devam etmektedirler (Çandarlıoğlu 2002: 358, 359).

1.1.2. EDEBİYAT

1.1.2.1. Yazıtlar

Uygur edebiyatını Orhun Uygur Kağanlığı döneminde taş üzerine yazılmış yazıtlar ile başlatabiliriz. Bu yazıtların birisinin üzerinde ayrıca Çince ve Soğdca metinler vardır (Tezcan 1984: 26). Bu yazıtlar şunlardır:

1. Taryat
2. Tes
3. Şine-Usu

- 4.Somon-Sevrey
5. Suci
6. Karabalgasun yazıtları
7. Ar Hanin
8. Gürbelcin
9. Somon-Tes
10. Mutrın Temdeg

Taryat bitiği, 1969-1970 yılınlarında, Arhangay eyaleti, Taryat bölgesinde, Terh ırmağı yakınında bulunmuştur. Şu an Ulaan Baatur tarih müzesinde sergilenmektedir. Moyun Çor tarafından dikilen yazıt 29+1 satırdan oluşmaktadır. Kutlug Tarkan Senüj tarafından kaleme alınan bu yazıtta Moyun Çor ile babası Köl Bilgenin savaşları anlatılmaktadır. (Ercilasun 2004: 137)

Tes yazıtı, 1976'da Hövsgel eyaleti, Övörbulag mevkiinde bulunmuştur. Şu an Ulaan Baatur tarih müzesindedir. 757 yılında Moyun Çor tarafından dikilen bu yazıt 22 satırdan oluşur (Ercilasun 2004: 138).

Şine Usu yazıtı, 1909 yılında Ramdset tarafından bulunan bu yazıt Şine Usu gölü civarında bulunduğu için bu gölün adıyla anılır. Moyun Çor'un mezar yazıtı olan bu yazıt 51 satırdan oluşur. Uygur kağanlığının kuruluşuyla ilgili bilgiler içerir (Tezcan 1984:126).

Somon-Sevrey yazıtı, Güney Gobi'de Somon-Sevrey mevkiinde bulunmuştur. 7 satır Türkçe 7 satır da Soğca olmak üzere 14 satırdan oluşur. Yazıt 762 yılında Böğü Kağan'ın Çin'e yaptığı sefer hakkında bilgi verir. (Ercilasun 2004: 138)

Suci yazıtı Kuzey Moğolostin’da Ar-Aşatu dağı, Dolon-Huduk yakınında bulunmuştur. Boyla Kutlug adına dikilen yazıt 11 satırdan oluşur. (Ercilasun 2004: 138)

Karabalgasun yazıtları, Türkçe, Çince ve Soğdça olmak üzere üç dilde yazılan bu yazıt Karabalsagun yakınlarında bulunmuştur. Bu yazının iki parçasını 1889’da Yandritsev, öteki parçalarını ise 1890’da A. Hiekel, 1891’de W. Radloff bulmuştur. (Tezcan 1984:126)

Ar Hanin yazıtı, Bulgan aймаğında Hişig Önder sumdadır. 3 satırdan oluşur. (Ercilasun 2004: 139)

Gürbelcin yazıtı, üzerinde üç defa *tengri kulu bitidim* “Tanrı kulu ben yazdım” cümlesi yazar. Semih Tezcan Manheist bir Uygur elinden çıktığını söyler. (Tezcan 1984:126)

Somon-Tes tek satırdan oluşan bir yazıttır. (Ercilasun 2004: 140)

Mutrın Temdeg üzerinde kutlug yazılıbakırdan bir mühürdür. (Ercilasun 2004: 140)

1.1.2.2. Maniheist Uygur Edebiyatı

762 yılında Böğü Kağan’ın Maniheizmi kabulü ve Soğdça metinlerin Türkçeye çevrilmesiyle başlayıp sonra orijinal ürünlerin verildiği Maniheist bir edebiyat oluşmuştur (Tezcan 1984:128). İlk örneklerini 8. yüzyılda veren bu edebiyat 10. yüzyıla kadar çok sayıda eser vermiş.10. yüzyıldan sonra bu kültür çevresi tarafından verilen eserler iyice azalmıştır.

Bu kültür çevresinde oluşturulan şiirler Türk şiirinin en eski örnekleridir. Manihisit Uygurlardan kalan elyazmaları küçük boyda olan eserlerdir. Bunların çoğu toprak altında kaldıkları için yıpranmıştır. Bu eserlerin ve eser parçalarının büyük bir

kısmını Soğdca ve İran dillerinden çevrilmiş hikâyeler, dini metinler ve tövbe duaları oluşturur. Az da olsa bunların içinde aşk şiirleri de bulunmaktadır. (Tekin 1986: 8)

Bu kültür çevresine ait sekiz şiir bilinmektedir. Bunların ikisinin yazarı Alp Çor Tigindir. Bu çevreye ait mensur eserler ise azdır. Böğü Kağan'ın Mani dinine girişini anlatan bir metin bu çevrenin en önemli nesir örneklerindedir. Yaklaşık 930 yılında Göktürk harfleriyle yazılmış olan Irk Bitig bu çevrenin diğer mensur eser örneğidir. Turfan'da bulunan Huastuanift adlı eser Mani dinine ait bir tövbe duasıdır. Mani diniyle ilgili birçok kavramı içerdiği için önemli bir eserdir (Ercilasun 2004: 236, 237). Yine bu çevreye Uygurca *iki yltuz nom* ("iki kök kitabı") Mani'nin yazdığı 7 kitaptan biri olan *Şahbuhrağan*'ın parçaları A. Von Le Coq tarafından yayınlanmıştır. (Tezcan 1984:128)

1.1.2.3. Budist Uygur Edebiyatı

Hoço ve Kansu Uygurları arasında en yaygın din Budizm idi. Bu devletlerin döneminde verilen Budist kültür çevresine ait eserler Uygur eserleri içinde nicelik bakımından diğer kültür çevrelerine oranla oldukça fazladır. Bu metinlerin çoğu Çince, Tibetçe, Toharca, Soğdcadan yapılmış tercümelerdir. Bilinen çevirmenlerin en önemlisi Şingko Seli Tutung'dur. (Tezcan 1984:129).

Budist Uygur döneminden bize ulaşmış manzum eserlerin tamamı dini içerikli eserlerdir. Çoğu didaktik parçalardır (Tekin 1984: 19). Mensur eserler içinde de manzum parçalara rastlanılır. Budist kültür çevresinden bize ulaşan şairler şunlardır: Pratyāşiri, Çısuva Tutung, An-tsang Hanlin Keyşi, Ki-Ki, Şingku Şeli Tutung, Asıg Tutung, Çinari'dir. (Tekin 1986: 19)

Budizm'e ait mensur metinler kutsal kitaplar olan Viyanalar, Sûtralar, Abdimarlar ve diğer metinler olarak tasnif edilebilir.

Viyanalar; Budist rahip ve rahibelerin hayatını, günlük yaşamlarını, düzenleyen kuralları içerir (Özönder 2002: 496).

Sutralar; tarihi Buda ve ondan sonra gelen diğer Budaların verdikleri veya vermiş olduklarına inanılan vaazları içerir. Sutraların en hacimlisi Altun Yaruk'tur. Diğer sutraların bazılarının isimleri şöyledir: Sekiz Yükme, Kuansı İm Pusar, İnsadi Sudur, Yitiken Sudur, Kşanti Kılğuluk Nom Bitig. Budistlerden kalma çok sayıda sutra mevcuttur. Bunların bir kısmı üzerinde herhangi bir çalışma yapılmamıştır. (Ercilasun 2004: 248,249)

Sutralar içersinde yer alan Uygurlar tarafından çatik denilen Jâtaka türü Uygur metinleri arasında önemli eserlerdir. Çatik denilen bu parçalar Buda'nın hayatlarından herhangi birini anlatan olağanüstü olaylarla dolu masallardır. Çitakların en meşhuru Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesidir. Altun Yaruk içinde de bazı çatik parçaları mevcuttur. Bunların en meşhuru Şehzade ile Aç Pars Hikâyesidir. Diğer önemli çitak eseri Maytrisimt'tir. Prajnârika tarafından Toharcadan çevrilen bu eser Maitreya Buda'nın efsanevi hayatı anlatılır. Uygur edebiyatının diğer çatik örnekleri bir kısmı Uigurica ve *Türkische Turfantexte* gibi yayınlar içerisinde neşredilmiş bir kısmı ise hiç neşredilmemiştir (Ercilasun 2004: 249, 250).

Abidarmalar ise Budizmin metafizik yönünü işleyen eserlerdir. Abidarim Kınlıg Koşavarti Şastir adlı eser Çince'den tercüme edilmiştir (Ercilasun 2004: 251).

Küentso (Hüen-Tsang) biyografisi ise içerik olarak yukarıda verdiğimiz mensur eserlerden ayrılır. Çinli rahip Hsüan Tsang'ın 630-645 yılları arasında Türkistan üzerine yaptığı seyahat ve Çindeki hayatı öğrencileri Huei-li ve Yen-Ts'ung tarafından Çince kaleme alınmıştır. Şingku Şeli Tutung bu eseri Türkçeye çevirmiştir (Tezcan 1984:130).

1.1.2.4. Sivil Metinler

1.1.2.4.1. Eski Uygurca Metinlerinin Bulunuşu ve Koleksiyonlar

Sertkaya (1980:380) uygur sivil belgelerinin bulunduğu ülkeleri ve o ülkelerde bu belgelerin yer aldığı koleksiyonların isimlerini ve belgelerin hangi kurumlarda muhafaza edildiğini belirtmiştir:

“Eski Uygurca metinler, 19. yüzyılın sonlarından itibaren Doğu Türkistan (Sincan) ve Çin’in Kansu bölgesinin içerisinde yer alan Dunhuang’da yapılan kazılarda bulunan bu metinler İngiltere’de Londra’da British Library’de (Sir Aurel Stein Koleksiyonu), Fransa’da Paris’te Bibliothèque Nationale’de (Paul Pelliot Koleksiyonu), İsveç’te Stockholm’de Etografya müzesinde (Sven Hedin koleksiyonu); Finlandiya’da Helsinki’de (C.G. Mannerheim koleksiyonu), Almanya’da (Grünwedel ve Albert Von Le Coq koleksiyonu), Japonya’da Kyoto’da (Kont Otani koleksiyonu), Türkiye’de İstanbul’da (Üniversitesi Kütüphanesi koleksiyonu), Ankara’da (Arkeoloji müzesi koleksiyonu), Rusya’da Saint Petersburg’da (önceden Leningrad) Asya müzesinde ve Çin Halk Cumhuriyeti’nde Pekin’de (Pekin Milli Müzesi Koleksiyonu) bulunmaktadır.”

Farklı ülkelerde bulunmuş olan Uygur sivil metinlerine yönelik bilgiler aşağıda açıklanmaktadır:

Berlin: Berlin koleksiyonuna ait materyaller Almanların Doğu Türkistan’a yaptığı dört keşif gezisinde yapılan kazılardan elde edilenler ile satın alınan materyallerden oluşur:

1. keşif gezisi Albert Grünwedel öncülüğünde 1902 Ekim ile 1903 Mart tarihleri arasında yapıldı.
2. keşif gezisi Albert Von Le Coq öncülüğünde 1904 Eylül ile 1905 Aralık tarihleri arasında yapıldı.
3. keşif gezisi Albert Von Le Coq öncülüğünde 1905 Aralık ile 1907 Haziran tarihleri arasında yapıldı.

4. keşif gezisi Albert Von Le Coq öncülüğünde 1913 Ocak ile 1914 Şubat tarihleri arasında yapıldı.

İkisi hariç bu materyallerin hepsi Doğu Berlin'deki Akademie der Wissenschaften der Deutsche Demokratische Republik'te muhafaza edildi. Bu metinlerin bir kısmı II. Dünya savaşı sırasında Mainz'deki Akademie der Wissenschaften und der Literatur'a taşındı. Daha sonra bu materyaller Marburg şehrindeki Staatsbibliothek'e taşındı. Yakın zamanda ise Batı Berlin'deki Deutsche Staatsbibliothek'e taşındı. Ayrıca yine Batı Berlin'de yer alan Museum für Volkerkunde'da bazı materyaller mevcuttur (Clark 1975: 53).

Saint Petersburg: 1982 yılında Sovyetlerin Kaşgar elçisi N.R. Petrovskij gemi yoluyla Eski Uygur dönemine ait bazı materyalleri Rus Bilimler Akademisi'ne gönderdi. V.I. Roberovskij ve P.K. Kozlov 1893-1985 yıllarını kapsayan bir keşif gezisi yaptılar. 1897 yılında buldukları materyalleri Radloff'a verdiler. 1899 yılında Radloff bunları yayınladı. Leningrad'da bulunan Eski Uygur Türkçesi materyallerinin yaklaşık yüzde doksanı Doğu Türkistan'da bulunan Rus elçiliklerinin topladığı malzemelerden oluşur. Hem seferlerden hem de elçiliklerden toplanan materyaller Leningard'taki Institut Vostokovedeniya Akademii Nauk SSR çatısı altında toplandı (Clark 1975: 57).

Kyoto: Japonlar 1902-194 yılları arasında Türkistan'a üç keşif gezisi düzenlediler. Bulunan belgeler bugün Kyoto şehrinde bulunan Ryukoku Üniversitesi'nde muhafaza edilmektedir. Bu koleksiyonda yaklaşık 2760 Uygurca materyal vardır (Clark : 1975).

Londra: İngilizler Marc Aurel Stein öncülüğünde Doğu Türkistan'a üç sefer düzenlemiştir. Bu seferlerde elde edilen materyaller British Museum'da muhafaza edilmektedir (Clark : 1975).

İstanbul: İstanbul'da bulunan metinlerin büyük bir kısmı İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nde muhafaza edilmektedir. Bu materyallerin bir kısmı Yıldız Sarayı'ndan buraya taşınmıştır. Burada bulunan sivil belgelerin üzerinde Reşit Rahmeti Arat çalışmıştır (Clark : 1975).

Helsinki: C. Mannerheim tarafından 1907-1909 yılları arasında yapılan keşif gezisinde Eski Uygurlara ait yalnızca dört belge elde edilmiştir. Bu belgeler Finlandiya'da Helsinki'de Ulusal Müze'de muhafaza edilmektedir (Clark : 1975).

Çin: Çin'de sayıları az olan Eski Uygurca sivil belgeler Pekin Milli Müzesi ve Urumçi Bölgesel Müzesi'nde muhafaza edilmektedir. Burada bulunan sivil belgeler üzerine Feng, Tenişev ve Malov çalışmıştır.

Bu metinlerin yarısından fazlası Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği, Almanya Demokratik Cumhuriyeti, Çin Halk Cumhuriyeti gibi sosyalist cumhuriyetlerde muhafaza edildiğinden araştırmacıların bu belgelere ulaşması kolay olmamıştır. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılması, Doğu Avrupa'daki sosyalist rejimlerin çökmesi ve bu kaynakların dijital ortama aktarılmaya başlanması araştırmacıların bu kaynaklara ulaşımını kolaylaştırmıştır.

1990 yılında Almanya'da bulunan belgeler Berlin Ulusal Kütüphanesi'nin altında bulunan Berlin Bilimler Akademisi'nde (BBAW) çatısı altında toplandı. 1997 yılında "Digital Turfan Archiv" adı altında bu materyaller internet üzerinden araştırmacıların kullanımına sunuldu.¹ Bu veritabanında 6000 Eski Uygurca

¹ <http://www.bbaw.de/forschung/turfanforschung/dta/index.html>

materyal, 1600 Çince ve Uygurcadan oluşan iki dilli materyal ve 130 Maniheizt yazma bulunmaktadır. Berlin Ulusal Kütüphanesi'nin yansıra Birleşik Krallık Kütüphanesi de "International Dunhuang Project" (IDP) adı altında Eski Uygurca metinleri internet ortamına taşıdı.² Bu veritabanında 308 Eski Uygurca materyal vardır.

1.1.2.4.2. Eski Uygur Sivil Metinleri Üzerine Yapılan Çalışmalar

Uygur Sivil metinleri üzerine ilk çalışma F. Wilhelm Radloff tarafından yapılmıştır. Radloff, 1897- 1909 yılları arasında bulunan Uygur sivil belgeleri üzerinde çalışmış ve bu metinler öğrencisi Sergey Efimoviç Malov tarafından "Uigurische Sprachdenkmäler" (1928) adıyla yayınlanmıştır. S.E. Malov önsözde, düzeltme ve ekler bölümünde (Addenda et corrigenda) ve kitaba konulan sözlükte F.W. Radloff'un okuduğu metinlerdeki okuma yanlışlarına ve kendi düzeltmelerine de yer vermiştir (Clark 1975: 65-70).

Radloff ve Malov'dan sonra Albert Von Le Coq, Uygur sivil belgelerini inceler. Albert Von Le Coq 1918 yılında daha önce Radloff tarafından yayınlanan 4 hukuki belgeyi yayımlar (Le Coq 1918: 552-556). Von Le Coq'un bu yayındaki önsözünde sivil belgeler ile ilgili yorumları hala değerini korumaktadır. Le Von Coq 1919 yılında iki hukuki belgeyi daha yayımlar (Le Coq 1919: 93-109).

1920 yılında F.W.K. Müller "Uigurische Glossen" adlı eserinde sivil belgelerde geçen yastuk, sidir, nişan, tamga kelimelerini inceler (s. 325-328). 1932 yılında Malov beş sivil belge yayımlar (s. 144-149). 1934 yılında Ahmet Caferoğlu "Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstılahları" adlı makalesinde sivil belgelerde geçen ekonomik ve hukuki terimleri inceler. Reşit Rahmeti Arat daha önce 1909 yılında

² <http://idp.bl.uk>

Radloff tarafından yayınlanan Çağatay hükümdarı Tuğlug Temür'e yazılmış bir dilekçeyi yayınlar (Arat 1936: 7). 1940 yılında Ramstedt (1940) 4 sivil belgeyi yayınlar. (Clark 1975: 72).

Malov'un 1951 yılındaki çalışmasına kadar sivil belgelerle ilgili bir çalışmaya rastlanmaz. 1951 yılında Malov kendisinin bulduğu iki belgeyle daha önce "Uigurische Sprachdenkmäler"de yayınlanan dört belgeyi "Pamjatniki drevnet jurkskoj pis'mennosti" adlı eserde yayınlar. 1954 yılında Feng Chia-sheng iki Uygur hukuki belgeyi (s. 101), 1958 yılında Pin-tung adlı kölenin satışı ve azat edilmesi ile belgeleri yayınlar (Feng 1958: 109-120).

D.I. Tikhonov 1985'den itibaren 10. -14. yüzyıllar arasındaki Uygur devletlerinin ekonomik ve sosyal yapıları ile ilgili makaleler yazar. 1966 yılında bu yazdıklarını "Khozjajstvo i obşçestvennj stroj Ujgurskogo gosudarstva" adlı eserde toplu olarak yayınlar.

1960 yılından itibaren Japon bilim adamları Nobuo Yamada ve Masao Mori'nin katkılarını görüyoruz. Masao Mori dikkatini daha çok belgelerin tarihi ve hukuki yönleri üzerine yoğunlaştırmıştır.

Yamada'nın Uygur sivil belgeleri üzerine çalışmaları bu saha için çok kıymetlidir. 1960, 1961 ve 1963 yıllarında Yamada "Monumenta Serindica VI"da satış belgeleriyle ilgili üç makale yayınladı. Reşit Rahmeti Arat (1964) "Eski Türk hukuk vesikaları" (s. 5-53) adlı çalışmasını yayınladı. Arat'ın bu çalışması hukuk belgeleri üzerine yapılmış çalışmaların en önemlilerindedir. 1965 yılında Yamada kira belgeleriyle ilgili bir çalışma 1968 yılında da kölelik ve evlat edinme ile ilgili 15 belgeyi yayınlar. 1971 yılında ise belgelerdeki mühür ve imzalarla ilgili bir çalışma yayınlar.

1975 yılında Larry Vernon Clark "Introduction To The Uyghur Civil Documents Of East Turkestan (13th-14th cc.)" adında sivil belgeler üzerine doktora tezi hazırlar. Clark 13. ve 14 yüzyıllara ait Doğu Türkistanda bulunan metinleri bu

çalışmasında inceler. Clark'ın bu çalışmasına kendi zamanına kadar yapılan çalışmaların en kapsamlısıdır.

Larry Vernon Clark'tan sonra sivil metinlerle ilgili yapılan en kapsamlı çalışma 1993 yılında Nobuo Yamadaya'nın Oda Juten, Peter Zieme, Umemura Hiroshi, ve Moriyasu Takao'nun katkılarıyla hazırladığı "Sammlung Uigurischer Kontrakte" adlı yayındır. İki ciltten oluşan bu eserde Yamada sivil metinleri satış, değiş-tokuş, kiralama ve kiraya verme, kredi sözleşmeleri, evlatlık alma, teminat, azat etme, vasiyet ve muhtelif konularla ilgili belgeler adları altında tasnif edip incelemiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

UYGUR SİVİL DOKÜMANLARININ SÖZ VARLIĞI

2.1. ÖZEL AD BİLGİSİ VE DİLBİLGİSİ ÖGELERİ

2.1.1. Kavim ve Boy Adları

Kıtay, kity Çinli (SUK, Sa24-2); [**TürkRun** Kıtañ “X. yüzyılda Çin’de Liao sülalesini kuran, sonraki yüzyıllarda batıya yönelerek Karahıtayları oluşturan proto Moğol halk” (User, 2000: 161); **TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

pintung atlg kıtay er krabaş-ım-nı.. “Pintung adlı Çinli erkek kölemi” (Sa24, 2)

Türk Türk (SUK, Sa19-6); (EDPT, 542); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh.** türk gençlik çağının baharında, henüz olgunlaşmış (insan, meyve) (*türk yigit sen* “gençlik çağının baharındasın”) (U III 82, 15); **Türkİslm.** türk “Türk, Nuh’un oğlunun adı, bir şehir adı, meyvelerinin olgunlaşma evresinin ortası” (*türk üzüm ödi* “üzümün olgunlaşma evresinin ortası”) (Erdi-Yurtsever, 2007: 607)]

taş gra atlg Türk gra-başımın an tirek-ke tutuzu birtim “Taş Gra adlı Türk kölemi
An Tirek’e devrederek verdim” (Sa19, 6)

Uygur Uygur (SUK, WP06-11); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

uygur urug kadaş ükzinte sözleşip “Uygur soyundan olan aile huzurunda konuşup”
(WP06, 11)

2.1.2. Niteleme Adları

2.1.2.1. Fiziksel-Bedensel Özellikleri İçeren Niteleme Adları ve Sıfatlar

Bedizlig boyalı (SUK, WP03-6); (EDPT, 310); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. bedizlig “süslü, boyalı” (*bedizlig ev* “süslü ev”) (DLT I, 507)]

bir bedizlig sır... könek “bir boyalı, vernikli kova” (WP03, 6)

Eski, esiki eski (SUK, Mi12-4); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. eski “eski” (*kamug eski neşler* “bütün eski şeyler”) (KB, 687)

bir esiki töşek bir eski taman çımdanı-nı biz toyın kulu şıla kamtsuin şıla-lar aldımz “Bir eski döşek, bir eski elbiseyi biz Toyın Kulu Şıla ve Kamtsuin Şilalar aldık” (Mi12, 4-5-6)

Kiçig küçük (SUK, WP04A25); (EPDT, 696); [TürkRun. kiçig “küçük” (*kiçig* atlıg “çocukluk adı”) (BK D 41); TürkMan. kiçig “küçük” (ulugka *kiçigke* tegi “büyükten küçüğe kadar”) (Huast. 86-7); TürkBuddh. kiçig “küçük” (*evindeki ulug kiçigke* “evindeki büyük ve küçüğe”) (PP 67, 7-8); kiçig Türkİslm. kiçig “küçük” (*ulugka kiçigke* “büyükten küçüğe”) (KB, 500)]

inek üç eşgek bir bedük bir kiçig iki işiç.. “inek üç eşek, bir büyük, biri küçük iki kazan..” (WP04, 25)

Sınuk kırık (SUK, Ad03-15); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. sınıuk, sınıuk “kırık” (*sınıuk neş* “kırık şey”) (DLT III, 365)]

negü kim-im-ni orpak ayıg sınıuk barım bulguça bolsa neçe oğlanlarım bolza ol oğlan-lar birle teş ön ülüş kopı birür men “Nasıl (olursa), kim olursa eski püskü, kötü, kırık malım bulacak olsa o evlatlar ile eşit payımı (kendisine düşen) hisseyi tamamen veririm” (Ad03, 15-16-17-18)

Tas kötü, kaba, pürüzlü (Sa09-9); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. tas “kötü” (*bu at tas tegül* “bu at kötü değil”) (DLT I, 329)]

otuz tas böz-ni iligde alıp toguru tomlıdı satdımız “Otuz kaba (işlenmemiş) pamuklu kumaşı elden alıp dürüstçe sattık” (Sa09, 9)

2.1.2.2. Değer Yargılarını İçeren Niteleme Adları ve Sıfatlar

Adın, atın başka, diğeri (SUK, Sa02-14); (EPDT, 61); [TürkRun. adın “başka, diğeri” (*anta adın ödkünç kagan ärmiş* “orada başka, sahte kağan imiş”) (User, 2000: 17); TürkMan. adın “başka, diğeri” (*adın yirliğ er* “başka ülkeden bir adam”) (M I 34,19); TürkBuddh. adın “başka diğeri” (*adın bir toyun* “başka rahip”) (U III 35, 19); Türkİslm. adın “diğer, ayrı, gayrı, başkası” (*yaramaz seniğdin adınka bu at* “Bu isim senden başkasına uymaz”) (KB, 6)]

adın kişi-ke ödkürü sadzun “Başka kişiye devredip satsın” (Sa02, 14)

Alp zor, çetin, üstesinden gelmesi zor olan (Caferoğlu, 1968: 12) (SUK, Ad02-3); (EPDT, 128); [TürkRun. alp “1. zor, çetin, 2. cesur, yiğit, kahraman, 3. bir unvan niteliyicisi, 4. alplık, yiğitlik, kahramanlık” (*alp er kişi kagan* “hakan cesur bir kişidir”) (KT G 6) TürkMan. alp “cesur, güçlü, zor” (*atsar alp ertiniz* “atış yaparken çok güçlüydünüz”) (Mal. 28, 2) TürkBuddh. alp “sağlam, cesur” (*alp yirçi suvçı* “sağlam rehber ve dümenci”) (PP 23,8); Türkİslm. alp “yiğit, kahraman, bahadır” (DLT I, 238); (*muğar meşzetü aydı alp er açuk* (Kaçalın: 2011) “bir kahramanın buna benzeyen açık bir sözü vardır”) (KB, 692)]

men titso agam ançuk bile aytışıp akam-nıñ boguzın yigedgli alp bolmış-ka inimantso-nı tugmış-ızmz toynak şilavanti-ka süt sevinç-i ygrmi stır kümüş alıp ogul-luk birtimz “Ben Titso ağabeyim Ançok ile konuşup abimin zorlaşan maişet durumunu düzeltmek için kardeşim, Antsoniyi akrabamız Toynak Şilavantiden süt hakkı (yetiştirme parası) için 20 stır gümüş alıp evlatlık verdi”) (Ad02, 3-4-5)

Agır ağır, zor, çetin, değerli (SUK, Mi01, 19-20); (EDPT, 88); [**TürkRun.** ağır “değerli” (*bu ödkä özüm olurup bunça ağır törüg tört bulundadı [..]d²m* “bu zamanda kendim tahta çıkıp değerli dört taraftaki....) (BK, D 2); **TürkMan.** ağır “önemli, karşı konulmaz, külfetli, acı, üzücü” (*agır sevinçin* “karşı konulmaz bir sevgi ile”) (M I 25, 5); **TürkBuddh.** ağır “derin, üzücü, ciddi, ağır” (*agır ayagıg* “derin saygı”) (TT VIII E.5); **Türkİslm.** “ağır, değerli, güç” (*agır ney* “çok pahalı şey”) (DLT I, 52); *uçuz tutmasunu ağır tutsunu* “seni değersiz biri olarak değil saygı duyduğu biri olarak tutsun) (KB, 540)]

koço balık ayguçı-ka bir kümüş yastuk birip ağır kıyn-ka tegzün-ler “Koço şehrinin hazineline bir gümüş yastuk verip ağır ceza alsınlar” (Mi01, 19-20)

Arıg duru, temiz (SUK, Lo17-3); (EPDT, 213); [**TürkRun.** arıg “temizlik, temiz olma” *arıg uvutu yeg* “temizin (yani “savaşıp yenilmeyeşin”) utancı (savaşıp yenileninkinden) daha iyidir (T 37); **TürkMan.** arıg “temiz, saf” (*arıg yollarda yorıp* “temiz yollarda yürüyüp”) (TT I, 164-5); **TürkBuddh.** arıg “temiz, saf” *iki arıg kızlar* “iki saf hizmetçi”) (PP 41, 2); **Türkİslm.** arıg “saf, temiz, tamamen” (*arıg ney* “temiz şey”) (DLT I, 66)]

tokuz küri arıg silig buğday iki-ki tüş-ke birgü birdim “Dokuz küri temiz buğdayı iki faizle verdim” (Lo17, 3)

Asıra düşük, alçak (SUK, Ad03-21); (EPDT, 250); [**TürkRun.** asra “aşağı” (*üze kök teşri asra yagız yir kılıntukda* “yukarda mavi gök aşağıda yeryüzü yaratıldığı zaman”) (KT D 1); **TürkMan.** asra “sıradan, hakir, aşağı, düşük” (*asr[a] köjilin* “sıradan zihinle”) (TT III 3); **TürkBuddh.** asra “sıradan, hakir, aşağı, düşük” (*arsasında ağnalım* “Onun önünde aşağıya yuvarlanalım”) (USp. 101); **İslamîTürk.** asra, ısrar “alt, aşağı” (*ol andan ısrar ol* “O, ondan sonra ve aşağıdadır”) (DLT I, 126)]

kodı asır-a kişi-çe tuğsar men “Aşağı, alçak kişiymiş gibi tutsam” (Ad03, 21)

Ayığ kötü, fena (SUK, Ad03-15); (EPDT, 182); [**TürkRun.** ańıg “kötü” (*ol amtı ańıg yok Türuk kagan* “Şimdi artık Türk kağanı için kötü (bir şey) yok” (KT G 3); **TürkMan.** ańıg, ayıg “kötü, fena, aşrı derecede” (*ańıg ögrünçlüg* “ziyadesiyle mutlu”) (M I 16, 17); **TürkBuddh.** ańıg, ayıg “kötü, fena, aşrı derecede” (*ańıg körksüz* “ziyadesiyle çirkin”) (TT VI 443); **Türkİslm.** ayıg, ayı “Arapçadaki [övme eylemi] ni'me'ye ve [kötüleme eylemi] bi'se'ye tekabül eden bir edat” (*ayıg edgü* “ne iyi (şey)”) (Yurtsever-Erdi, 2007: 162)]

negü kim-im-ni orpak ayıg sınık barım.. “herhangi bir değersiz, kötü, kırık malım..” (Ad03, 15)

[**Bek**], **bk** sarsılmaz, sağlam, sabit (SUK, Sa13-27); (EDPT, 323); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** bek “çok, sert, sağlam, sabit” (*bek katıg kirtgünçlüg* “sağlam, sarsılmaz inanç”) (M I 30, 2-3); **TürkBuddh.** bek “çok, sert, sağlam, sabit” (*bek katıg kirtgünçlüg* “sağlam sarsılmaz inanç”) (TT VII 40, 117); *bek tutup* “sımsıkı tutup” (TT V 26, III); **Türkİslm.** bek, berk “muhkem, kavi, pek, sağlam, sıkı” (Atalay, 1991: 79) (*bek neñ* “sağlam, sert şey”) (DLT I, 333); (*yañı talular ma özke bekim* “Ben (her zaman) yeni şeyler arıyorum ama özde (kalbim) sabit”) (KB, 686)]

//bu bk bitig.. “bu sağlam belge” (Sa13, 27)

Bışıg olgun, hevesli, istekli (Yamada, 1991: 248); (SUK, Ad03-8); (EPDT, 378); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** bışıg “olgun, kemale ermiş” (*çının bışıgın ermek* “doğruluk ve olgunlukla yaşamak”) (M III 17, 12-13); **TürkBuddh.** bışıg “olgun, kemale ermiş” (*bışıg erser* “olgun olursa”) (TT VIII A.19); **Türkİslm.** bışıg “olgun, (yemeğin) pişmesi” (*bışıg aş* “pişmiş yemek”) (DLT I, 372); (*bilig bilig birdi tilke bışıg*) “irfan verdi dile olgunluk”) (KB, 168)]

köni bışıg tapınşun “Doğruluk ve olgunlukla hizmet etsin” (Ad03, 8)

Boş, **booş** boş; kullanılmamış (Yamada, 1993: 252); (WP04, 22); (EDPT, 376); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** boş “serbest, salıverilmiş” (Mi17-2); **TürkBuddh.** boş “kontrol edilmeyen, serbest” (*burhan etözin boş kılmişın* “Budanın vücudunu serbest

bırakmış”) (TT V 6, 46); **Türkİslm.** boş “boş, hür, ergin; salıverilmiş” (Atalay 1991: 102) (*boş yılka* “salıverilmiş hayvan”) (DLT I, 330)]

taysañ-takı kum borlug-um-nı boş yir-i bile /// “Taysan’daki kumlu arazimi, üzüm bağıımı, kullanılmamış yerim ile..” (WP04, 22)

Çamsız sıkıntısız, problemsiz, kavgasız (SUK, Mi08-4); [**TürkRun. Ø;** **TürkMan. Ø;** **TürkBuddh. Ø;** **Türkİslm. Ø.**]

apam... birgü ermez tiser men inaçi çamsız tutar men “Abim vereceğini vermem derse men İnaçi (onun) sıkıntı çıkarmamasını sağlarım” (Mi08, 3-4)

Çın (<Çin. *chên*) hakiki, gerçek (SUK, Mi21-3); (EDPT, 424); [**TürkRun. Ø;** **TürkMan.** çın “doğru, gerçek, hakiki” (M III 17, 12-13); **TürkBuddh.** “doğru, gerçek, hakiki” (*çın kişi titir* “doğru kişi denir (olarak bilinir)”) (TT V 26, 113); **Türkİslm.** çın “gerçek, doğru” (*çın sözler* “doğru sözler”) (DLT I, 339); (*ol köni çın kişi* “bu dürüst, doru sözlü insan”) (KB, 83).]

çın bitig “orijinal belge” (Mi21, 3)

Edgü iyi, ahlaken iyi (SUK, Ad03-21); (EDPT, 51); [**TürkRun.** “1. iyi, has, katıksız, 2. soylu, safkan at, 3. iyilik, kazanç, yarar (*edgü bilge kişig* “iyi ve bilge kişi”) (KT G 6); **TürkMan.** edgü “iyi, ahlaken iyi, iyilik” (*edgüg anıgag* “iyi ve kötü”) (Huast. I 27-8); **TürkBuddh.** ed “iyi, ahlaken iyi, iyilik” (*edgü ögli* “iyi düşünceli”) (U I 17, 6); **Türkİslm.** edgü “iyi” (*edgü tawār* “iyi mal”) (Yurtsever-Erdi, 48: 2007)]

küçin alıp bod-ka tegmiş-te orun-ın yigin kılmayın edgü tuğmayın kodı asır-a kişice tuğsar men “Güçlenip (gereken) boya ulaştığında yerini daha iyi yapmayarak, iyi tutmayarak aşağı, düşük tutarsam” (Ad03, 19-20-21-22)

Erklig, ’erklig güçlü, muktedir, sahip (SUK, Sa02-13); (EDPT, 224); [**TürkRun.** erklig “güçlü, bağımsız, özgür, otorite sahibi” (*tagda kamlamış teñride erklig* “dağda büyü yapmış ve gökten bağımsız olmuş”) (IrkB. 12); **TürkMan.** erklig “güçlü, bağımsız, özgür, otorite sahibi” (*kirtü erklig küçlüg teñri* “gerçek, güçlü, Tanrı”)

(Huast. 18-19); **TürkBuddh.** erklig “güçlü, bağımsız, özgür, otorite sahibi” (*erklig kan yirtinçüsin* “dünyanın en kudretli Hanısın” (U II 33, 7-8); **Türkİslm.** erklig “güçlü, otorite sahibi, bağımsız” (*biliglig kişi tilke erklig kerek* “bilgili kişi dilini kontrol etmeli”) (KB, 971)]

bu dört sıçılıg yir üze miñ yıl tümn künkeğegi kutlug taş erklig bozłun. “Bu dört taraftan çevrili (yer) üzerine bin yıl, on bin güne değin (sonsuz kadar) Kutlug Taş muktedir olsun.” (Sa02, 12-13)

Korsuz zararsız (SUK, Sa02-19); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø.]

bu bitig tuđa kutlug taş korsuz bozłun “Kutlug Taş bu belgeyi muhafaza ederek zarar görmesin” (Sa02, 19)

Küçek güçlü, kuvetli (SUK, Sa19-13); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø]

an tirek savı yorızun takı birök beg işi-nin küç küçek sav kelürüp ayıtsar isteser “An Tirek’in sözü eğer bir bey ve maiyetinden güçlü bir söz getirip sorup isterse geçerli olsun” (Sa19, 13)

Şük sakin, sessiz (SUK, Ad03-5); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** şük “sessiz, sakin” (*timedin şük bolup* “sessiz ve sakin olup”) (U II 31, 50); **Türkİslm.** şük “susturma için kullanılan bir sözcük, sessiz” (*nelük şük turusen* “niye sessizsin”) (KB, 957)]

andın şük kalmış-ta “sonra sakin kaldığı sürece” (Ad03, 5)

Öñi farklı, başka (SUK, Em01-14); (EDPT, 270); [**TürkRun.** öñi “farklı, başka” (*idişimte ayakımta öñi* “kap ve tasımdan başka”) (IrkB, 42); **TürkMan.** öñi “farklı, başka” (*antın öñi bolgay* “bundan farklı olacak”) (TT II 6,25); **TürkBuddh.** öñi “farklı, başka” (*burhandın öñi* “Burhandan başka”) (U II 32, 65); **Türkİslm.** öñi “başka, başkası” (*bu attan öñin keldür* “Bu attan başka (at) getir) (DLT I, 94)]

bu bitig-teki söz-tin öyi bolsar biz “Bu belgedeki (verdiğimiz) sözden farklı olursak (davranırsak) (EmO1-14)

Silig temiz, saf, düzgün (SUK, Lo17-3); [**TürkRun.** silik “saf, temiz, bakire” (*silik kız oğlın* “saf (bakire) kızın”) (KT D 7, 24); **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** silig “saf, temiz” (*silig terken kunçuy teyrim* “özel isim”) (Pfahl. 6, 4); **Türkİslm.** silig “saf, temiz” (*silig er* “zarif, temiz, yakışıklı adam”) (DLT I, 390)]

tokuz kiri arıg silig bugday “dokuz küri temiz buğday” (Lo17, 3)

Turuş duruş, davranış, vaziyet (SUK, P102-8); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø.]

kalmış turuşı yji tutug yjınca bolzun “(kendisine yapılacak) diğer davranışlar yine rehin hukukuna uygun olsun”) (P102, 8)

Tüz aynı, eşit; düz, doğru, kusursuz (Caferoğlu, 1968: 261); (SUK, Ad02-6); [**TürkRun.** tüz “barışık, uyumlu” (*begleri yeme bodunı yeme tüz ermiş* “Beyleri de halkı da barış ve uyum içinde imiş.”) (KT D 3); **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** tüz “doğru, kusursuz” (*tüz köñül* “kusursuz zihin”) (TT VI 77); **Türkİslm.** tüz “eşit, düz, aynı” (*biş ernek tüz ermes* “beş parmağın (beşi de) eşit değildir.”) (DLT I, 128).]

men toynak şilavanti yme ogul-um sambodu bile tüz üliş-lüg kılıp ogul-lanu altım “Ben Toynak Şilavanti de oğlum Sambodu ile eşit oranda pay kılıp (Antso’yu) evlat olarak aldım” (Ad02, 5-6)

Umugsuz umutsuz, arzusuz (SUK, Ad03, 1); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** umugsuz “umutsuz” (*umugsuz irinç yılki* “umutsuz ve sefil hayvan sürüsü”) (TT III 25); **TürkBuddh.** umugsuz “umutsuz, arzusuz” (*umugsuz inagsız* “umutsuz ve güvensiz”) (U II 4, 7); **Türkİslm.** Ø.]

..umugsuz urısız kalgay tip “umutsuz, evlatsız kalacağım diyerek” (Ad03-1)

Yaragu uygun (SUK, Sa12-12); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø.]

il beg-ler-iñe eder-ke yara-gu at birip sözleri yorumazun “(itiraz ederlerse) İl beylerine eyerlenmeye uygun at verip sözleri geçerli olmasın” (Sa12, 12)

Yaraşu uygun (SUK, Sa11-20); (EDPT, 972); [**TürkRun. Ø; TürkMan. yaraşı** “uygun, yararlı, çekici” (*yaraşı körk* “çekici güzellik”) (TT III 127); **TürkBuddh.** yaraşı “uygun, yararlı, çekici” (*yaraşı körk* “çekici güzellik”) (TT X 441); **Türkİslm. Ø.]**

beget-ler-ke birer eder-ke yaraşu at kısgut birip söz-ler-i yorumazun “Beylere eyerlenmeye uygun at ceza verip sözleri geçerli olmasın” (Sa11, 19-20)

Yat yabancı (SUK, Sa24-9) (EDPT, 882); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh.** yat “yabancı” (*yat ellig toyın* “yabancı ülkeden (bir) keşiş”) (Hüen-ts. 294-5); **Türkİslm.** yat “yabancı” (*yat yaguk* “yabancılar ve komşular”) (DLT I, 433)]

apam birök erklig beg işi yat yalavaç küç-in tutup yulayın alayın sakınsar-lar “Eğer güçlü bir bey (devlet yetkilisinin)ve maiyetinin (ya da) yabancı bir elçinin nüfuzunu kullanarak ele geçiririp almayı düşünseler” (Sa24-9)

Yig iyi, daha iyi (SUK, Ad03-20); (EDPT, 910); [**TürkRun.** yig “daha iyi” (*ötüken yışda yig idi yok ermiş* “Ötüken ormanındaki (yerden) daha iyi (bir yer) asla yokmuş) (KT G 4); **TürkMan.** yig “daha iyi” (*ratnıda yig* “mücevherden daha iyi”) (M II 7, 5); **TürkBuddh.** yig “daha iyi” (*yig bolgay* “daha iyi olacak”) (M II 7, 5); **Türkİslm.** yig “daha iyi” (*bu at anda yig* “bu at bundan daha iyidir.”) (DLT III, 144)]

küçin alıp bod-ka tegmiş-te orun-ın yigin kılmayın edgü tuğmayın kodı asır-a kişice tuğsar men “Güçlenip (gereken) boya ulaştığında yerini daha iyi yapmayarak iyi tutmayarak aşağı, düşük tutarsam” (Ad03, 19-20-21-22)

2.1.3. Miktar, Hacim, Ölçü Bildiren Niteleme Adları

Bedük büyük (SUK, WP04-25); (EDPT, 302); [**TürkRun.** bedük “büyük, fazla” (*Tokuz Oguz etig yagı ermiş bedük ermiş* “Dokuz Oğuz ve Etig düşmanmış, (sayıları) büyük (fazla) imiş”) (O 6); **TürkMan.** bedük “büyük” (*küçlög bedük bolur* “güçlü ve büyük olurlar”) (M I 16, 3-4); **TürkBuddh.** bedük “büyük” (*kap kara bedük tag teg* “kapkara, büyük dağ gibi”) (U IV 8, 10); **Türkİslm.** bedük, bedük “büyük” (*bedük tevey* “büyük deve”) (DLT I, 385); (*bedük bir biçekig* “büyük bir bıçağı”) (KB, 58)]

üç eşkek bir bedük bir kiçig iki isiç.. “üç eşek, bir büyük, bir küçük iki kazan”
(WP04, 25)

İnce açık bir şekilde eksiz olarak, tam olarak, ince (Caferoğlu, 1968: 95); (SUK, Sa08-24); (EDPT, 945); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** inçe, yinçe “ince, narin, hassas (şey), incelikli, ustaca yapılmış” (*teriñ yinçe savlar* “derin, ustaca söylenmiş sözler”) (Hüen-ts. 126-7); **Türkİslm.** yinçe “ince şey, narin, zarif, ustaca” (*yinçe ayur* “zarif konuşur”) (KB, 748)]

inçe aydııp bitidim “dikkatlice sorup yazdım” (Sa08, 24)

Telim çok, sayısız, sınırsız (Caferoğlu, 1968: 238); (SUK, Mi19-3 (2)); (EDPT, 499); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** telim “çok, sayısız, sınırsız” (*nom bitiglerin telim yıgyuk men* “kutsal yazıtları çok toplarım”) (Hüen-ts. 58-9); **Türkİslm.** telim “çok” (*telim yarmak* “çok para”) (DLT I, 397)]

birim alım telim bolup alım-çı-larım m-a telim bolup “verecek ve alacaklarım çok olup, alacaklılarım da çok olup”) (Mi19, 3)

Ulam sonsuza kadar, sürekli (Zieme-Steuer, 245: 1981); (SUK, Sa25-5); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** ulam “sürekli” (*kesüksüz tutaşı ulam* “kesintisiz, devamlı, sürekli”) (KB 31)]

men kalimdu-nıy kişi-tin ulam sağgın almuş tulat ağlığ küñüm-ni toguru tomlığı sağtığ “Ben Kalimdu (adlı) kişiden sonsuza kadar aldığım Tulat adlı bayan kölemi düşüstçe sattım” (Sa25, 5)

Ulug büyük (SUK, Sa05-9); (EDPT, 136); [**TürkRun.** ulug “ulu, çok büyük” (Tekin, 2007: 180) (*ulug ev* “çok büyük ev”) (IrKB 9); **TürkMan.** ulug “büyük, çok büyük, ulu” (*ulug asığ tusu* “büyük fayda”) (TT III 105); **TürkBuddh.** ulug “büyük, çok büyük, ulu” (*ulug erñek* “başparmak”) (TT V 8, 56); **Türkİslm.** ulug “büyük olan herhangi bir şey” (*uluglukug bulsa sen edgü kılın* “büyük itibar ve etki sahibi olduğunda doğru davran”) (Erdi, Yurtsever, 2007: 620)]

kündün yıñak ulug yol adırar “Güneyden büyük yol (sınırı) ayırır” (Sa05, 9)

Yogun kalın, kaba (SUK, Lo04-4); (EDPT, 904); [**TürkRun.** yogun “kalın, yoğun” (*yinçge yogun bolsar* “ince kalın olursa”) (T 13); **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** yogun “kalın, yoğun” (*evdeki yogun iş işletsermen* “evde yoğun iş yaptırsam”) (Usp 55, 7-8); **Türkİslm.** yogun “herhangi bir şeyin büyük, şişkin olanı” (Erdi-Yurtsever, 2007: 699)]

sayu iki yogun böz “herbiri kalın iki pamuk kumaşı” (Lo04, 4)

2.1.4. Renk Adları

Ak ak, beyaz (SUK, Sa27-22); (EPDT, 75); [**TürkRun.** ak “beyaz” *ak adgır* (“beyaz aygır”) (KT D 35, 36); **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** ak “beyaz” (*ak bulıt örlenüp* “bir yağmur bulutu yükselip”) (DLT I 258)]

ulug suü-ke ak yasđuk “majestelerine beyaz (gümüş) yastuk...” (Sa27, 22)

Bozak kirlı beyaz (Yamada, 199: 253); (SUK, WP03-3); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

biş bozak tarda töşek “beş tavuk (tüyünden) beyaz döşek” (WP03, 3-4)

[**Kara**], **kra** siyah (WP05-2); (EDPT, 644); [**TürkRun.** kara “kara ve siyah; avam, halk” (*kara bodun* “halk”) (BK D 41); **TürkMan.** kara “kara, siyah, karanlık; halk, avam” (*yaruklı karalı* “aydınlık ve karanlık”) (Huast. 166, 170-1); **TürkBuddh.** kara “kara ve siyah, karanlık; avam, halk” (*kara bodun* “halk”) (U II 31, 54); **Türkİslm.** kara “kara, siyah, karanlık” (*kara tün yaruttuñ yaruk kündüzün* (Kaçalın, 10: 2011) “karanlık geceyi ve aydınlık gündüzü yarattın”) (KB, 22)]

bir kra çık... “bir siyah çanta (WP05,2)

Yürüñ beyaz (SUK, AdO 1-13) (EDPT, 970); [**TürkRun.** ürüñ “beyaz” (*ürüñ kümişin* “beyaz gümüşü”) (T 48); **TürkMan.** yürüñ “beyaz” (*yürüñ tonlug* “beyaz elbiseli”) (M I 22, 4); **TürkBuddh.** yürüñ “beyaz” (*yürün yipin yaruk* “beyaz ve menekşe renkli ışık”) (TT V 4, 12); **Türkİslm.** ürüñ “beyaz, tırnağın üzerinde bulunan beyaz leke, kahine verilen ücret”) (*tırnak ürüñi* “tırnaktaki beyazlık”) (Erdi, Yurtsever, 639: 2007)]

yürüñ ađan “beyaz deve” (AdO1-13)

2.1.5. Gösterme-Belirtme Niteliyicileri

Bu bu (SUK, WP06, 26); (EDPT, 291)**TürkRun.** bu “bu” (BK K 15); **TürkMan.** bu “bu” (*bu munı teg* “bunun gibi”) (TT III 26, 104); **TürkBuddh.** bu, bo, po “bu” (TT VIII); **Türkİslm.** bu “bu” (*bu er* “bu adam”) (DLT III, 206)]

atamız-nın bular-ka üliş kılıp kodmuş yir-işe. “atamızın bunlara pay yayıp bıraktığı araziye” (WP06, 26-27)

Ol 1. o, 2. fiil çekim ögesi (SUK, Sa18, 4); (EDPT, 123); [**TürkRun.** ol “1. o, 2. fiil çekim ögesi” (*Oğuzı yeme tarkınç ol* “Oğuz da huzursuzdur” (T 22); **TürkMan.** ol “1. o, 2. fiil çekim ögesi” (*ol ödün* “o zaman”) (Huast. I 6-7); **TürkBuddh.** ol “1. o, 2. fiil çekim ögesi” (*ol taluy suvı ertinü korkınçig adalıg ol* “O deniz çok korkunç ve tehlikelidir”) (PP 26, 4-6); **Türkİslm.** “1. o, 2. fiil çekim ögesi” 3. adlara ve eylemlere eklenen bir pekiştirme ilgeci (Yurtsever-Erdi, 355: 2007) (*ol meniñ oğlum ol* “O, benim oğlumdur”) (DLT I, 137)]

ol altın yınak “o aşağı taraf” (Sa18, 4)

2.1.6. Tarz-Durum Bildiren Adlar

Anıça böyle, öyle (SUK, Sa19-14) (EDPT, 172); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø.]

an tirek-ke taplamış anıça tenlig krabaş “An Tirek bunun gibi bir köle istemiş” (Sa19, 14)

Bütün, büdün bütün, tüm, tam, hepsi (SUK, Sa24-13); (EDPT, 306); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** bütün “tam, bütün, hepsi” (*bütünün katagın turzun* “Tam ve güçlü bir şekilde dursun”) (M I 28, 26); **TürkBuddh.** bütün “tam, bütün, hepsi” (*bütün yirtünçü* “bütün yeryüzü”) (TT X 251); **Türkİslm.** “bütün, tam, sağlam, güvenilir, emin” (*bütün yarmak* “sağlam para”) (DLT I, 398); (*çın bütün er* “güvenilir adam”) (KB, 868)]

men tırim kutı sevinç bütün ayıtıp bitidim “Ben Tenrim Sevinç Kutu tamamını söyleyip yazdım” (Sa24, 13)

Inça böyle, şöyle, bu surette (SUK, Sa02-5); (EDPT, 173); [**TürkRun.** ança “böyle, şöyle” (*anı körüp ança biliñ* “onu (dikili taşları) görüp böylece bilin”) (KT G 13); **TürkMan.** ança, inça, inçe, inçe “böyle, şöyle” (*inçe tip yarlıkadı olarka* “şöyle

diyerek emir verdi onlara”) (U I 5, 3); **TürkBuddh.** ança, inça, inçe, inçe “böyle, şöyle” (*inça tip yarlıkadı* “şöyle diyerek buyurdu”) (TT VIII H.1); **Türkİslm.** ança “böyle, şöyle” (*avcı neçe al bilse adığ ança yol bilir* “avcı ne kadar hile bilse ayı o kadar yol bilir”) (DLT I, 63)]

satıg kunpusın inça sözleşdmz “Satış kunpusı (üzerinde) şöyle sözleştik.”
(Sa02, 5)

Kağa defa, kere, kez (SUK, Sa09-24); (EDPT, 596) [**TürkRun.** kata “kez, defa” (*ikinti kata* “ikinci kez”) (Toyok IVr. 2); **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** kata “kez, defa” (*bir kata* “bir defa”) (U II, 34); **Türkİslm.** kata “kez, defa anlamında edat” (*bir kata aydım* “bir defa söyledim”) (DLT III, 218)]

üç kağa inçe ayıdıp “Üç defa eksiz olarak ifade edip” (Sa09, 24)

Kop tümüyle, bütünüyle, tamamen (SUK, Ad03-18); (EDPT, 579) [**TürkRun.** “tümüyle, bütünüyle, tamamen” (*tört bulun kop yağı ermiş* “dört taraf da bana düşmanmış”) (KT D 2); **TürkMan.** kop “tümüyle, bütünüyle, tamamen” (*kop kanka bulganmış* “bütünüyle kana bulanmış”) (M I 6, 6); **TürkBuddh.** kop “tümüyle, bütünüyle, tamamen” (*kop törlüg ağır tsuy* “ağır günahların bütün çeşitleri”) (TT IV 14, 64); **Türkİslm.** kop “bir şeyi vurgulamak için kullanılan eda, aşırı derecede” (*kop edgü neş* “aşırı derecede iyi şey”) (DLT I, 319)

neçe oğlanlarım bolza ol oğlan-lar birle teş öş ülüş kopı birür-men “Kaç oğlanım olsa onlar birle eşit pay ve kendisine düşen payın hepsini veririm” (Ad03, 16-17-18)

Munça böyle, bu suretle, bu gibi, bunca (Caferoğlu, 1968: 332) (SUK, WP05-6); (EDPT, 349); [**TürkRun.** bunca “bunca, bu kadar (çok)” (Tekin, 2008: 135) (*bunca yirke süledim* “bu kadar (çok) yere sefer ettim”) (KT G 4); **TürkMan.** bunca “bu kadar (çok), bu kadar, bu suretle, böyle, bunca” (*munça üküş tınlıgka* “bu kadar çok canlı”) (Huast. 119); **TürkBuddh.** munça “bunca, bunun kadar, bunun gibi” (*bu munça korkınçig adaka kirip ölgey siz* “bunca korkunç tehlikelere girip öleceksiniz”

(Hamilton, 2001: 19); **Türkİslm.** munça “bu kadar (çok), bu kadar, böyle” (*munça bediz* “bu kadar (çok) süs”) (KB, 96)].

munça tavar-nı men il üşünmiş oğlum yrp turmuş-ka bg turmuş-ka anıçük-ke birür-men “Bunca malı ben İl Üzünmüş, oğlum Yrp Turmuş, Bg Turmuş ve Anıçük’e veririm” (WP05, 6-7)

Tükeđi tamamen, bütünüyle (SUK, Sa19-6); (EDPT, 479); [**TürkRun. Ø**; **TürkMan.** tüketi “tamamen, bütünüyle” (*teñri aygın tüketi işlayur biz* “Tanrının buyruklarını tamamen işliyoruz”) (TT II 6, 3); **TürkBuddh.** tüketi “tamamen, bütünüyle” (*alku tüketi birip* “herşeyi tamamen verip”) (PP 28, 3); **Türkİslm. Ø.**]

bu yüz kunpu bir at birle bitig kılmış künte tükeği altm “Bu yüz kunpuyu ve bir atı, bu belge yazıldığı zaman tamamen aldım” (Sa19, 6)

Tükel tam, tamamen, tamamını, bütün (SUK, Sa04-8); (EDPT, 480); [**TürkRun.** tükel “tam, bütün, tamamı” (*kop esen tükel* “hepsi güvenli ve tam”) (IrkB, 15); **TürkMan.** tükel “tam, tamamen, tamamını, bütün” (*tükel erdemlig* “tamamen erdemli”) (M I 12, 18); **TürkBuddh.** tükel “tam, tamamen, tamamını, bütün” (*on ayag kılınç tükel kıldımız* “on kötü işin tamamını yaptıysak”) (TT IV 8, 75); **Türkİslm.** tükel “tam, bütün, eksiksiz” (*tükel algıl* “tamamını al”) (DLT I, 412)]

men şabi yme bir eksiksüz tükel sanap altum “Ben Şabi de bir eksiksiz tamamını sayarak aldım.” (Sa04, 8-9)

Yene, yne ayrıca; yine, tekrar (Caferoğlu, 1968: 293) (SUK, Ad03-12); [**TürkRun.** yana “yeniden, tekrar” (*yagi bolup itinü yaratunu umaduk yana içikmiş* “düşman olmuş (fakat) kendini düzene sokup (iyi) örgütlenmemiş, yine (Çinlilere) bağlı olmuş.”) (KT, D10); **TürkMan.** yana “yine, tekrar” (*yana ıgaçag örteyür* “yeniden ağacı yakıyor”) (M I 7, 3); **TürkBuddh.** yana “yine, tekrar, ve” (U IV 50, 128); **Türkİslm.** yana “yine, tekrar, ve” (*yana keldi* “tekrar geldi”) (DLT III, 26)]

yen- e minde kız ogul kız togsa.. “ayrıca benden ogul ve kız doğsa” (Ad03, 12)

2.1.7. Yer-Zaman Sözlere

Amı şimdi (SUK, Mi20-11) (EPDT, 156); [**TürkRun.** amı “şimdi, şimdiki, bu zamanki” (*Türük amı bodun begler* “bugünün Türk milleti ve beyler” (KT G 11); **TürkMan.** amı “şimdi” (*amtıka tegi* “şimdiye kadar”) (TT III 65); **TürkBuddh.** amı “şimdi” (*amtıkan ökünser biz* “eğer şimdi biz tevbe edersek”) (TT IV 10, 24-5); **Türkİslm.** amdı, emdi “şimdi” (*amdı keldim* “şimdi geldim”) (DLT I, 125)]

uçagur turı-nın için amı bu kün başlap “Uçagur Turı’nın şimdi bu gün başlayarak...” (Mi20, 11)

Anta orda, ondan sonra; ol zamirinin bulunma eki almış şekli (SUK, Em01-2); (EPDT, 176); [**TürkRun.** anta “1. oraya, orada, oradan, oradan, o sırada, 2. o sıradan, o zamandan, ondan” (*anta kisre* “ondan sonra” (KT D 5, 39); **TürkMan.** anta “orada, bundan (dolayı)” (*anta ötrü* “bundan dolayı”) (TT II 10, 86); **TürkBuddh.** anda, anta “orada, bundan (dolayı)” (*anda munda* “her yönde”) (Suv. 625, 10-11); **Türkİslm.** anda “burada” (DLT I, 125)]

anta basa aka ini ogul-lar-ka buyan-ı tegzün “Ondan sonra büyük, küçük oğullarına sevabı ulaşsın.” (Em01, 2)

Antakı oradaki (SUK, Mi28-11); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø.]

antakı akam inim tugmış-ım kataş-ım kim kim m-e bolup talaşmasun-lar “Oradaki küçük kardeşim, akrabam ve aile dostum birbirine girip ihtilafa düşmesinler.” (Mi28-11)

Arkun daha sonra, gelecekte, gelecek yıl (SUK, Sa19-10); (EPDT, 216); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** arkun “gelecek yıl” (*ınçıp arkun ada tuğa kelser* “sonra gecek yıl ciddi tehlikeler gelse (ortaya çıkırsa)”) (TT VI 262-3); **Türkİslm.** arkun “gelecek yıl” (*arkun ızı* ”gelecek yıl ve bir sonraki yıl”) (DLT I, 108)]

*kin arkun men külüg tıntaçnuñ kam kadaşım oglum kızım bu krabaş-ıg ayıtsar
isteser savları yorımazun* “Sonra men Külüg Tıntaç’ın ailem, oğlum, kızım bu
köleyi dava etmek isterlerse sözleri geçerli olmasın” (Sa19, 10-11)

Burun önceden, vaktiyle, eskiden (SUK, Mi20-9); (EPDT, 366); [**TürkRun.** Ø;
TürkMan. burun ‘burun’ (M II 11,19); **TürkBuddh.** burun ‘burun’ (*körtle burunı*
”güzel burnu”) (U IV 30, 50); **Türkİslm.** “burun, dağ zirvesi, önce” (*ol mendin*
burun bardı “O, benden önce vardı”) (DLT I, 398)]

biz-niñ burun birgüçi kr-a toyın atlg kalan-çımız-nı yañdurup altımız “Bizim
eskiden verilmiş Kra Toyın adlı vergi memurumuzu geri aldık” (Mi20, 9)

Uğuru karşı, karşıdaki (SUK, RH04-4); (EDPT, 64); [**TürkRun.** utru “karşı, karşı
karşıya gelmek, tanışmak” (*utru eki aylıg kişi oğlın sokuşmış* “Karşı (da) iyi aylık
insanoğlu ile karşılaşmış.”) (IrKB 2); **TürkMan.** utru “karşı, mükabil” (*yüzümüz utru*
“yüzümüze karşı”) (TT II 6, 6); **TürkBuddh.** utru “karşı, mükabil” (*añın utru*
turdaçı yok “onun karşısında duracak yok”) (U IV 22, 283); **Türkİslm.** utru
“herhangi bir şeyi karşı karşıya gelmesi, yüz yüze bakması” (*ol maña utru geldi* “(O,
benimle tanışmaya geldi”) (Erdi-Yurtsever, 627: 2007)]

bu suv-takı uğuru borlugın on tñ kepez yak-a ka tuttum “Bu suyun üzerindeki
karşıdaki üzüm bağı on tñ pamuğa kiralık tuttum”) (RH04, 4)

Üskinte, üzkinde, üksinte, ükşinte [=üsk+inte] önce, evvelce, -den önce;
huzurunda, katında, nezdinde (Caferoğlu, 1968: 274) (SUK, Sa08-6); [**TürkRun.** Ø;
TürkMan. Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø.]

tokuz stır kümüş-ke sibilkasar üskinte togru tomlıdı satdım “Dokuz stır gümüşe
Sibilkasar’ın huzurunda dürüstçe sattım” (Sa08, 6)

2.1.8. Soru-Belirsizlik Sözcükleri

Kayu hangi, kim (SUK, Sa03-24); (EDPT, 632-633); [**TürkRun.** kanı “hani, nerde” (*ilim amtı kanı* “devletim şimdi nerede?”) (KT D 9); **TürkMan.** kanyu, kañu, kayu “ne, nerede, hangi, hangisi, kim” (*kayu ol?* “nedir?”) (TT II 16, 36); **TürkBuddh.** kanyu, kan, kayu “ne, nerede, hangi, hangisi, kim” (*kanda erser* “nerede ise”) (TT IV 12, 45); **Türkİslm.** kayu, kanu, kan, kanı (*oglum kanı* “oğlum nerede”) (DLT III, 237)]

bu sav-ta kayu-sı agısar- biz “bu sözden hangimiz saparsak” (Sa03, 11)

Kim kim, ne, kimse, herhangi (SUK, Sa05-15); ola ki, eğer (Caferoğlu, 1968: 110); (EDPT, 720); [**TürkRun.** kem “kim, ne” (*kemke ilig kazganurmen* “kim (için) ülke kazanıyorum”) (KT D 9); **TürkMan.** kim “kim, ne, ki, hangi” (*yirig teyrig kim yaratmış tipen biltimiz* “Yeri ve göğü kimin yarattığını bildik”) (Huast. 167-8); **TürkBuddh.** kim “kim, ne, ki” (*negü kim* ‘hangi’) (TT VII 28, 37-52); **Türkİslm.** kim, kim “kimler, kim” (*bu kim* “bu kim?”) (DLT I, 138)]

inim içim tuğmuş-ım kadaş-ım kim yme çam çarım kulgalı sakınsar-lar “Büyük kardeşim, küçük kardeşim, soyumdan gelenler, yakınlarım herhangi (biri) ayrıca dava etmeyi düşünürlerse” (Sa05, 14-1)

Neçe, niçe ne kadar, kaç (SUK, Ad03-16) (EDPT, 775); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** neçe “ne kadar, kaç” (*beş teyrig ...neçe sıdımız bertdimiz erser* “Beş tanrısı....ne kadar kırdıysak ve ne kadar yaraladıysa”) (Huast. 51-2); **TürkBuddh.** neçe “ne kadar, kaç” (*neçe... bar erser* “ne kadar varsa”) (TT IV 16,62); **Türkİslm.** neçe “ne kadar, kaç” (*neçe yarmak birdin* “Kaç dirhem verdin?”) (DLT III, 220)]

neçe oğlanlarım bolza ol oğlan-lar birle teñ öñ ülüş kopı birür-men “Kaç oğlanım olsa onlar birle eşit pay ve hissenin hepsini veririm” (Ad03, 16-17-18)

Negü nasıl, niçin, ne şekilde, herhangi, hiçbir (SUK, Sa06-21); (EDPT, 776); [**TürkRun.** negü “nasıl” (*tün ortu kanta negüde bolgay ol* “O, gece yarısı nerede, nasıl olacak”) (IrkB 24); **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** negü “ne, herhangi (bir şey),

hiçbir şey” (*negü erser timedin* “hiçbirşey söylemeden” (U II 31, 50); **Türkİslm.** nü, negü “ne” (*negü bar ajunda biligde küsüş* “Bu dünyada erdemden daha arzulanabilir ne var”) (KB, 260)]

bu yir-niñ negü irti birti yok “Bu arazinin (verilmemiş) herhangi bir vergisi yok.”
(Sa06-21)

2.1.9. Zamirler

2.1.9.1. Kişi Zamirleri

Biz biz (SUK, Sa06,2) (EDPT, 388); [**TürkRun.** biz “biz” (*kagan at bunta biz birtimiz* “Kağan unvanını bunun üzerine biz verdik”) (KT D 20); **TürkMan.** biz “biz” (*biz arıg biz* “biz safız”) (TT II 6); **TürkBuddh.** biz “biz” (*kim biz kalmadımız* “bizim yapmadığımız şey”); **Türkİslm.** biz “biz” (*biz keldimiz* “biz geldik”) (DLT I, 325)]

biz ikegü-ke yunlak-lık böz kergek bolup “Biz ikimize kullanmak için pamuktan yapılmış kumaş gerekip” (Sa06, 2)

Men ben (SUK, Sa01-18); [**TürkRun.** ben, beni, beniñ, baña, men, meniñ “ben” (ETY II 180); **TürkMan.** men “ben” (Huast. 135-6); **TürkBuddh.** men “ben” (U IV 48, 86); **Türkİslm.** men “ben” (DLT, I 340)]

alguçı-ka birgüçi-ke inçge ayıtıp men pusartu singay ky-a bitidim ”Alıcı ve satıcıya dikkatlice sorup ben Pusartu Singay Kya yazdım”) (Sa01, 18)

Ol ‘1. o, 2. fiil çekim ögesi’ (SUK,Sa02-22) (EDPT, 123); [**TürkRun.** ol “1. o, 2. fiil çekim ögesi” (*Oguzı yeme tarkınç ol* “Oğuz da huzursuzdur” (T 22); **TürkMan.** ol “1. o, 2. fiil çekim ögesi” (*ol ödün* “o zaman”) (Huast. I 6-7); **TürkBuddh.** ol “1. o, 2. fiil çekim ögesi” (*ol taluy suvı ertinju korkınçig adalıg ol* “Bu deniz çok

korkunç ve tehlikelidir”) (PP 26, 4-6); **Türkİslm.** ol “1. o, şu, 2. adlara ve eylemlere eklenen bir pekiştirme ilgeci” (*ol meniñ oglum ol* “O, benim oğlumdur”) (DLT I, 137)]

bu tamga yig bürt-nün’ol “Bu mühür Yig Bürt’nündür.” (Sa02, 22)

Olar onlar (SUK, Sa26-3) bknz. ol

kutlug temür er tugmuş tokdamış olar-ka yuñlak-lık yarmak kümüş kerek bolup “Kutlug Temür, Er Togmuş, Tıkdamış onlara kullanmak için gümüş para gerekip” (Sa26, 3)

2.1.9.2. Dönüşlülük Zamirleri

Öz, öş, öz, kendi (SUK, Sa02-14) (EDPT, 278); [**TürkRun.** öz “kendi, benlik, manevi varlık, öz” (User, 2010: 528) (*özi anca kergek bolmuş* “Kendileri öylece vefat etmişler”) (Tekin, 2008: 24); **TürkMan.** öz “kendi, benlik, öz, ruh” (*öz tilin* “kendi dili ile”) (M I, 19); **TürkBuddh.** öz “kendi, benlik, öz, ruh” (*öz öz biligleri tuta* “her (tanrı) kendi öz sıfatlarını tutarak”) (TT V 8, 64); **Türkİslm.** öz “kendi, benlik, öz, ruh, nefis, can” (*körklüg tonug özüñke* “Kendi üzerine güzel giysiler (giy).) (Yurtsever-Erdi, 2007: 383)]

özi tarzun taplamasar adın kişi-ke ödkürü sağzun “Kendisi tarım yapmak istemezse başkasına satsın” (Sa02, 14)

2.1.9.3. Belirsizlik Zamirleri

Alku bütün, hepsi, herkes, tüm (Caferoğlu, 1968: 12) (SUK, Em01-4) (EPDT,137); [**TürkRun.** alku “herkes” (*ançıp alku kentü ülügü erklig ol* “Böyle herkes kendi kaderin üzerinde muktedirdir”) (IrkB ek); **TürkMan.** alku “hepsi, herkes” (*alkuni*

ölürgey “Hepisini öldürecekler”) (TT 11 6, 16); **TürkBuddh.** alku “hepsi, herkes” (*alkuka birip* “herkese verip”) (U II 78,39); **Türkİslm.** Ø]

alku tnlğ uguş-ıña ... “bütün canlı soyuna...” (Em01, 4)

Sayu her biri; herkes (Caferoğlu, 1968: 99); (SUK, Lo04-4); (EDPT, 858); [**TürkRun.** sayu “her, hepsi” (*yir sayu bardıg* “her ülkeye gittin”) (KT G 9); **TürkMan.** sayu “her” (*ol yaruk örtüg sayu* “O ışık her zaman (gözlerden) gizlidir”) (M III 7, 5-6); **TürkBuddh.** “her, herbiri” (*ol lnhwa sayu* “o nilüferlerin her biri”) (PP 38, 3); **Türkİslm.** sayu “her” (*tünle sayu* “her gece”) (KB, 2314)]

sayu iki yogun böz “her biri kaba iki pamuk kumaşı” (Lo04, 4)

2.1.9.4. İşaret Zamirleri

Bu bu (SUK, Sa02-6); (EDPT, 291); **TürkRun.** bu “bu” (BK K 15); **TürkMan.** bu “bu” (*bu munı teg* “bunun gibi”) (TT III 26, 104); **TürkBuddh.** bu, bo, po “bu” (TT VIII); **Türkİslm.** bu “bu” (*bu er* “bu adam”) (DLT III, 206)]

bu bitig kılmuş kün üze men kutlug taş üç yüz otuz kunpunı egsüksüz tükel snp birtim “Bu belgenin yapıldığı gün Ben Kutlug Taş 325 kunpuyı eksiksiz, tam sayarak verdim” (Sa02, 6)

Ol ‘1. o, 2. fiil çekim ögesi’ (SUK,Sa02-22) (EDPT, 123); [**TürkRun.** ol “1. o, 2. fiil çekim ögesi” (*Oğuzı: yeme: tarkınç ol* “Oğuz da huzursuzdur” (T 22); **TürkMan.** ol “ “1. o, 2. fiil çekim ögesi” (*ol ödün* “o zaman”) (Huast. I 6-7); **TürkBuddh.** ol “1. o, 2. fiil çekim ögesi” (*ol taluy suvı ertinü korkınçig adalıg ol* “Bu deniz çok korkunç ve tehlikelidir”) (PP 26, 4-6); **Türkİslm.** ol “1. o, şu, 2. adlara ve eylemlere eklenen bir pekiştirme ilgeci” (*ol meniñ oglum ol* “O, benim oğlumdur”) (DLT I, 137)]

bu tamga yig bürt-nün’ol “Bu mühür Yig Bürt’nündür” (Sa02, 22)

2.2. DİLBİLGİSİ GÖREVLERİ (EDATLAR-BAĞLAÇLAR)

2.2.1. Edatlar

Apam eğer, şayet (SUK, Sa05-15) (EPDT, 11); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** apam “eğer” (*apam birö...kodmasar* “eğer (vaaz vermeyi...) durdurmazsa”) (TT III 64-5); **TürkBuddh.** apam “eğer” (*apam birök bu etözümün titsermen* “eğer bu vücudumu bırakırsam”) (Suv. 614, 1-2); **Türkİslm.** apañ “eğer” *apañ sen barsasen* “eğer gidersen”) (DLT I, 133)]

çam çarım kılmazun-lar apam çam çarım kılğalı sakınsar bu borluk teñinçe iki borluk basa tog(r)ıl yarağu birip yulup alzunlar. “İtiraz etmesinler. Eğer itiraz etmeyi düşünüyorsa bu üzüm bakçesine denk iki üzüm bahçesini Basa Tugrı’ın (verip) onun da rızasıyla satın alıp (geri) alsınlar” (Sa05, 15)

Andın –dıktan sonra, bu nedenle ol zamirinin ayrılma eki almış şekli, sonra (SUK, Ad03-4) (EPDT, 177); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** andın “ondan” (*andın tamar tükel tüz* “Ondan bütün güzellikler damlar”) (Atalay, 1991: 61)

andın sük kalmış-ta bu ogul sutmakñıñ birmiş aşın yip aymış işin kılıp ogıl törüsi birle ölginçe köni bışığ tapınşun “(Bundan) sonra sessiz kaldıkça Sukmak’ın verdiği yemeği yiyip söylediği işi yapıp evlatlık hukukuna göre ölünceye kadar doğruluk ve olgunlukla hizmet etsin” (Ad03, 4)

Artuk, arđuk daha, fazla, ek (SUK, RH09-17); [**TürkRun.** artuk “-den çok, -i aşkın, 2. (sayıca) çok, fazla” (*kırk artuktı yeti* “kırk yedi”) (KT D 15); **TürkMan.** artuk (*artuk erüş erür* “aşırı derecede çeşitli”) (TT II 8, 61); **TürkBuddh.** artuk (*otuz artuk ulug il ulularıg* “otuzdan fazla büyük diyar ve ülke”) (Suv.3, 20); **Türkİslm.** artuk “aşırı, fazla miktar” (*ortuk erden artuk almas* “bir ortak adamdan (diğer ortağından) daha fazla pay almaz”) (DLT I, 199)]

arpa-tın arđuk beğza ikigü teñ urug ündür(ü)p...“arpadan fazla eksilse iki aynı ölçekte buğday çıkarıp..” (RH09, 17-18)

Basa daha sonra, sonra, ayrıca (SUK, EmOI-2) (EDPT, 371); [**TürkRun.** basa “sonra, -den sonra” (*bas[a] tabgaçda..* “sonra Tabgaçdan”) (O 5); **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** basa “sonra, daha sonra” (*basa basa* “daha çok, daha fazla, artan şekilde” (*yana munda basa* “ve bundan sonra”) (TT V 26, 85-6); (*basa basa seviglig közin* “giderek artan sevgi dolu gözlerle”) (U IV 46,49); **Türkİslm.** basa “sonra, sonraki” (*men anda basa keldim* “Ben ondan sonra geldim”) (DLT III, 224); (*anıñda basa* “ondan sonra”) (KB, 132)]

anta basa aka ini ogul-lar-ka buyan-ı tegziin “Bundan sonra büyük, küçük kardeşlerine, evlatlarına sevabı ulaşsın” (EmOI, 2)

Berü beri, -den beri, -den itibaren, beri yan (SUK, Mi08-3) (EDPT, 353); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** “beri, -den beri, -den itibaren” (*kirtü teyrig arıg nomug biltükümüzde berü* “gerçek tanrıyı ve inancı bildiğimizden beri”) (Huast. 158); **TürkBuddh.** “beri, -den beri, -den itibaren” (*barça berü kelzünler* “hepsi beri gelsinler”) (U II 21, 6); **Türkİslm.** berü “beri, tarafına” (*keldi berü* “(bizim) tarafa geldi”) (DLT I, 219)]

men inaçı koyn yıl-tınberü tüşi bile köni birürmen “Ben İnaçı Koyun yılından itibaren faiziyle beraber doğru bir şekilde (tam olarak) veririm” (Mi08, 3)

Bile ile, ve, birlikte; birle (SUK,Sa02-3) (EPDT, 364); [**TürkRun.** birle “ile, ve, birlikte” (*içim kagan birle* “amcam kağan ile”) (KT K 17); **TürkMan.** bile, birle “ile, ve, birlikte” (*iki oğlın birle ölti* “iki oğlu ile birlikte öldü”) (Mal. 31, 5); **TürkBuddh.** bile, birle “ile, ve, birlikte” (*men il- tüzmiş birle* ‘Ben ve El Tüzmiş’) (TT IV 4, 5); **Türkİslm.** birle, bile “ile, ve, birlikte” (*ol meniñ birle erdi*) “O, benimleydi”) (DLT I, 430)]

içim kancuk bile tüz ülüş-lüg iç[=üç] sıg yirim atı kutlug taş-ka toguru tomlıdı sağım “Ağabeyim Kançuk ile eşit parçadan oluşan yerimin üç şığını Kutluk Taş’a dürüstçe sattım” (Sa02, 3-4-5)

Birök eğer, -dığıında (SUK, Sa02-16) (EDPT, 362); [**TürkRun. Ø; TürkMan.** birök “eğer, -dığıında” (TT II 6, 20); **TürkBuddh.** birök “eğer, -dığıında” (TT IV 6, 25); **Türkİslm. Ø.**]

bir ok [=birök] erklig beg işi küçin tuğup kam küç kılıp yulğı alğı sakınsar-lar...
 “Güçlü bir bey (devlet yetkilisinin) ve maiyetinin nüfuzunu kullanarak ve şamanlardan güç alarak ele geçirerek almayı düşünsele..”) (Sa02, 16-17)

Inaru -den başka, -den beri, den itibaren; buraya (Caferoğlu, 1968: 86) (SUK, Sa06-9); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

bu kün-te inaru “bu günden itibaren” (Sa06-9)

Kin sonra; arkada (yer), sonra (zaman) (SUK, Mi05-6, 8); (EPDT, 725); [**TürkRun.** kin “sonra” (*kin yana edğü bolur* “sonra yine iyi olur”) (IrkB 57); **TürkMan.** kin “sonra” (*mende kin* “benden sonra”) (M I 29, 16); **TürkBuddh.** kin “sonra” (*sakınmışta kin* “düşündüktün sonra”) (TT V 6, 16); **Türkİslm. Ø.**]

bu kün-te kin negü yme kalan basıg bolsar üçegü kalan-mız-ka üleşip birür-biz “Bu günden sonra ayrıca ne kadar toprak vergisi veya basıg vergisi varsa üçümüz (kendi vergimizi ekleyip üçe) bölüp veririz” (Mi05, 8-9)

Ok, ’ok, ök enklitik (SUK, Sa03-3); [**TürkRun.** ök “enklitik” (*özüm ök* “ben kendim”) (T 6); **TürkMan.** ok “enklitik” (*ol ok ot teğri* “bu ateş tanrısı”) (M I 20); **TürkBuddh.** ok “enklitik” (*anda ok* “derhal, hemen”) (U II 20, 2); **Türkİslm.** ök “enklitik edatı, fiilere gelerek fiilin anlamını kuvvetlendiren bir edat; hâl anlamına yakın anlamlı bir edat; vakit, zaman” (Atalay, 1991: 429); (*bargıl ok* “git!”) (DLT I, 137)]

bu ’ok ögen-te bu yer tñinçe iki yer birip alzunlar “Mutlaka bu nehir üzerinde, bu yere denk iki yer verip alsınlar” (Sa03, 3)

Öndünki önceki, önceden olan, önce (zaman) (SUK, Mi05-5); (EDPT, 181); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**].

bu kün-te öydün-ki tüşiki-niñ tangut-ta kıtay-ta negü yme birimi bar erser toyınçog basıki bilmez men tüşiki bilir men “Bundan önceki Tüşiki’nin Tangut’da ve Çin’de herhangi bir vergisi varsa Toyınçog Basıki sorumlu olmaz Tüşiki ben sorumlu olurum” (Mi05, 4-5-6-7)

Öñi farklı, -den başka (SUK, EmO1-14); (EDPT, 270); [**TürkRun.** öñi “farklı, -den başka” (*idişimte ayakımta öñi* “kap ve tasımdan başka”) (IrkB, 42); **TürkMan.** öñi “farklı, den başka” (*antın öñi bolgay* “bundan farklı olacak”) (TT II 6,25); **TürkBuddh.** öñi “farklı, den başka” (*burhandın öñi* “Burhandan başka”) (U II 32, 65); **Türkİslm.** öñi “başka, başkası” (*bu attan öñin keldür* “Bu attan başka (at) getir) (DLT I, 94)]

bu bitig-teki söz-tin öñi bolsar biz “Bu belgedeki (verdiğimiz) sözden farklı olursak (davranırsak)) (EmO1-14).

Soñ sonra, gelecekte (SUK, Sa27-16); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** soñ “sonra” (*munda soñ* “bundan sonra”); **Türkİslm.** soñ “sonra” (*sen meniñ soñda kel* “Sen benden sonra gel”) (DLT III, 357)]

bu yungç-niñ soñ bayan ogrısı yalganı bolça tav-i kaş-a-sı bolsa onlukı yüzlükı bolup çam çarım kılsar “Bu Yungç’nın sonra zenginden (mal çalan bir) hırsız olsa, yalanı olsa, hilesi ve kazası olsa (onun taraftarları) onarlı yüzlü sayılara ulaşıp iftira atsalar” (Sa27, 15-16)

Soğara sonra (SUK, Mi24-8); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø.].

mundın soğara “bundan sonra” (Mi24, 8)

Takı ve ayrıca, dahi (SUK, Sa04-18); (EDPT, 466); [**TürkRun.** takı “dahi, daha” (*anca takı erig yerte irser anca* “ayrıca kolay erişilir bir mevki olduğundan”) (KT G 13) (Tekin, 2008: 22); **TürkMan.** takı “ve” (TT III 92); **TürkBuddh.** takı “ve, ayrıca” (*yüz takı sekiz altmış* “üç yüz ve elli sekiz”); **Türkİslm.** takı “daha, dahi, öteki gibi, ayrıca, ile” (*takı yarmak bir* “Bana (öteki gibi) bir para ver”) (Erdi-Yurtsever, 2007: 553)].

taki birök erklik beg iş işin küçin tutup alayın yulayın tiser-ler “Ayrıca eğer güçlü bir bey (devlet yetkilisinin) ve maiyetinin nüfuzunu kullanarak alalım, ele geçirelim derlerse” (Sa04, 18-19)

Tegi, degi, tgi dek, değin, kadar (SUK, Sa02-13); (EDPT, 477); [**TürkRun.** tegi “-e kadar, değin” (*Şantun Yazıkka tegi süledim* “Şantun ovasına kadar sefer düzenledim”) (KT G 3); **TürkMan.** tegi “değin, -e kadar” (*ulugka kiçigke tegi* “büyükten küçüğe değin”) (Huast. 86-7); **TürkBuddh.** tegi “değin, -e kadar” (*bu künki künke tegi* “bugüne kadar”) (TT X 97-8); **Türkİslm.** tegi “değin, -e kadar” (bu ödke tegi “bu zamana kadar”) (KB, 1259)]

bu dört sıçılığ yir üze miñ yıl tümn künkeğegi kutlug taş erklik bolzun. “Bu dört taraftan çevrili (yer) üzerine bin yıl, on bin güne değin (sonsuzca kadar) Kutlug Taş muktedir olsun” (Sa02, 12-13)

Uçagur (<Moğ. *ujagur*) aslen, asıl (SUK, Mi20-11); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø.]

bu borluk uçagur turı-nıñ için “Bu üzüm bağı asıl Turı’nın (olduğu için” (Mi20, 11)

Üçün için (SUK, Mi20-26); (EDPT, 28); [**TürkRun.** için “için” (*begleri bodunu tüzüz üçün* “Beyleri, halkı disiplinsiz olduğu için”) (KT D 6); **TürkMan.** için “için” (ne için? “ne için?”) (M III 6, 7); **TürkBuddh.** için “için” (*oglı üçün* “oğlu için”) (PP 8, 5); **Türkİslm.** için “için” (*seniñ üçün keldim* “Senin için geldim”) (DLT I, 176)]

il-ke asıgı bar üçün borlug iges-i turı-nı borluk-çı birip kra-a toyın-nı yandurup altımız “Devlete yararı olduğu için (bu) bağın sahibi Turı’yı bağcı yapıp (bu bağı) Kra Toyını vazgeçirip (bu bağı) geri aldık” (Mi20, 26)

Yalğuz yalnız, sadece, tek (SUK, PI01-15) (EDPT, 926); [**TürkRun.** yalnus “yalnız, tek başına, sadece” (*yalnusun yorıyor* “yalnız yürüyor”) (IrkB 40); **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** yalnus “yalnız, tek başına” (*yalnus bir* “sadece bir”) (U

III 69); **Türkİslm.** yalnız, yalnız “yalnız, tek başına, sadece” (“*özüm kalsa yalnız* “Kendim yalnız kalsam”) (KB, 395)]

yalnuz yorıp ogri tev kulsar “yalnız yürüyüp hırsızlık ve hile yaparsa” (SUK PI01, 15)

2.2.2. Bağlaçlar

Bile, birle ile, ve, birlikte (SUK,Sa02-3); (EPDT, 364); [**TürkRun.** birle “ile, ve, birlikte” (*içim kagan birle* “amcam kağan ile”) (KT K 17); **TürkMan.** bile, birle “ile, ve, birlikte” (*iki oğlın birle ölti* “iki oğlu ile birlikte öldü”) (Mal. 31, 5); **TürkBuddh.** bile, birle “ile, ve, birlikte” (*men il- tüzmiş birle* “ben ve El Tüzmiş”) (TT IV 4, 5); **Türkİslm.** birle, bile “ile, ve, birlikte” (*ol meniñ birle erdi*) ‘o benimleydi’) (DLT I, 430)]

içim kancuk bile tüz ülüş-lüg iç[=üç] sıg yirim atı kutlug taş-ka toguru tomıldı sağım “ağabeyim Kançuk ile eşit parçadan oluşan yerimin üç şığını Kutluk Taş’a dürüstçe sattım.” (Sa02, 3-4-5)

Takı ayrıca, dahi (SUK, Sa04-18); (EDPT, 466); [**TürkRun.** takı “dahi, daha” (*anca takı erig yerte irser anca* “ayrıca kolay erişilir bir mevki olduğundan”) (K G 13) (Tekin, 2008: 22); **TürkMan.** takı “ve” (TT III 92); **TürkBuddh.** Takı “ve ayrıca” (*yüz takı sekiz altmış* “üç yüz ve elli sekiz”); **Türkİslm.** takı “daha, dahi, öteki gibi, ayrıca, ile” (*takı yarmak bir* “bana [öteki gibi] bir para ver”) (Erdi-Yurtsever, 2007: 533)]

takı birök erklik beg işi işin küçin tutup alayın yulayın tiser-ler. “Ayrıca eğer güçlü bir bey (devlet yetkilisinin) ve maiyetinin nüfuzunu kullanarak alalım, ele geçirelim derlerse” (Sa04, 18-19)

Yme ve, ayrıca, dahi, de/da (SUK, Sa03-17); (EDPT, 944); [**TürkRun.** yeme “de/da, dahi, ve” (*begleri yeme bodunı yeme tüz ermiş* “Beyleri de halkları da barış

ve uyum içindeymişler) (BK D 4) (Tekin, 2008: 51); **TürkMan.** yeme “ve, ayrıca, dahi, de/da” (yana yme “ve yine”) (TT IX, 58); **TürkBuddh.** yeme “ve, ayrıca, dahi, de/da” (TT VII, 42); **Türkİslm.** yeme, yeme “tekrar, de/da, dahi” (*yana sözlediñ sen yeme sözledim* “Sen tekrar konuştun ve ben konuştum”) (KB, 665)]

küntün yınak yme agılık sanlıg yir “Güney tarafı da (sınır) ayrıca hazine arazisidir”
(Sa03, 17)

2.3. KONULARINA GÖRE ADLAR

2.3.1. Zaman

2.3.1.1. Yıl, Mevsim, Ay, Gün

Ay ay, bir aylık zaman dilimi (SUK, Sa02-1); (EPDT, 265); [**TürkRun.** ay “ay, bir aylık zaman dilimi” (*ay onunç ay* (User, 2010: 213) “onuncu ay”) (BK G 10); **TürkMan.** ay “ay, bir aylık zaman dilimi” (*ol aylarka* “bu aylarda”) (Wind. 19); **TürkBuddh.** “ay, bir aylık zaman dilimi” (*ay yılın ayın* “aylar ve yıllar için”) (TT, VI 62); **Türkİslm.** ay “ay, bir aylık zaman dilimi” (*ay iki yıl sekiz ay bir ewde kalır* (Kaçalın: 2011); “bir burçta iki yıl sekiz ay kalır”) (Arat, 1998: 20); (KB 131)]

aram ay “aram ayı” (Sa02, 1)

Bükün bugün (SUK, Ad02-9); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø]

bükünki kün başlap inim antso-ni ilip tarđıp çam çarım kılmaz-men “Bugünden başlayarak küçük kardeşimi kendime alıp götürerek ve elinden tutarak (ona) sıkıntı yapmam” (Ad02, 9-10)

Kün gün, zaman, vakit (SUK, Sa02-6); (EDPT, 725); **TürkRun.** kün “gün, güneş” (*yadag süsin ekinti kün koop ölürtüm* “Piyade ordularını ikinci gün tamamıyla öldürdüm”) (BK G 2); (Tekin, 2008: 67); **TürkMan.** kün “gün, güneş” *ellig kün* “elli gün”) (Huast. 245); **TürkBuddh.** kün “gün, güneş” (*ödün kün ortu* “gün ortası zamanı”) (TT V 10, 88-9); **İslamîTürk.** kün “güneş, gün” (*kün tugdı* “Güneş doğdu”) (DLT I, 340)]

bu bitig klmiş kün üze men kutlug taş üç yüz otuz kunpunu egsüksüz tükel snp birtim “Bu belgenin yapıldığı gün Ben Kutlug Taş 325 kunpuyu eksiksiz, tam sayarak verdim” (Sa02, 6-7)

Küz güz, sonbahar, hasat (SUK, Lo14-5); (EDPT, 757); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** küz “sonbahar” (DLT I, 327)]

küz yayıda oduzar tenbin sücüg-ni bir kap birür men “Yeni sonbahar başında otuzar testi tatlı şarabı (ve) bir deri kırba veririm” (Lo14, 5)

Yaz ilkbahar (SUK, Mi17-7); (EDPT, 982); [**TürkRun.** yaz “ilkbahar” (*yazın tatabı tapa süledim* “İlkbahar Tatabı'lara doğru sefer ettim”) (BK G1); **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** yaz “yaz, ilkbahar” (*yaruk yaz* “parlak ilkbahar”) (KB, 65).]

ogul tigin yeñgemiz-ke yaz küz kim kelser tegürüp birürbiz “Ogul Tigin (adlı) baldzımıza ilkbahar güz (ne zaman olursa) kim gelirse ulaştırıp veririz” (Mi17, 7)

Yıl yıl (SUK, Sa02-1); [**TürkRun.** yıl “yıl” (*üçünç yilta* “üçüncü yılda”) (IrkB, 15); **TürkMan.** yıl “yıl” (*bir yilka* “bir yılda”) (Huast. 244); **TürkBuddh.** yıl “yıl” (*yılın ayın* “yıldan yıla, aydan aya”) (TT VI 62); **Türkİslm.** yıl “yıl” (*bir yıl keçti* “Bir yıl geçti”) (DLT III, 5)]

koyın yıl aram ay bir yayıka “Koyun yılının ilk ayının ilk on gününün birinci günü” (Sa02, 1)

Yıllık yıllık (SUK, PI01-30) (EDPT, 925); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø.]

titso atlg ogulum-nu çintso şila-ka üç yıllık tutug [birtim] “Titso adlı oğlumu keşiş Çintso’ya üç yıllığına rehin verdim” (PI01, 29-30)

2.3.1.2. Takvim

Aram yılın ilk ayı, birinci ay (SUK, Sa02-1); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

koyun yıl aram ay bir yañka.. “Koyun yılının birinci ayının ilk on gününün birincisinde..” (Sa02, 1)

Bars kaplan, leopar, on iki hayvanlı Türk takviminde bir yıl (SUK, Mi28-1); (EPDT, 368); [**TürkRun.** bars “kapan, leopar, on iki hayvanlı Türk takviminde bir yıl” (*bars yıl* “leopar yılı”) (IrkB 10); **TürkMan.** bars “kapan, leopar” (TT IX, 114); **TürkBuddh.** bars “kapan, leopar, on iki hayvanlı Türk takviminde bir yıl” (*bir tişi pars* “bir dişi kapan”); “kapan, leopar, on iki hayvanlı Türk takviminde bir yıl (*anuy eti bars boldı* “onun (derisi) kabarcıklarla kaplandı”) (DLT I, 344-8)]

bars yıl “kapan yılı” (Mi28, 1)

Biçin maymun, on iki hayvanlı Türk takviminde bir yıl (SUK, Sa04-1); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

biçin yıl “maymun yılı” (Sa04, 1)

Çahşaput, çahşapuğ, çahşpat, çxşapt, cxşapuğ (<San. *şikşāpada*), çxşput on ikinci ay (SUK, Sa03-1); (EPDT, 412); [**TürkRun. Ø; TürkMan** çşapt “emir” (*on chşapt* “on emir”); **TürkBuddh.** çşapt “emir, güzel davranış” (*yazınçsız arıg çhşapat tutmak üze* “günahsız (olmak için), saf (olmak için) emirleri tutmak üzere”) (Suv. 205, 15-16)]

koyun yıl çxşapt ay üç otuz –ka “Koyun yılının on ikinci ayını yirmi üçünde.” (Sa03, 1)

It köpek, on iki hayvanlı Türk takviminde bir yıl (SUK, Sa23-1); (EDPT, 34); [TürkRun. it “köpek” (*it yıl* ‘köpek yılı’) (BK G 10); TürkMan. it “köpek” (*it ürdükü* “köpek havlaması”) (M III 45, 1); TürkBuddh. it “köpek” (*it sütün* “köpeğin sütü”) (H I, 21); Türkİslm.. it “köpek” (*itın* “köpeğin”) (KB, 5379)]

it yıl “köpek yılı” (Sa23, 1)

Koyn, koyın koyun, on iki hayvanlı Türk takviminde bir yıl (SUK, Sa02-1); [TürkRun. koñ “koyun” (*koñ yılka* “koyun yılında”) (KT KD); TürkMan. Ø; TürkBuddh. koy, koyn “koyun” (*koy lagzın* “koyun ve domuzları”) (PP 3, 1); Türkİslm. Koy, kon “koyun” (*koy yılı* “koyun yılı”) (DLT III, 142)]

koyın yıl aram ay bir yanıka. “koyun yılının ilk ayının ilk on gününün birinci günü.” (Sa02, 1)

Küşkü, küs’kü fare on iki hayvanlı Türk takviminde bir yıl (SUK, Sa05-1); (EDPT, 750); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]

küşkü yıl “fare yılı” (Sa05, 1)

Takıgu, tkıgu tavuk, on iki hayvanlı Türk takviminde bir yıl (Sa10-1) (EDPT, 468); [TürkRun. Ø; TürkMan. takıgu “tavuk, kümes hayvanı” (M I 36, 5); TürkBuddh. Takıgu “tavuk, kümes hayvanı” (*takıgu igidgüçi* “tavuk besleyici”) (TT VIII); Türkİslm. takagu “tavuk, kümes hayvanı” (*erkek takagu* “horoz”) (DLT I, 447)]

takıgu yıl “tavuk yılı” (Sa01, 1)

Tavışgan tavşan, yabani tavşan, on iki hayvanlı Türk takviminde bir yıl (SUK, Sa06-1); (EDPT, 447); [TürkRun. tavışgan “tavşan, yabani tavşan” (*tavışgan yeyü* “tavşan yiyerek”) (T 8); TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. tavışgan “tavşan” (*tavışgan yıl* “tavşan yılı”) (DLT I, 513)]

tavışgan yıl “tavşan yılı” (Sa06, 1)

Toņuz domuz, on iki hayvanlı Türk takviminde bir yıl (SUK, Sa09-5); (EDPT, 527); [TürkRun. toņuz “domuz” (*adığlı toņuzlu art üze sokışmış ermiş* “ayı ve domuz dağ geçidinde karşılaşmış”) (IrkB 6); TürkMan. Ø; TürkBuddh. toņuz “domuz” (U II 84, 9); Türkİslm. toņuz “domuz, Türk takviminin 12 yılından biri” (DLT III, 363)]

toņuz yıl “domuz yılı” (Sa09, 5)

Ud öküz, on iki hayvanlı Türk takviminde bir yıl (SUK, Sa07-1); [TürkRun. Ø; TürkMan. ud “öküz” (*kentü sürüg uduğ koyanığ* “kendi sürüsünü, öküz ve koyun”) (M I 8, 8); TürkBuddh. ud “öküz” (*yerin ud mayakı üze suvatıp* “yeri öküz gübresi ile ıslatıp”) (U I 29, 6-7); Türkİslm. ud “öküz” (*ud yılı* “öküz yılı”) (DLT II, 293)]

ud yıl “öküz yılı” (Sa07, 1)

Yaņı, yņı yeni, ayın ilk on günden biri (Clark, 1975: 292-297) (SUK, Sa02-1) (EDPT, 943); [TürkRun. yaņı “ayın ilk on gününden biri “[*eņ il*]ki ay altı *yaņıka* “Birinci ayın ilk on gününün altıncısı”) (şu. K 9); TürkMan. Ø; TürkBuddh. “yeni, ayın ilk on günden biri ” (*yaņı kün* “birinci gün”); Türkİslm. yaņı “yeni” (*yaņı neņ* “yeni bir şey”) (DLT III, 369)]

koyın yıl aram ay bir yaņıka. “Koyun yılının ilk ayının ilk on gününün birinci günü” (Sa02, 1)

Yılan yılan, on iki hayvanlı Türk takviminde bir yıl (SUK, Mi25-1); (EDPT, 930); [TürkRun. yılan “yılan” (*yılan yıl onun ayka* “yılan yıl onuncu ayda”) (ETY II, 112); TürkMan. yılan “yılan” (*on yılan başlık ernekiņ* “on yılan başlı parmağı”) (Huast. 54); TürkBuddh. yılan “yılan” (U II 31, 54); Türkİslm. yılan “yılan” (*yılan yıl* “yılan yılı”) (DLT III, 29)]

yılan yıl “yılan yılı” (Mi25, 1)

Yunt at, on iki hayvanlı Türk takviminde bir yıl (SUK, Sa08-1); (EDPT, 946); [TürkRun. yunt “at” (*beg er yuntıyaru barmış* “Bir bey (bakmak için) atına doğru

gitmiş”) (IrkB 5); **TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm.** yund “at, atlar” (*yund yılı* “at yılı”) (DLT III, 7)].

yunt yıl “at yılı” (Sa08, 1)

2.3.2. Bitkiler-Hayvanlar

Adan deve, hadım edilmiş deve (SUK, Ad01-13) (EPDT, 60); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm.** atan “igdiş edilmiş deve” (*atan yūki aş bolsa açqa az körnūr* “igdiş edilmiş devenin yükü yemek olsa, az görünür”) (Yurtsever-Erdi, 2007: 157)].

Ögödey suü-siye iki yurūñ adan ötünüp... “Ögödey ordusu için iki beyaz deve dileyip..” (Ad01, 13)

At isim (SUK, Sa01-2); (EPDT,33); [**TürkRun.** at “1. ad 2. unvan 3, kimlik, bodun kimliği” (*Türk bodun atı küsi yok bolmazun tiyin* “Türk milletinin adı ve sanı yok olmasın diyerek”) (KT D 25); **TürkMan.** at “isim, ad” (*teñri atına* “Tanrı adına” (M I 26, 27-8); **TürkBuddh.** (*burhan atın* “Buda’nın adı”) (U I 29, 16); **Türkİslm.** at “ad, isim” (*beg añar at birdi* ‘Bey ona ad verdi’) (DLT I 78); *yaramaz seniñdin adınka bu at* (Kaçalın : 2011) “Senden başkasına bu at yakışmaz”) (Arat : 1998) (KB, 6)]

ç/mguk-ta bir şıg yirim atı alp sangun-ka ok(?) toguru tomluk sağtım “Çimguk’ta bir şık yeri adı Alp Sangun’a dürüstçe sattım.” (Sa01, 2-3)

Bars kaplan; leopar, on iki hayvanlı Türk takviminde bir yıl (SUK, Mi28-1) (EPDT, 368); [**TürkRun.** bars “kaplan, leopar” (*bars yıl* “leopar yılı”) (IrkB 10); **TürkMan.** bars “kaplan, leopar” (TT IX, 114); **TürkBuddh.** bars “kaplan, leopar” (*bir tişi pars* “bir dişi kaplan”); “kaplan, leopar, on ikili Türk hayvan takviminde bir yıl, pire bit

gibi hayvanların ısırmasından dolayı oluşan kabarıklık ” (*anıñ eti bars boldı* “onun (derisi) kabarcıklarla kaplandı”) (DLT I, 344-8)].

bars yıl “kaplan yılı” (Mi28, 1)

Biçin maymun, on iki hayvanlı Türk takviminde bir yıl (SUK, Sa04-1); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø.].

biçin yıl “maymun yılı” (Sa04, 1)

Eşkek, ’eşek eşek (SUK, RH13-3); (EDPT, 260); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** eşkek “eşek” (M I 16, 11-12); **TürkBuddh.** eşkek “eşek” (*eşkek karnında* “eşeğin karnında”) (U III 26, 21); **Türkİslm.** eşkek, eşyek “eşek” (*er eşkeklendi* “adam eşek sahibi oldu”) (Yurtsever-Erdi, 2007: 268)].

mña sranguç-ka uzun-ka bargu ’eşek ulag kergek bolup “Bana Sranguç’a uzağa gidecek eşek, yük hayvanı gerekip” (RH13, 3)

Igaç ağaç, tahta, çalılık (SUK, WP03-6); (EDPT, 179); [**TürkRun.** ıgaç “ağaç” (*çıntan ıgaç kelürüp* “sandal ağaç kütükleri getirip”) (BK G 11); **TürkMan.** ıgaç “ağaç, çalılık” (*biş törlüg ot ıgaç* “beş türlü sebze ve ağaç”) (Huast. 59, 317); **TürkBuddh.** ıgaç “ağaç, çalılık” (*sırık ıgaç başında* “sırık ağacının başında”) (Usp. 104,1 2-13); **Türkİslm.** yıgaç “ağaç, ağaç parçası, erkeğin erkeklik aygıtı, fersah – eski bir yer ölçüsü” (DLT IV, 780: 1991) (*yimişsiz yıgaç* “meyvesiz ağaç”) (KB, 2455)].

tört ıgaç tepsi “dört tahta tabak” (WP03, 6)

İt köpek, on iki hayvanlı Türk takviminde bir yıl (SUK, Sa23-1) (EDPT, 34), [**TürkRun.** it “köpek” (*it yıl* ‘köpek yılı’) (BK G 10); **TürkMan.** it “köpek” (*it ürdükü* “köpek havlaması”) (M III 45, 1); **TürkBuddh.** it “köpek” (*it sütin* “köpeğin sütü”) (H I, 21); **Türkİslm.** it “köpek” (*itin* “köpeğin”) (KB, 5379)]

it yıl “köpek yılı” (Sa23, 1)

Koyn, koyın koyun, on iki hayvanlı Türk takviminde bir yıl (SUK,Sa02-1); [TürkRun. koñ “koyun” (*koñ yılka* “koyun yılında”) (KT KD); TürkMan. Ø; TürkBuddh. koy, koyn “koyun” (*koy lagzın* “koyun ve domuzları”) (PP 3, 1); Türkİslm. Koy, kon “koyun” (*koy yılı* “koyun yılı”) (DLT III, 142)]

koyn yıl aram ay bir yañıka “Koyun yılının ilk ayının ilk on gününün birinci günü” (Sa02, 1)

Kölük yük hayvanı (Caferoğlu, 1968: 115) (SUK, Lo03-4); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]

ap yarılısar kölük bertinser “deri çanta yarılırsa (parçalansa) yük hayvanı yaralansa” (Lo03, 4)

Küşkü, küş’kü fare (SUK, Sa05-1) (EDPT, 750); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]

küşkü yıl “fare yılı” (Sa05, 1)

Takıgu, tkıgu tavuk, kümes hayvanı, on iki hayvanlı Türk takviminde bir yıl (Sa10-1); (EDPT, 468); [TürkRun. Ø; TürkMan. takıgu “tavuk, kümes hayvanı” (M I 36, 5); TürkBuddh. Takıgu “tavuk, kümes hayvanı” (*takıgu igidgüçi* “tavuk besleyici”) (TT VIII); Türkİslm. takagu “tavuk, kümes hayvanı” (*erkek takagu* “horoz”) (DLT I, 447)]

takıgu yıl “tavuk yılı” (Sa01, 1)

Tavışgan tavşan, yabani tavşan, on iki hayvanlı Türk takviminde bir yıl (SUK, Sa06-1) (EDPT, 447); [TürkRun. tavışgan “tavşan, yabani tavşan” (*tavışgan yeyü* “tavşan yiyerek”) (T 8); TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. tavışgan “tavşan” (*tavışgan yıl* “tavşan yılı”) (DLT I, 513)]

tavışgan yıl “tavşan yılı” (Sa06, 1)

Toñuz domuz, on iki hayvanlı Türk takviminde bir yıl (SUK, Sa09-5); (EDPT, 527); [TürkRun. toñuz “domuz” (*adıglı toñuzlu art üze sokışmış ermiş* “ayı ve

domuz dağ geçidinde karşılaşmış”) (IrkB 6); **TürkMan. Ø; TürkBuddh.** toğuz “domuz” (U II 84, 9); **Türkİslm.** toğuz “domuz, Türk takviminin 12 yılından biri” (DLT III, 363)]

toğuz yıl “domuz yılı” (Sa09, 5)

Ud öküz, on iki hayvanlı Türk takviminde bir yıl (SUK, Sa07-1); [**TürkRun. Ø; TürkMan.** ud “öküz” (*kentü sürüg udug koyanıg* “kendi sürüsünü, öküz ve koyun”) (M I 8, 8); **TürkBuddh.** ud “öküz” (*yerin ud mayakı üze suvatıp* “yeri öküz gübresi ile ıslatıp”) (U I 29, 6-7); **Türkİslm.** ud “öküz” (*ud yılı* “öküz yılı) (DLT II, 293)].

ud yıl “öküz yılı” (Sa07, 1)

Ulag yük hayvanı (Caferoğlu, 1968: 264) (SUK, RH13-3); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm.** ulag “beyin emriyle bir habercinin hizmetine koşulan ve habercinin böylesi başka bir ata ulaşana kadar kullandığı at” (Erdi-Yurtsever, 2007: 618)]

mña sranguç-ka uzun-ka bargu ’eşek ulag kergek bolup “Bana Sranguç’a uzağa gidecek eşek yük hayvanı gerekip” (RH13, 3)

Yılan yılan, on iki hayvanlı Türk takviminde bir yıl (SUK, Mi25-1); (EDPT, 930); [**TürkRun.** yılan “yılan” (*yılan yıl onunç ayka* “yılan yıl onuncu ayda”) (HT VII I); **TürkMan.** yılan “yılan” (*on yılan başlık ernekiñ* “on yılan başlı parmağı”) (Huast. 54); **TürkBuddh.** yılan “yılan” (U II 31, 54); **Türkİslm.** yılan “yılan” (*yılan yıl* “yılan yılı”) (DLT III, 29)]

yılan yıl “yılan yılı” (Mi25, 1)

Yunt at, on iki hayvanlı Türk takviminde bir yıl (SUK, Sa08-1); (EDPT, 946); [**TürkRun.** yunt “at” (*beg er yuntıñaru barmış* “bir bey (bakmak için) atına doğru gitmiş”) (IrkB 5); **TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm.** yund “at, atlar” (*yund yılı* “at yılı”) (DLT III, 7)]

yunt yıl “at yılı” (Sa08, 1)

2.3.3. Organ Adları

Baş başlangıç, baş, sermaye; *baş bitig* “orijinal belge (Clark, 1975: 225); (SUK, Sa21-24); (EDPT, 375); [**TürkRun.** baş “1. baş, kafa 2. bir kavim, boy, topluluk veya ordunun lideri 3. tepe, zirve, doruk, ırmak başı” (User, 2010: 519) (*kamuş ara başım* “başım kamışların arasında”) (IrkB 10); **TürkMan.** baş “başlangıç, baş, yüz, zirve” (*eki agulug yol başıya* “iki zehirli yolun başında”); **TürkBuddh.** baş “baş, yüz, başlangıç” (*başın töhitip* “başını aşağı eğip”) (PP 19, 4); **Türkİslm.** baş “kafa, baş, lider” (*erdem başı tıl* “erdemın başı dildir”) (DLT I, 107); (*başı erdi öñdün kamuş başçıka* “(Muhammed) öne çıkan diğerk liderlerin (de) lideriydi”) (KB, 45)]

er karabaş-nın baş bitigi ol “Erkek kölenin (satışına dair olan) orijinal belgedir (Sa21,24); *it yıl altınç ay bir yanıka elig kanpu başınta urup yüz elig kanpu birürmen* “Köpek yılının altıncı ayının ilk on gününde 50 kanpu sermaye koyup 150 kanpu veririm (L01, 3-4)

Bod vücut, boy (Caferoğlu, 1968: 46) (SUK, Ad03-20); (EDPT, 297); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** bod “boy” (Suv. 60, 6-8); (**Türkİslm.** bod “boy, endam” (*uzun bodlug kişi* “uzun boylu kişi”) (DLT III, 121)]

küçin alıp bod-ka tegmiş-te “güçlenip (gereken) boya ulaştığında” (Ad03, 20)

Boguz boğaz (SUK, Ad02-2); (EDPT, 322); [**TürkRun.** boguz “boğaz” (*boguzı tok erti* “boğazları toktu”) (T 8), **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** bogaz “boğaz” (*yalıy bogazı toğmaz* “çıplak boğazı doymadı”) (TT VI 14); **Türkİslm.** boğuz “boğaz” (DLT I, 364)]

akam-nıy boguz-in yigedg(e)li alp bolmuş-ka “Ağabeyimin geçimini sürdürmekte zorlanmaya başladığında” (Ad02, 2-3)

Boyn boyun; boynunun arkası (SUK, Ad03-28); (EPDT, 386); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** boyn “boyun” (*sıgun beginiy boynın kesip* “dişi geyiklerin beyinin başını kesip”) (U IV 38, 133); **Türkİslm.** boyn “boyun” (*kılıç ursa bıçsa yağı boynını* “kılıç vursa düşmanın boynunu bıçse”) (KB, 286)]

ogul törüsinçe tuğup kulgak boyın tolap üner-men tiser “Evlatlık hukukuna uygun olarak kulaklarını ve boynunu dolayıp çıkarım der ise” (Ad03, 28)

Elig, ’elig, ilig, ilg el, kolun ön kısmı (SUK, Sa09-9); (EDPT, 141); [**TürkRun.** elig “el” (*han eligin tutmuş* “Han elini tutmuş”) (IrkB 63); **TürkMan.** elig “el” (*elgin sunup* “elini (elimize) uzatıp”) (Huast. 314); **TürkBuddh.** elig “el” (*eliglerinde* “ellerinde”) (TT V 10, 103); **Türkİslm.** elig “el, kol” (*muñadmış yirimde elig tut maña* “Bunaldığım yerde elimi tut”) (KB, 29)]

oğuz tas böz-ni iligde alıp toguru tomlıdı satdımız “Otuz kaba (işlenmemiş) pamuklu kumaşı elden alıp dürüstçe sattık” (Sa09, 9)

Kulgak kulak (SUK, Ad03-28); (EDPT, 615) (EDPT, 621); [**TürkRun.** kulkak “kulak” (*közün körmedük kulkakın eşidmedük* “Gözün görmediği, kulağın işitmediği (şey)”) (BK K 11); **TürkMan.** kulgak “kulak” (*at kulkakları* “at kulakları”) (TT IX 70); **TürkBuddh.** kulgak “kulak” (PP 50, 7); **Türkİslm.** Kulak, kulkak “kulak” (*elig köz kulak tuttu* “Hükümdar bütün memlekete göz- kulak kesildi”) (Arat, 1998: 41); (KB, 436)]

ogul törüsinçe tuğup kulgak boyın tolap üner-men tiser “Evlatlık hukukuna uygun olarak kulaklarını ve boynunu dolayıp çıkarım der ise”) (Ad03, 28)

Teri deri (SUK, Mi18-2); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** teri “deri, post” (*kim kişiniñ terisinde ünüp* “hangisi kişinin derisinden ortaya çıkarsa”) (M I 8, 4-5); **TürkBuddh.** teri “deri, post” (*terisin soyup* “postunu soyup”) (U III 52, 9); **Türkİslm.** teri “deri, post” (DLT III, 221)]

yarım teri “yarım deri” (Mi18-2)

Yüz yüz (SUK, Sa02-6); (EDPT, 983); [**TürkRun.** yüz “yüz” (*yüz artuk okun* “yüzden fazla ok ile”) (KT D 33); **TürkMan.** yüz “yüz” (*beş yüz artukı iki* “522”) (M I 12, 15-16); **TürkBuddh.** yüz “yüz” (*beş yüz* “500”) (PP 22, 8); **Türkİslm.** yüz “yüz” (DLT I, 80)]

yüz biş otuz kunpu-ka... “325 kunpuya..” (Sa02, 6)

2.3.4. Coğrafya

2.3.4.1. Kara Kütleleri, Su Kütleleri

Atız alan, parça küçük tarla (SUK, Sa03-20); (EPDT,73); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm.** atız “suyun iki yanı arasındaki dar toprak parçası” (Yurtsever-Erdi, 2007: 158)]

yazı kiçig-te bir ulug atız “Küçük Ova’da büyük bir yer..” (Sa03, 20)

Borluk bağ, üzüm bağı (SUK, Sa05-8); (EDPT, 365); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh.** bor “üzüm bağı” (*borlukumni közedzün* “Üzüm bağımı gözetsin”) (TT IV, 10). **Türkİslm. Ø.]**

öñdün yınak basa tog<r>il-nın borlug adırar “Dogu taraftan Basa Tog<r>ıl’ın üzüm bağı (sınırı) ayırır” (Sa05, 8)

Çeçeklik çiçek bahçesi (SUK, Mi28-5); (EDPT, 401); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh.** çeçeklig “çiçek bahçesi, çiçek bozuğu” (*hwalıg çeçeklig yir* “çiçeklerle kaplı yer”) (U III, 56); **Türkİslm.** çeçeklig, çeçeklik “çiçek bahçesi, çiçeklik” (*çeçeklikte sandwaç öter miñ ünün* “bülbül çeçeklikte binlerce şarkı söyler”) (KB, 78).].

çeçek-lik-deki tört şıg yir-im-ni birtim “Çiçek bahçesindeki dört şıklık arazimi verdim” (Mi28, 5)

Eniz, ’eniz anızlık (SUK,Ex02-3); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]**

’eniz yir “anızlık yer” (Ex02, 3)

Kıra bozkır, nadasa bırakılmış arazi (SUK, Sa12-3); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]**

“*koço-taki goçin apam birleki küdegüm tapmış-ka kır-a suvdun yir-ler-im-ni ..*
 “Koçodaki Koçin ağabeyim ile birlikte güveyim Tapmış’a, nadasa bırakılmış ve su
 tarafındaki yerlerimi...” (Sa12,3)

Köl gölet, göl (SUK, Mi25-21); (EDPT, 715); [**TürkRun.** köl “gölcük, gölet, havuz” (**Kara Köl** “Kara Göl”) (KT K 2); **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** köl “göl” (*yürüñ köl boltu* “beyaz (bir) göl oldu”) (TT V 6, 47); **Türkİslm.** köl “göl” (**Yulduz köl** “Yulduz Göl”) (DLT III, 135)]

köl üze suvıklıg on şıg yir “gölün yukarısında sulama imkânına sahip on şıglık arazi” (Mi25, 21)

Kösür (<Moğ. *kösür*) toprak, arazi, yer (SUK, Mi25-20); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø.]

..şıg kösür yir “..şıg arazi” (Mi25, 20)

Kum, kuum kum, kum çölü (SUK, WP04-22); (EDPT, 625); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Kum “kum” (*kum sanınca burhanlar* “kum taneleri sayısınca Budalar”) (U III, 57); **Türkİslm.** Kum “kum” (*kurug kumka okşar* “kuru kuma benzer”) (KB, 3626)]

taysañ-taki kum borlug-um-nı boş yir-i bile //// “Taysan’daki kumlu arazimi, üzüm bağımı, boş yerim ile..” (WP04, 22)

Küley “sürülmemiş alan, nadas alanı (Yamada, 1993: 268) (SUK, RH06-4); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø.]

kü-ley yaz-lıg küz-lüg //// “sürülmemiş alan, yazlık, güzlük...” (RH06, 4)

Ögen dere, çay, nehir, kanal (SUK, Sa02-11); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** ögen “dere, çay, ırmak” (*ögen ögüz suvı* “dere ve suyu”) (TT V 15, 16); **Türkİslm.** Ø.]

kodı yınak ögen lusay yirin-ke bargu ögen atırr. “Aşağı tarafından (sınırı) Lusay nehrinin olduğu yere akan nehir (sınırı) belirlir” (Sa02, 10-11)

Ögüz nehir, akarsu (Sa08-4); (EDPT, 120); [**TürkRun.** ögüz, ögüz “nehir, ırmak” (*togan ögüz kuşu* “doğan ve nehir kuşu”) (IrKB. 43); **TürkMan.** ögüz “nehir, akarsu” (*taluy ögüzteki balıklar* “denizdeki balıklar”) (TT III 90); **TürkBuddh.** ögüz “nehir, akarsu” (*kan ögüz* “kan nehri”) (PP 3, 4); **Türkİslm.** ögüz, ögüz “nehir, akarsu” (*negü tir eşitgil ay bilgi ögüz* “Ne der işit! Ey bilgisi nehir (gibi geniş olan)”) (KB, 2243)]

ögüz içinteki açgu öleñ-ni.. “nehirin üstünde yer alan açık (temiz) çayırı..” (Sa08-4)

Öleñ çayır, mera (SUK, Sa08-4) (EDPT, 147); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh** öleñ “çayır, otlak” (*bir kurug öleñde* “bir kuru çayırda”) (Suv. 599, 13); **Türkİslm.** Ø.]

ögüz içinteki açgu öleñ-ni “nehirin üstünde yer alan açık (temiz) çayırımı” (Sa08, 4)

Say taşlık; kır, çöl, bozkır (Caferoğlu, 1968: 199) (SUK, Sa08-11) (EDPT, 858); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** say “taşlık zemin, çakıl” (*kerek yinçü bolsun kerek say taşı* “ister inci olsun ister çakıl taşı”) (KB, 212)]

tag-tın yınak sıçısı say a ırar “Kuzey tarafından sınırı taşlık ayırır” (Sa08, 11)

Suvag sulama kanalı (SUK, Sa13-7); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø.]

suvag ögen “sulama kanallı nehir” (Sa13, 7)

Suvaglık, suvglık sulama kanalına sahip (SUK, Sa09-19); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø.]

bu ögen üze suvlag-lık bu yir tjinçe iki yir birip yulup alsınlar “Bu nehir üzerinde bu yere denk ve sulama kanalı olan iki yeri verip alsınlar” (Sa09, 19)

Suvdun su tarafında (SUK, Sa12-3); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

*“koço-takı goçin apam birleki küdegüm tapmış-ka kır-a suvdun yir-ler-im-ni ..
“Koçodaki Koçin ağabeyim ile birlikte güveyim Tapmış’a nadasa bırakılmış, su
tarafındaki yerlerimi ..) (Sa12, 3)*

Tag dağ, tepe (SUK, EmO1-13) (EDPT, 463); [**TürkRun.** tag “dağ” (*tag üye* “dağın üstünde”) (IrkB 17); **TürkMan. Ø; TürkBuddh.** tag “dağ” *tag töpüsünde* “dağ zirvesinde”) (Suv. 201-11); **Türkİslm.** tag “dağ” (*yazı tag* “ovalar ve dağlar”) (KB, 21)]

*örü tag-ka koçı kuum-ka barsar öz köñül-inçe buyan birip yorizun “Yukarı dağa
aşağı çöle giderse kendi gönlünce mutlu olup yaşasın” (EmO1-13)*

Yaşı ova, geniş düzlük (SUK, WP04-18); **TürkRun.** yazı “ova, geniş düzlük” (*şantun yazı* “Şantun Ovası”) (KT G 3); **TürkMan. Ø; TürkBuddh.** yazı “ova, geniş düzlük” (*körkle yazı* “güzel ova”) (TT V 12, 123); **Türkİslm.** yazı “ova, geniş düzlük” (DLT III, 24)]

sıkap ögen-iki yaşı-lar “Sıkap deresininin (kıyısındaki) geniş düzlükler” (WP04, 18)

Yir zemin, toprak, arazi, arazi parçası (SUK, Sa04-3); (EDPT, 954); [**TürkRun.** yir “yer, toprak, memleket, ülke” (*teñri yir* “gök ile yeryüzü”) (BK D 29); **TürkMan.** yir “yer, arazi, toprak, yeryüzü” (*sançduk yirde* “savaşığımız yerde”) (S 6, 9); **TürkBuddh.** yir “yer, arazi, toprak, yeryüzü” (*yir teñri törimişte* “yeryüzü ve gökyüzü yaratıldığında”) (PP 5, 8); **Türkİslm.** yir “yer, toprak, arazi” (*yagız yer* “yeryüzü”) (DLT I, 45)]

*bir şığ sekiz küri urug kirür yir-imin basmıl-ka toguru tomlıdı satdım “Bir şık,
sekiz kürilik tohum ekilir yerimi Basımıl’a dürüstçe sattım” (Sa04, 3-4)*

2.3.4.2. Coğrafi Yönler ve Yer-Yön Adları

Altın, altın altında, aşağıda, aşağı, alt (SUK, Sa18-4); (EPDT, 131); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** altın “aşağıda” (*bu yir altın vajırlıg yirde* “Vajra’nın ülkesi yeri altında”) (TT V 6, 41); **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** altın “aşağı, aşağı derecede” (DLT I,109) (*bularada eñ altın bu yalçık yorır* “bunlardan en aşağı derecede olanı aydır”) (KB, 137)]

sırtıgçı taz(?)nın evi ol altın yınak “Sırtıgçı Taz(?)’nin evi alt tarafında.” (Sa18, 4)

Asıra düşük, alçak, aşağı (SUK,Ad03-21); (EPDT, 250); [**TürkRun.** asra “aşağı” (*üze kök teñri asra yagız yir kılıntukda* “yukarda mavi gök aşağıda yeryüzü yaratıldığı zaman”) (KT D 1); **TürkMan.** asra “sıradan, hakir, aşağı, düşük” (*asr[a] köñilin* “sıradan zihinle”) (TT III 3); **TürkBuddh.** asra “sıradan, hakir, aşağı, düşük” (*arsasında agnalım* “onun önünde aşağıya yuvarlanalım”) (USp.101); **İslamîTürk.** asra, ısrā “alt, aşağı” (*ol andan ısrā ol* ‘O, ondan sonra ve aşağıdadır’) (DLT I, 126)]

kodi asır-a kişi-çe tuğsar men “Aşağı, alçak kişiymiş gibi tutsam” (Ad03, 21)

İç iç, bir şeyin içi (SUK, Sa04-13); [**TürkRun.** iç “iç, bir şeyin içi” (*için taşın* “içteki ve dıştaki (mezar)”) (KT G 12); **TürkMan.** iç “iç, bir şeyin içi” (*kaş içinte* *törümüş* “Kaş içinde doğmuş”) (TT III, 115); **TürkBuddh.** iç “iç, bir şeyin içi” (*karam içinte* “hendeğin içinde”) (PP 39, 5); **Türkİslm.** iç “iç, bir şeyin içi” (*ay iç taş biligli* “Ey (her şeyin) içini dışını bilen (Allahım!)”) (KB 11)]

bu dört sıçı içindeki yir mñ yıl tümen kün-ketgi basmıl erklig bolzun “Bu dört sınırın içindeki yere bin yıl on bin güne kadar (sonsuz kadar) sahip olsun” (Sa04, 13)

Kidin batı; bölge (Özyetgin, 2004: 92); (SUK, Sa02-3); (EPDT, 704); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** kedin “geride, batıya doğru” (TT VI 83-5); **Türkİslm.** kedin “sonra, geride” (*kidin telim öküendi* “sonra çok pişman oldu”) (DLT I, 200)]

kitin kırata kazi kitrin-te... “Batıdaki bozkırda Kazi Kitrin’de..” (Sa02, 3)

Kodı, koçı aşıağı (SUK,Ad03-21); (EPDT, 596); [**TürkRun.** kodı “aşıağı, aşıağıya doğru” (*seleğe kodı yorıpan* “Selene (nehrinden) aşıağı yürüyerek”) (BK D 37); **TürkMan. Ø; TürkBuddh.** kodı “aşıağı” (*orunlıkdın kodı öz kemişti* “Tahtından aşıağıya kendisini attı”) (PP 23, 8); **Türkİslm.** kodı “herhangi bir şeyin şağı kısmı” (*kodı ıldı* “aşıağıya indi”) (DLT III, 220)]

kodı asır-a kişi-çe tuğsar men “Aşıağı, alçak kişiymiş gibi tutsam” (Ad03, 21)

Kündin, kündün, küntin, küntün güney (SUK, Sa03-17); (EDPT, 729); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** kündün “güney” (TT VI 83); **Türkİslm.** Ø.]

küntün yınak yme ağlık sanlığ yir “güney taraf(indaki) (sınır) ayrıca hazine arazisidir” (Sa03, 17)

Öndün, öntün doğu (SUK, Sa02-9); (EDPT, 178); [**TürkRun.** öndün “doğu (tarafı)” (*öndün kagağaru sü yorılım* “Doğu tarafından Kağanın üzerine askeri sefer yapalım”) (T 29); **TürkMan. Ø; TürkBuddh.** öndün “doğu” (*öndün yınak orunda* “doğu tafaindaki yerde”) (Suv. 466, 5-10); **Türkİslm.** öndün “ön(de)” (*öndün yorit* “önde sür”) (DLT I, 115)].

öđ-tün yınak toyıçak yiri adırar “Doğu tarafından (sınırı) Toyıçak’ın arazisi ayırır” (SUK, Sa02-9)

Örü yukarı, kuzey (Suk, Sa02-9); (EDPT, 197); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** örü, örö “yükselmek, kalmak, yukarı” (*örü kodı* “yukarı ve aşıağı” (U III 31,8); **Türkİslm.** “yükselmek, yukarı, dik, üst “ (*törü birle atın kopurdı örü* “töre ile ününü yükseltti”) (KB, 269)]

bu yir-niğ sıçısı örü yınak ögen ağırar “Bu tarlanın sınırı(nı) yukarı tarafta(ki) nehir ayırır” (Sa02, 9)

Sıçı (<Çin *si-zhi*) sınır, hudut (Mori : 1967); (SUK, Sa02-9); [**TürkRun. Ø;**
TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]

bu yir-niñ sıçısı örü yınak ögen atırar “Bu yerin sınırını kuzeyden nehir belirler”
(Sa02, 9)

Sınar yön, taraf (Caferoğlu, 1968: 204); (SUK, Sa23-5); (EDPT, 840); [**TürkRun.**
sınar “1. (savaş düzeninde) ordunun iki kanadından biri 2. den yana, -den tarafa, 3.
yüzde elli, yarım, yarı” (*sınarça artuk* “yarım fazla”) (T 40); **TürkMan.** sınar “yön”
(*koptın sınar* “her yönde”) (TT III 60); **TürkBuddh.** sınar “yön” (*kayudun sınar*
“hangi yönden”) (U II 29); **Türkİslm.** sınar “bir şeyin yanı” (*sınardın yori* “yanımda
yürü”) (DLT III, 375)]

altı sınar şulug tamga-lıg skiz on böz-ke kesişdimiz “Altı tarafı imzalı mühürlü
(olan) 80 pamuk kumaşına anlaşmayı sonuçlandırdık” (Sa23, 5)

Tagdın, tagtın kuzey (SUK, Sa04-12); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø;**
TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]

tagdın yınak ulug yol atırar “Kuzey tarafında (sınırı) büyük yol ayırır.” (Sa04, 12)

Başı taşı birle tamamen bütünüyle (Zieme, 1980: 231); (SUK, RH04-7); (EDPT,
556); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

bu on tñ kepez-ni küz yañıda başı taşı birle birür men “Bu on tañ pamuğu yeni
sonbahar (başında) tamamen veririm” (RH04, 6-7)

Taşkın dış, hariçte (SUK, Mi03-6) (EDPT, 561); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø;**
TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]

...atlg kıy oglan-ı taşkın sın-ka kañlı yolın körgeli barıp bir böz ton tapıp kelmiş
“...adlı Çinli adam dış mezarlığa araba yoluna bakarak gidip pamuklu bir elbise
bulup gelmiş” (Mi03, 5-6-7)

Tegşintürü çevre (SUK, Mi28-2); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø;**
Türkİslm. Ø.]

tıyuk-takı taş köprüg-nün öndün sınar-kı tegşintürü tam-lıg kavlalıkum-nı “Tıyuk-takı taş köprünün doğu tarafındaki çevresi duvarla çevrili sebze bahçemi” (Mi28, 2)

Tegre çevre, huzurunda (SUK, Sa26-22) (EDPT, 485); [**TürkRun.** tegre “çevre, etraf” (*yagımız tegre oçuk teg erti* “düşmanlarımız çepeçevre ocak gibiydi” (T 8); **TürkMan.** tegre “çevre, etraf” (*tegresi eli* “çevresi, ülkesi”) (Şu K 2); **TürkBuddh.** tegre “çevre, etraf” (*tegre tolı tururlar erdiler* “çevresinde dururlardı”) (PP 71, 4); **Türkİslm.** “halka; yuvarlak herhangi bir şeyin dış kenarı” (*kudug tegresi* “kuyu çevresi”) (DLT I, 421)]

begi adar-nıj tegresinte bitidim “Begi Adar’nın huzurunda yazdım” (Sa26, 22)

Uç uç, son (SUK, Sa04-5); (EDPT, 18); [**TürkRun.** uç “uç, kanat” (*bizinte eki uçu sınarça artuk erti* “Bizden iki kanadı yarım kat kadar fazlaydı.”) (T 40); **TürkMan.** uç “uç, hadd, sınır, son” (*orukunuz uçın bulmadın* “yolunuzun sonuna ulaşmadan”) (TTT III 46); **TürkBuddh.** uç “uç, hadd, sınır, son” (*yir orun uç kıdıg* “sınır bölgesi”) (Hüen-ts. 177); **Türkİslm.** uç “uç, son, sınır” (*uç il* “sınır bölgesi”) (DLT III, 426)]

...iki uçı kinlig.. “...iki ucu taşlarla çevrili..” (Sa04, 5)

Uđuru karşı, karşıdaki (SUK, RH04-4); (EDPT, 64); [**TürkRun.** utru “karşı, karşı karşıya gelmek, tanışmak” (*utru eki aylıg kişi oglın sokuşmuş* “Karşı(da) iyi aylık insanoğlu ile karşılaşmış”) (IrkB 2); **TürkMan.** utru “karşı, mükabil” (*yüzümüz utru* “yüzümüze karşı”) (TT II 6, 6); **TürkBuddh.** utru “karşı, mükabil” (*aşın utru turdaçı yok* “onun karşısında duracak yok”) (U IV 22, 283); **Türkİslm.** utru “herhangi bir şeyi karşı karşıya gelmesi, yüz yüze bakması” (*ol maña utru geldi* “O, benimle tanışmaya geldi”) (Erdi-Yurtsever, 2007: 627)]

bu suv-takı uğuru borlugın on tñ kepez yak-a ka tuttum “Bu suyun üzerindeki karşıdaki üzüm bağıın on tñ pamuğa kiralık tuttum”) (RH04, 4)

Üstün, üşdün, üzün yukarı, kuzey (SUK, Sa13-11); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm.** üstün “yukarıda” (*bular da eñ üstün* “bunların en üstü”) (KB, 131)]

///si üzünüy [= üzün *yınak*] üst taraf (Sa13, 11)

Üşdüski yukarıdaki (SUK, RH11-6); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø**].

üşdüski yir “yukardaki yer” (RH11, 6)

Üze üzerinde, üstünde, de, da (SUK, Sa03,3); (EDPT, 280); [**TürkRun.** üze “üstte, yukarıda, üzerine, gereğince” (Tekin, 2008: 183) (*üze kök teñri asra yağız yer kılınukda* “üstte mavi gök altta (da) yeryüzü yaratıldığında”) (KT D 1); **TürkMan.** üze “üzerinde, üstünde, yukarı, üst” (*bu yir üze* “bu yer üzerinde”) (M II 5, 8); **TürkBuddh.** üze “de, da, gereğince, üstünde” (*ertinilig orunluk üze olgurdu* “mücevherli taht üstüne oturdu”) (PP 46, 2-3); **Türkİslm.** üze “üzerinde, üstünde, üst” (*yaşıl kök yarattı üze yulduzı* “Mavi göğü ve üzerinde yıldızları yarattı” (KB, 127)]

bu 'ok ögen-te üze bu yer tñnçe iki yer birip alzunlar “Bu nehir üzerinde olması şartıyla, bu yere denk iki yer verip alsınlar.” (Sa03, 3); *biğig kılmuş kün üze men bedrüz bir egsük-süz tükel snp kırıp birdim* “belgeniz düzenlendiği günde ben Bedrüz eksip sayıp ölçüp verdim” (Sa29, 6-7)

Yan yan, cihet, taraf, yön (SUK, WP04-13); (EDPT, 940); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm.** yan “kalça kemiğinin uçları, kalça kemiğinin kendisine de yan denir”) (Erdi-Yurtsever, 2007: 657)]

öydün yan “doğu tarafı” (WP04, 13)

Yınak yön, taraf, cihet (SUK, Sa06-18); (EDPT, 949); [**TürkRun. Ø; TürkMan.** yınak “yön, taraf, cihet” (*ozku kutrulku yol yınakıg* “kurtulmanın yolu ve yönü”) (TT

III, 63); **TürkBuddh.** yınak “yön, taraf, cihet” (*öntün yınak* (doğu tarafı); **Türkİslm.** yınak “yön, taraf, cihet” (*tegme yınaktın* “her yönden”) (DLT I, 241)].

bu yir-niñ sıçısı öñdün yınak burhan kulı-nıñ örgtün “Bu yerin sınırı doğu tarafında Burhan Kuli’nin harman yeri(dir)” (Sa06, 18)

2.3.4.3. Yol, Geçit

Köprüg köprü (SUK, Mi28-2) (EDPT, 690); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** köprüg “köprü” (*köni nomlug köprügüg körkittiniz* “doğru öğretiye sahip köprüyü gösterdiniz”) (TT III 55-6); **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** köprüg “köprü” (DLT I, 478)]

taş köprüg “taş köprü” (Mi28, 2)

Yol yol; seyahat, gezi (Caferoğlu, 1968: 301); (SUK, Sa04-12); [**TürkRun.** yol “yol” (*kögmen yolı bir ermiş* “Kögmen yolu tek imiş”) (T 23); **TürkMan.** yol “yol” (*barkug yolug bilmedin* “gidilecek yolu bilmeden”) (TT III 128); **TürkBuddh.** yol “yol” (*kurtulmak yolka teginelim* “Kurtuluş yoluna ulaşalım”) (PP 52, 1-2); **Türkİslm.** yol “yol” (*könki yolka kirdiñ* “Doğru yola girdin”) (KB 36)].

tagdın yınak ulug yol atırar “Kuzey tarafında (sınırı) büyük yol ayırır” (Sa04, 12)

2.3.5. Madenler, Mineraller

Altun altın (SUK, Sa11-18); (EDPT, 131); [**TürkRun.** altun “altın” (*altun kümüş* “altın ve gümüş”) (KT G 5); **TürkMan.** altun “altın” (*altun Arugu uluş* “Arguların altın ülkesi”) (M I 26, 29); **TürkBuddh.** altun “altın” (*biş yüz altun yarmak* “500 madeni altın para”) (U III 68, 12); **Türkİslm.** altun “altın” (DLT I, 120) (*yagız yir*

katındaki altun taş ol “(kara toprak altındaki altın taştan farksızdır”); (Arat, 1198: 26); (KB, 213)]

ulug suü-ke bir altun yasduk içger-i agılık-ka... “büyük orduya bir altın yastık, saray hazinesine..” (Sa2, 5)

Bakır, ba’kır bkır bakır, para (SUK, Lo07-5); (EPDT, 317); [**TürkRun.** bakır “bakır” (*bakırı buşsız erti* “Bakırının limiti yoktu”) (Mal. 26,7); **TürkMan. Ø;** **TürkBuddh. Ø;** **Türkİslm.** bakır “bakır, Çin parası” (*yagız yir bakır bolmagınça kızıl* “yeryüzü bakır gibi kırmızı olmadığı zaman”) (KB,)]

yarım bakır gümüş asığı 120 bile köni birürmen “Yarım bakır gümüşü faizi ile dürüşçe veririm” (Lo07, 5)

Kümüş, kümiş, küsmiş gümüş (Suk, Sa05-2) (EDPT, 723); [**TürkRun.** kümüş “gümüş” (*altun kümüş işgit kuutay buşsız ança birür* “Çinliler altını, gümüşü, ipeği ve ipekli kumaşları günlük çıkarmaksızın (bize) öylece veriyorlar”) (Tekin, 2008: 21); **TürkMan. Ø;** **TürkBuddh.** kümüş “gümüş” (*kümüşnüñ* “gümüşünün”) (TT VIII E 47); **Türkİslm.** kümüş “gümüş” (*kümüş kalsa altun meniñdin saña* “benden sana altın ve gümüş kalırsa”) (KB, 188)]

men ozmış tog<r>il-ka yuñlak-lık kümüş krgek bolup “Ben OZmış Togrıl’a kullanmak için gümüş gerektiğinden” (Sa05, 1-2)

Taş taş (SUK, Mi28-2); (EDPT, 557); [**TürkRun.** taş “taş” (*bitig taş* “yazılı taş”) (KT K 13); **TürkMan.** taş “taş” (Frag. 400, 9-10); **TürkBuddh.** taş “taş” (*taş yirde* “taş yerde”) (TT VI, 115); **Türkİslm.** taş “taş” (*taş birle* “taşla”) (KB, 290)]

tıyuk-taki taş köprüg-nüñ öñdün sıñar-kı tegşintürü tam-lıg kavlalıkım-nı “Tıyuk-taki taş köprünün doğu tarafındaki çevresi duvarla çevrili sebze bahçemi”) (Mi28, 2)

2.3.6. Gündelik Yaşam Ögeleri

2.3.6.1. Beslenme, Yiyecek, İçecek

Aş yemek, gıda SUK, Ad03-6); [**TürkRun.** aş “yemek” (*yagımız tegre oçuk teg erti biz aş teg ertimiz* “Düşmanlarımız çepeçevre ocak gibiydi; biz (ortadaki) aş gibiydik”) (T 8); **TürkMan.** aş “yemek” (*aş içkü* “yiyecek ve içecek”) (Huast. 56); **TürkBuddh.** aş “yemek” (Suv. 168, 23) **Türkİslm.** aş “yemek” (DLT I, 80) (*biligligke bilgi tükel ton aş ol* (Kaçalın : 2011) “bilgili bir insan için onun bilgisi kafi bir yiyecek ve giyecektir”) (Arat : 1998) (KB, 321)].

aşın yip aymış iş-in kılıp.. “yemeğini yiyip söylemiş olduğu işi yapıp” (Ad03, 6)

Bor (<Frs. *bōr*) şarap (SUK, Sa09-6); (EDPT, 354); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** bor “şarap” (*bir bor içse sevse* “bir şarap içip sevse”) (KB, 339)].

bir küp bor “bir küp şarap” (Sa09, 6)

Suv su (SUK, Sa12-13); (EDPT, 783); [**TürkRun.** sub “su, ırmak” (*eçümüz apamız tutmuş yir suv idisiz bolmazun* “atalarımızın aldığı toprak sahipsiz olmasın”) (KT D 19); **TürkMan.** suv “su” (*suv teñri* “su tanrısı”) (Huast. 36); **TürkBuddh.** suv “su” (*suvda suv önlüg taglar* “suda su renginde dağlar”) (PP 17, 4); **Türkİslm.** suw “su” (DLT III, 129)]

bu kün-tin minçe bu borluk-ka yir-ke suv-ka ev-ke bark-ka vapso tu erklig bolzun

“Bu günden itibaren bu üzüm bahçesinde, yerde, suda, ev ve barkta muktedir olsun

(sahip olsun)” (Sa12, 13)

Süçüg tatlı şarap, üzüm suyu (SUK, Lo14-5); (EDPT, 796); [**TürkRun.** süçig “tatlı” (*savı süçig* “sözü tatlı”) (KT G 5); **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** süçig “tatlı olan herhangi bir şey, tatlı şarap” (*süçig tutgu tıl söz* “Dil ve sözünü tatlı tut”) (KB, 547)].

küz yanıda oduzar tenbin süçüg-ni bir kap birür men “Yeni sonbahar başında otuzar testi tatlı şarabı (ve) bir deri kırba veririm” (Lo14, 5)

2.3.7 Giyim

Çaruk, çruk çizme (SUK, PIO1-10); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm.** çaruk “kaba çizme, bot, sandalet” (DLT I, 381)]

bu ogul ky-a-ka bir yıl-ta bir üm kökümşek bir kay bir uyug çruk iki yıl-ta bir çekrek üç yıl-ta bir kürk bile birür men “Bu oğulcağıza birinci yılda bir pantolon, (bir) ceket, bir ayakkabı ve keçeden çizme ikinci yılında (da) pamuk gömlek üçüncü yılında (bunlarla) birlikte bir kürk veririm” (PIO1, 9-10-11-12)

Çekrek pamuktan yapılmış gömlek (Yamada, 1991: 255); (PIO1-10); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm.** çekrek “yünden yapılan kölelerin giydiği cepsiz bir kaftan” (Atalay, 1991: 141)]

bu ogul kya-ka bir yıl-ta bir üm kökümşek bir kay bir uyug cruk iki yıl-ta bir çekrek üç yıl-ta bir kürk bile birür men “Bu oğulcağıza birinci yılda bir pantolon, (bir) ceket, bir ayakkabı ve keçeden çizme ikinci yılında (da) pamuk gömlek üçüncü yılında (bunlarla) birlikte bir kürk veririm” (SUK, PIO1, 9-10-11-12)

Çımdan süslü bir elbise (Zieme-Steuer, 241: 1981); (SUK, Mi12-5); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

bir esiki töşek bir eski taman çımdanı-nı biz toyın kulı şıla kamtsuin şıla-lar aldımz “Bir eski döşek, bir eski elbiseyi biz Toyın Kulu Şıla ve Kamtsuin Şıllar aldık” (Mi12, 4-5-6)

Etük çizme (SUK, PI02-7); (EDPT, 50); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm.** etük “çizme” (*er etüklendi* “adam bir çizme edindi”) (Yurtsever-Erdi, 2007: 272)].

ton etük adak baş birmez men “elbise, çizme ayak baş (hiçbir şey) vermem”
(PI02, 7)

İtig takı, süs (Caferoğlu, 1968: 101); (SUK, WP05-5); (EPDT, 50); [**TürkRun. Ø**; **TürkMan. Ø**; **TürkBuddh.** itig “süs, takı” (*etözindeki itigleri barça yañkıra turur* “vücudundaki süslerin hepsi yankılanır, çınlar”) (U II 24,5); **İslamîTürk. Ø.**].

iki stır itig altun “iki stır altın takı” (WP05, 5)

Kay ayakkabı (Yamada, 1993: 274); (SUK, PI01-10); [**TürkRun. Ø**; **TürkMan. Ø**; **TürkBuddh. Ø**; **Türkİslm. Ø.**].

bu ogul ky-a-ka bir yıl-ta bir üm kökümşek bir kay bir uyug cruk iki yıl-ta bir çekrek üç yıl-ta bir kürk bile birür men “Bu oğulcağıza birinci yılda bir pantolon, (bir) ceket, bir ayakkabı ve keçeden çizme ikinci yılında (da) pamuk gömlek üçüncü yılında (bunlarla) birlikte bir kürk veririm” (SUK, PI01, 9-10-11-12)

Kökümşek ceket (SUK, PI01-10); (EDPT, 714); [**TürkRun.** köküzmek “zırh” (*bir köküzmek* “bir zırh”) (ETY II 68); **TürkMan. Ø**; **TürkBuddh. Ø**; **Türkİslm. Ø.**].

bu ogul ky-a-ka bir yıl-ta bir üm kökümşek bir kay bir uyug cruk iki yıl-ta bir çekrek üç yıl-ta bir kürk bile birür men “Bu oğulcağıza birinci yılda bir pantolon, (bir) ceket, bir ayakkabı ve keçeden çizme ikinci yılında (da) pamuk gömlek üçüncü yılında (bunlarla) birlikte bir kürk veririm” (PIO1, 9-10-11-12)

Kürk kürk, post (SUK, PI01-11); (EDPT, 741); [**TürkRun. Ø**; **TürkMan. Ø**; **TürkBuddh. Ø**; **Türkİslm.** kürk “kürk” (DLT I, 353)].

bu ogul ky-a-ka bir yıl-ta bir üm kökümşek bir kay bir uyug cruk iki yıl-ta bir çekrek üç yıl-ta bir kürk bile birür men “Bu oğulcağıza birinci yılda bir pantolon, (bir) ceket, bir ayakkabı ve keçeden çizme ikinci yılında (da) pamuk gömlek üçüncü yılında (bunlarla) birlikte bir kürk veririm” (PIO1, 9-10-11-12)

[**Sanaç**], **snaç** deri çanta (SUK, WP04-3); [**TürkRun. Ø**; **TürkMan. Ø**; **TürkBuddh. Ø**; **Türkİslm.** sanaç “kırmızı deri çanta” (*sanaç kösürgü* “kırmızı deriden çanta”) (DLT I, 358)]

bir snaç “deri çanta” (WP04-3)

Taman dış elbise, giysi (SUK, Mi12-5); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**].

bir esiki töşek bir eski taman çımdanı-nı biz toyın kulu şıla kamtsuin şıla-lar aldımız
 “Bir eski döşek, bir eski elbiseyi biz Toyın Kulu Şıla ve Kamtsuin Şilalar aldık”
 (Mi12, 4-5-6)

Ton elbise, giysi (SUK, Mi03-7); (EDPT, 513); [**TürkRun. Ø; TürkMan. ton** “elbise, giysi” (M I 5, 13); **TürkBuddh.** ton “elbise, giysi” (U II 15, 13); **Türkİslm.** ton “elbise, giysi” (DLT III, 137)]

bu tonug soyup almış-ka kulum ölti tip men kıty ky-a çamlasar “Bu elbiseyi çalıp aldığımda kölem öldü diyerek men Kıty Kya’ya iftira etsem” (Mi03, 7)

Uyuk keçe çizme (SUK, PI01-10); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**].

bu ogul ky-a-ka bir yıl-ta bir üm kökümşek bir kay bir uyuk cruk iki yıl-ta bir çekrek üç yıl-ta bir kürk bile birür men “Bu oğulcağıza birinci yılda bir pantolon, (bir) ceket, bir ayakkabı ve keçeden çizme ikinci yılında (da) pamuk gömlek üçüncü yılında (bunlarla) birlikte bir kürk veririm” (PI01, 9-10-11-12)

Üm “hose” pantolon (Yamada, 1993: 298); iç donu (Caferoğlu, 1968: 272); (SUK, PI01-10) (EDPT, 155); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm.** üm “pantolon” (DLT I, 38)].

bu ogul ky-a-ka bir yıl-ta bir üm kökümşek bir kay bir uyug cruk iki yıl-ta bir çekrek üç yıl-ta bir kürk bile birür men “Bu oğulcağıza birinci yılda bir pantolon, (bir) ceket, bir ayakkabı ve keçeden çizme ikinci yılında (da) pamuk gömlek üçüncü yılında (bunlarla) birlikte bir kürk veririm” (PI01, 9-10-11-12)

2.3.8. Ölçü, Miktar

Bölük bölüm, hisse (SUK, Lo15-10); (EDPT, 339); [**TürkRun. Ø; TürkMan. bölüg** “bölüm, kısım” (*biş ye[girmi bölüg hwaswanift* “on iki bölümden oluşan Hwaswanift”) (AKPAW, Berlin, 1910, s.25); **TürkBuddh.** bölük “bölüm, kısım” (*iki yigirmi bölük yarlık* “on iki bölümlü emir”) (TT VI 201); **Türkİslm** bölük “bölüm, hisse” (*bir bölük koy* ‘koyunların bir bölümü’) (DLT I, 385)]

mña teger bölük ülüş-lüg yirim birzün “Bana düşen hisseli yerimi versin”
(Lo15, 10)

Çıg (<Çin. *chǐ*) uzunluk ölçü birimi (SUK, Sa19-3) (EPDT, 404); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh.** çıg “uzunluk ölçüsü” (*tört çıg* “dört çıg”) (Suv. 544, 5); **Türkİslm.** çıg “bir Türk arşını, göçebeler bununla bez ölçerler” (DLT III, 128)]

onar çıg tmga-lıg kunpu “onar çıg tamgalı kunpu” (Sa19, 3)

Egsüksüz, ’egsüksüz eksiz, tam (SUK, Sa04-8); (EDPT, 116); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh.** egüksüz “eksiz, tam” (*e]gsüksüz altı ////* ‘eksiksiz altı///’) (U III 13, 3); **Türkİslm. Ø.].**

men şabi yme bir egüksüz tükel sanap altın “Ben Şabi de bir eksiksiz tamamını sayarak aldım” (Sa04, 8-9)

Kaplıg kubik ölçü (Yamada, 1993: 271); (SUK, WP03-12); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.].**

üç üçer kaplıg küp üç birer kaplık idiş “üç tane üç kaplıg ölçüsünde testi, üç tane bir kaplıg ölçüsünde kap” (WP03, 12)

Kişlik, [=kişilik] herhangi bir kişiye yetecek miktarda olan (SUK, WP03-10); (EDPT, 754); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm.** “insanlık, nezaket” (*kişilikke himmet mürüvvet kerek* “insanlığa himmet ve mürüvvet lazım”) (KB, 414)]

Küri (<Çin. *tou*) ölçü birimi, litre, ölçek, kap; 1 şığ= 10 küri (Clark, 377: 1975); kile (Yamada,1993: 264); (SUK, Sa04-3); (EDPT, 737); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. küri** “ölçü birimi” (U II 77, 26); **Türkİslm. Ø.**]

bir şığ sekiz küri urug kirür yir-imin basmıl-ka toguru tomlıdı satdım “Bir şık, sekiz kürilik tohum ekilir yerimi Basml’a dürüstçe sattım” (Sa04, 3-4)

Öñ pay (SUK, Ad03-15); (EDPT, 167); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm Ø.**]

negü kim-im-ni orpak ayıg sınuk barım bulguça bolsa neçe oganlarım bolza ol ogan-lar birle teñ öñ ülüş kopı birür men “Nasıl (olursa) kim olursa eski püskü, kötü, kırık malım bulacak olsa o evlatlar ile eşit payını (kendisine düşen) hisseyi tamamen veririm” (Ad03, 15-16-17-18)

Sıtır (<Soğd. *st'yr*) satır, str ölçü birimi, bara birimi; 1 sıtır 10 bakır (Yamada,282. 1993); bir sikke para çeşidi (Caferoğlu, 1968: 198): (SUK, Sa05-4); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

bir yastuk biş sıtır kümüş-üg.. “bir yastuk beş sıtır gümüşi..” (Sa05, 4)

Şıg (< Çin. *shih*) hacim ölçü birimi, arazi ve alan ölçü birimi, tahıl ölçü birimi; (SUK, Sa02-4); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

içim kancuk bile tüz ülüş-lüg iç[=üç] şıg yirim atı kutlug taş-ka toguru tomlıdı sadım. “Ağabeyim Kançuk ile eşit parçadan oluşan yerimin üç şıgını Kutluk Taş’a dürüstçe sattım.” (Sa02, 3-4-5)

Şiñ (<Çin. *shēng*) ölçü birimi (SUK, Lo24-4); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

tört šiñ küñçid aldım “Dört şıñ susam aldım” (Lo24, 4)

Şulug, şuuulug (< Çin. *shǔ*) imzalı (Yamada, 285: 1993) (SUK, Sa06-5); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

şuulug tamgalıg üç otuz ikilik böziñe kesişdimz “İmzalı mühürlü otuz çift pamuktan yapılmış kumaşa anlaşmayı sonuçlandırdık” (Sa06, 5)

Tançu parça, bölüm (SUK, Sa04-20); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm.** tançu “lokma” (*er etmek tançuladı* “adam ekmeği çiğnedi”) (Erdi-Yurtseven, 2007: 528)]

iki tançu yir “iki parça yer” (Sa04, 20)

Tembin, tenbin, tmbin (<Çin. t’an) ölçü birimi; şarap testisi (Clark, 1975: 382); (SUK, Lo14-5); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

küz yañıda oduşar tenbin süçüg-ni bir kap birür men “Yeni sonbahar başında otuzar testi tatlı şarabı (ve) bir deri kırba veririm” (Lo14, 5)

Teñ, tñ (<Çin. dǝng) denk, eşit, benzer (SUK, Sa03-3); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm.** teñ “eşit, denk” (*yagıka tegmiş sü teñi yeti biñ oğlan erti* “Düşmana hücum eden askerlerin sayısı yedi bin gence eşitti.”) (Mal. 26, 8); **TürkBuddh.** teñ “eşit, denk” (*süli aşlı kirtgünçli üçegü teñ kergek* “Ordu, erzak, inanç üçü de eşit (derecede) gereklidir” (TT V, 26, 105-6); **Türkİslm.** teñ “eşit, denk, eşdeğer” (*teñ tuş* “eş, akran) (DLT III, 355)]

bu ’ok ögen-te bu yer tnginçe iki yer birip alzunlar “Mutlaka bu nehir üzerinde, bu yere denk iki yer verip alsınlar” (Sa03, 3)

Teñlig eşit, denk, aynı (SUK, Sa08-19); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm.** teñlig “eşit, aynı, denk, benzer” (*maña teñlig kisig* “bana benzer kadın”) (TT X 499); **Türkİslm. Ø.**]

bu ok yir teñlig iki yir birip alşunlar yulşunlar “Bu yerin aynısına denk iki yer verip alsınlar” (Sa08, 19)

Uşun uzun (SUK, Sa10-2); (EDPT, 288); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm.** uzun “uzun” (IrkB 47); **TürkMan.** uzun “uzun” (*uzun tonlug* “uzun elbiseli”) (Huast. 17); **TürkBuddh.**

uzun “uzun” (U III 76, 15); **Türkİslm.** uzun “uzun” (*uzun kiç yaşagıl* “Uzun yaşa!”) (DLT, I 77)]

yüz iki bag-lig uşun karı-ta böz alıp “100 adet iki deste Uzun Karı’dan pamuk kumaşı” (Sa10, 2)

Ülüşlüg, ılışlüg pay, bölüm (SUK, Ad02-6); (EDPT, 154); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

men toynak şilavanti yme ogul-um sambodu bile tüz ülüş-lüg kılıp ogul-lanu altım
“Ben Toynak Şilavanti de oğlum Sambodu ile eşit oranda pay kılıp oğlanı aldım”
(Ad02, 5-6)

Yarım yarım (SUK, RH08-4) (EDPT, 947); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh.** yarım “yarım” (*yarım etözi* “yarım vücut”) (U II 68, 5); **Türkİslm.** yarım “yarım” (*almıla yarım* “yarım elma”) (DLT III, 19)]

kayımdı-nıñ yol togan-takı yarım eniz yir-in anuk-ka tutdım “Kayımdı’nun Yol Togandaki yeri (tarım yapmak için) hazırladım” (RH08, 4)

2.3.9. Ticaret, Endüstri

2.3.9.1. Ticaret, Takas, Para

Alguçı alıcı, müşteri (SUK, Sa06-4); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

alguçı-ka birgüçi-ke inçge ayıtıp men pusartu singay ky-a bitidim “Alıcıya (ve) satıcıya dikkatlice sorup ben Pusartu Singay Ky-a yazdım” (Sa06, 4)

Alımçı alacaklı borçları toplayan kişi (SUK Sa29, 11); (EPDT, 146); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm.** “alacaklı” (*alımçı arslan birimçi sıçgan* “alacaklı biri arslan (gibi) borçlu fare (gibi)”) (DLT I, 75)]

almıçım birimçim kim kim m-e bolup çam çarım kulsar-lar... “Alacaklılarım, borçularım bir birini bolup kavga etseler” (Sa29, 11-12)

Alış biriş iş ticaret, vergi (çeşitli vergilerin genel adı olarak (SUK Mi04, 3); (EPDT, 152); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm.** alış “alacak almakta yardım etmek” (*ol maña alm alışdı* “O, bana alacağımı almada yardım etti”) (DLT I, 188)]

men ozmış togrıl inim basa togrıl bileki alış biriş tıltagınta kıtay yalavaç alp turmuş. “Ben Ozmuş Togrıl kardeşim Basa Togrıl ile alışveriş için Kıtay Yalavaç Alp Turmuşa (gittik) onlar önce görüşüp (sonra) alışverişte anlaştılar”) (Mi04, 3)

Altun altın (SUK, Sa11-18); (EDPT, 131); [**TürkRun.** altun “altın” (*altun kümüş* “altın ve gümüş”) (KT G 5); **TürkMan.** altun “altın” (*altun Arugu uluş* “Arguların altın ülkesi”) (M I 26, 29); **TürkBuddh.** altun “altın” (*biş yüz altun yarmak* “500 madeni altın para” (U III 68, 12); **Türkİslm.** altun “altın” (DLT I, 120) (*yagız yir katındaki altun taş ol* “(kara toprak altındaki altın taştan farksızdır”); (Arat, 1198: 26); (KB, 213)]

ulug suü-ke bir altun yasduk içger-i agılık-ka... “büyük orduya bir altın yastık, saray hazinesine..” (Sa2, 5)

Bag kat, deste, balya (SUK, Sa10-5) (EPDT,311); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**

borluk-nıñ satıgı yüz iki bag böz-ni bitig kulmuş kün üze men sada tükel aldım “Bağın fiyatı (olan) yüz iki deste pamuğu belgenin yapıldığı günde ben Sada (pamuğun) hepsini aldım” (Sa10, 5-6)

Baglık kat, deste (SUK, Sa10-2); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]**

yüz iki bag-ıg uşun karı-ta böz alıp “100 adet iki deste Uzun Karı’dan pamuk kumaşı” (Sa10, 2)

Bakır, ba'kır, bkır bakır, para (SUK, Lo07-5); (EPDT, 317); [**TürkRun.** bakır “bakır” (*bakırı buşsız erti* “Bakırının limiti yoktu”) (Mal. 26,7); **TürkMan. Ø;** **TürkBuddh. Ø;** **Türkİslm.** bakır “bakır, Çin parası” (*yagız yir bakır bolmagınça kızıl* “yeryüzü bakır gibi kırmızı olmadığı zaman”) (KB, 120)]

yarım bakır gümüş asığı bile köni birürmen “yarım bakır gümüş faiz ile gerçekten veririm” (Lo07, 5)

Baoçao (<Çin. *ch'ao*) kâğıt para (Clark, 1975: 164); (SUK, Sa12-5); [**TürkRun.** **Ø;** **TürkMan. Ø;** **TürkBuddh. Ø;** **Türkİslm. Ø.]**

sekiz on yastuk çunđuñ bao-çao-ka vapso tu-ka toguru tomlıdı satdım “Seksen yastuk çunđuñ bao-çaoya dürüstçe sattım” (Sa12, 5)

Birgüçi satıcı (SUK, Sa01-18); [**TürkRun. Ø;** **TürkMan. Ø;** **TürkBuddh. Ø;** **Türkİslm. Ø.]**

alguçı-ka birgüçi-ke inçge ayıtıp men pusartu singay ky-a bitidim “Ben Pusartu Singay Kya alıcı ve satıcıya dikkatlice sorup dikkatlice sorup yazdım” (Sa01, 18)

Birimçi alacaklı, borç veren (SUK, Sa29-11); (EPDT, 366); [**TürkRun. Ø;** **TürkMan. Ø;** **TürkBuddh. Ø;** **Türkİslm. Ø.]**

alımçım birimçim kim kim m-e bolup çam çarım kılsar-lar “Alacaklım, borçlum ola ki ayrıca sıkıntı çıkarsalar” (Sa29-11)

Böz pamuktan yapılmış kumaş; tedavüldeki para (Matsui : 2005) (SUK, Sa06-2); [**TürkRun. Ø;** **TürkMan. Ø;** **TürkBuddh. Ø;** **Türkİslm. Ø.]**

biz ikegü-ke yunlak-lık böz kergek bolup “Biz ikimize kullanmak için pamuktan yapılmış kumaş gerekip” (Sa06, 2)

Çunduj döviz, para birimi (SUK, Sa12-5); [**TürkRun. Ø;** **TürkMan. Ø;** **TürkBuddh. Ø;** **Türkİslm. Ø.]**

sekiz on yastuk çunđuñ bao-çao-ka vapso tu-ka toguru tomlıdı satdım “Seksen yastuk çunđuñ bao-çaoya dürüstçe sattım” (Sa12, 5)

İş iş, çalışma, şey (SUK, P102-7); (EDPT, 254); [**TürkRun.** iş “iş, hizmet, çalışma” (*yeme ne iş yarlıg yarlıkasar kop[ka] işi yorık bolgay* “ayrıca ne işi yapmayı emrederse iş tamamen başarılı olacaktır”) (Toy. 18-20) (ETY II 58); **TürkMan.** iş “iş, hizmet, çalışma” (*işig nece işledimiz erser* “iş nasıl işlediysek”) (Huast. 115-16); **TürkBuddh.** “iş, çalışma, hizmet” (*sidi tigma işig küdüg* “Sidi olarak adlandırılan iş”) (U I 34, 17)]

yogun iş işletser men il-nin tutug yañınça birürmen “Yoğun iş (yaptırarak) çalıştırsam rehinlere için olan örfi hukuka göre veririm” (P102, 7-8)

Kepez pamuk (SUK, Sa04-7); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø]

üç miñ biş yüz kuanpu-ka kepezi birle kesışdimz “3500 kuanpuya pamuğu ile anlaşmayı sonuca bağladık” (Sa04, 7)

Kuanpu, kanpu, kunpu resmi pamuk bezi; keten kumaş (Gül, 2004: 338); (SUK, Sa02-6); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø.]

yüz biş otuz kunpu-ka... “125 kunpuya..”(Sa02, 6)

Kümüş, kümiş, küsmiş gümüş (Suk, Sa05-2); (EDPT, 723); [**TürkRun.** kümüş “gümüş” ((a)ltun *küm(ü)ş işg(i)t kuut(a)y buñs(u)z (a)nça birür* “(Çinliler altını, gümüşü, ipeği ve ipekli kumaşları güçlük çıkarmaksızın (bize) öylece veriyorlar” (Tekin, 2008: 21); **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** kümüş “gümüş” (*kümüşnüñ* ‘gümüşünün’) (TT VIII E 47); **Türkİslm.** kümüş “gümüş” (*kümüş kalsa altun meniñdin saña* ‘benden sana altın ve gümüş kalırsa’) (KB, 188)]

men ozmış tog<r>ıl-ka yuñlak-lık kümüş krgek bolup “Ben Osmiş Togrıl’a kullanmak için gümüş gerektiğinden” (Sa05, 1-2)

Ortuk ortak (SUK, WP04-27); (EDPT, 205); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** ortak “ortak” (*begi birle ortuk* “beyi ile ortak”) (KB, 2997)]

ödekçi bile ortuk altı şığ yir bile munça..“Ödekçi ile ortak altı şığ yer ile bunca...”

(WP04, 27)

Orduklug birlikte, ortak (SUK, Mi26-2); (EDPT, 211); [**TürkRun. Ø**; **TürkMan. Ø**]; **ortuklug** “*men ol edgü meñike ortuklugu bolayın* “Ben o güzel neşede ortak olayım”); **TürkBuddh. Ø**; **Türkİslm. Ø**.]

men sadı-nıñ orduklug adak toğok-takı üç bakır lal-nı “ben Sadı ortağım Adak

Todoğ’taki üç bakır değerindeki yakutu ...” (Mi26,2-3-4)

Ötkürü, öğkürü, ötkürüü devrederek, naklederek (SUK, Sa03-11); (EDPT, 54); [**TürkRun. Ø**; **TürkMan. Ø**; **TürkBuddh. ötgürü** “dolayısıyla, neticesinde, sonucunda, sonra” (bu *üçegünüñ kavışmakından ötgürü ötrü kölige belgürür* “Bu üçünün kavuşmasından dolayı, sonra (bir) gölge ortaya çıkar”) (Suv. 52, 18-20); **Türkİslm. Ø**.]

a tın kişi-<-ke> ötkürü satzun. “Başka kişiye devredip satsın” (Sa03, 11)

Satıg, sadıg, satg, stıg, sđıg satış fiyatı, fiyat, satış, ticaret, alış-veriş (SUK, Sa02-5); [**TürkRun. Ø**; **TürkMan. Ø**; **TürkBuddh. satıg** “satış, ticaret” (*nom üze neñ satıg yulug kılğuluk ermez* “doğru öğreti üzerine (bir adam) ticaret yapmamalı”) (TT VIII E.9); **Türkİslm. satıg** “ticaret, alışveriş, fiyat” (*satıg birle tınmaz* “ticaret yapmaktan yorulmaz”) (KB, 4419)]

satıg kunpusın inça sözleşdmz “Satış fiyatında şöyle sözleştik.” (Sa02, 5)

Sakış hesap, sayma (SUK, WP04-15); [**TürkRun. Ø**; **TürkMan. Ø**; **TürkBuddh. Sakış** “hesap, sayış, sayma” (*ayıg kılınçlarımız sanı sakıştı idi yok* “Kötü işlerimizin sayısı sayılamayacak kadar çoktur”; **Türkİslm. sakış** “hesap, sayma, sayış” (*maña tegdi sakış anıñdın ülüş* “Onlardan benim hisseme ancak hesap vermek düştü”) (Arat, 1998: 107); (KB, 1363)]

sakış///// “hesap” (WP04-15)

Siliņ ipek kumaş (SUK, WP03-5); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**].

bir siliņ ///// kadıg keviz “bir ipek kumaş/// köşeli halı” (WP03, 4)

Ter, tr kira, kira bedeli (SUK, RH13-7); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**].

bu eşek-ni teri birle köni birür men “Bu eşiği kira bedeli ile tam olarak veririm” (RH13, 7)

Toguru tomlıdı “dürüstçe” (SUK, (Sa04-3); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

bir şığ sekiz küri urug kirür yir-imin basmıl-ka toguru tomlıdı satdım “Bir şık, sekiz kürilik tohum ekilir yerimi Basml’a dürüstçe sattım” (Sa04, 3)

Torgu “ipek” (SUK, WP05-3); (EDPT, 539); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm.** torgu “ipek” (*yagız yir yaşıl torku yüzke badı* “yeryüzü yüzüne yeşil ipek bağladı”) (KB, 68)].

ala torgu “benekli ipek” (WP05, 3)

Yaka kira, kiralamak (SUK, RH04-5); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

tmiçi-niņ bu suv-takı uturu borluka on tı kepez yak-a-ka tuttum “Tmçi’nin bu suyun karşısındaki üzüm bağı on tı (ölçü birimi) pamuğa kiraladım” (RH04, 4-5)

Yarmak para birimi (SUK, Sa21-5)

TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. yartmak “para, madeni para” (*altun yartmak* “altın madeni para”) (U III 67, 11); **Türkİslm.** yarmak “para, madeni para” (*yarmak üçün* “para için”) (KB, 6470)

yiti elig stir yarmak kümüş-ke toguru tomlıdı satdım “47 stir gümüş paraya dürüstçe sattım” (Sa21, 5)

Yastuk, yasduk, ystug para birimi, 1 yastuk =50 kümüş (Yamada, 1993: 301)
(SUK, Sa05-4); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]

ini tigiter-ke birer altun yastuk “Küçük prenlere birer altın yastık” (Mi01, 16-17)

2.3.9.2. Vergi

Alım vergi, borç; arazi vergisi (Matsui : 2005); (SUK Mi04, 5); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.] “birisine olan borç” (*kayusı birim kayusı alım* “bazısı birisinin borcu olması gibi, bazısı birisine borcu olmak gibidir”) (DLT I,175)]

olar üşkinte tişip alım birim üzüşdümüz “Onlar önce görüşüp (sonra) alım birim vergisinin miktarında anlaştılar” (Mi04, 5-6)

Basıg bir tür vergi (SUK, Mi05, 6-8); (EPDT, 373); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.] basıg “gece baskını yapılacak olan ve ansızın düşmanın yakalanacağı yer” (Atalay 1993: 71) (*ol anı basıgında tuttu* “Gece ansızın yapılan baskın yerinde onu yakaladı”) (DLT I, 372)]

bu künte kin negü yme kalan basıg bolsar üçegü kalan-mız-ka üleşip birür-biz “Bu günden sonra ayrıca ne kadar kalan veya basıg vergisi varsa üçümüz (kendi vergimizi ekleyip üçe) bölüp veririz” (Mi05, 8-9)

Birim bir tür vergi, borç; *alım birim* arazi vergisi (Matsui, 2005: 69) (SUK, RH08-7); (EDPT, 366); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.] birim “borç” (DLT 109) (*kayusı birim teg kayusı alım* “bazısı borç bazısı alacak gibidir”) (KB, 309)]

bu yir-ke birim alım kelse “bu yere vergi gekirse” (RH08, 7)

Birt bir tür vergi (SUK, Sa06-21) (EPDT, 358); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. birt “bir tür vergi” (TT VI 11) Türkİslm. birt “efendinin köleden aldığı yıllık vergi” (DLT I, 341)]

bu yir-niñ negü irti birti yok “Bu arazinin (verilmemiş) herhangi bir vergisi yok.”
(Sa06, 21)

Kalan toprak vergisi (Özyetgin, 2009: 451); (SUK, RH04-8); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]

bu borlug-nın negü kim kalanı kavıdı boslar tmçi bilür men “Bu üzüm bağının ne şekilde, hangi kalan ve kavıt vergisi varsa bilirim (sorumlu olurum)” (RH04-8)

Kavıd, kavuğ bir çeşit vergi (SUK, RH04-8); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]

bu borlug-nın negü kim kalanı kavıd bolsar tmçi bilür men “Bu üzüm bağının ne şekilde, hangi kalan ve kavıt vergisi varsa bilirim (sorumlu olurum)” (RH04-8)

Salg bir tür vergi (SUK, Mi20-14); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]

..basıg salg negüm-e kaçılmaz-biz salmaz-biz tip bu budaşırı bahşı-ka tapşurup birtimiz “Basıg vergisi, salg vergisi ne olursa (olsun) müdahale etmeyiz, sorumlu olmayız, diyerek bu Budaşırı Bahşı’ya aktarıp veririz” (Mi20-14)

Tüğün bir tür vergi (SUK, Mi20-12); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]

bu kün başlap turı-ta negüm-e kalan kavuğ tüğün “Bugünden başlayarak Turı’da ne şekilde kalan, kavuğ, tüğün..” (Mi20, 11-12)

Umdu bir tür vergi (SUK, Mi20-13); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]

..umdu ...birtimiz “.umdu vergisini..... verdik.” (Mi20-13)

2.3.9.3. Ticari Taşımacılık

Arkış kervan (SUK, Lo06-4); (EPDT, 216); [**TürkRun.** arkış “kervan, elçi, temsilci” (*arkış ıdmaz teyin süledim* “Temsilci göndermediği için ona karşı sefer ettim”) (BK D 25); **TürkMan. Ø; TürkBuddh.** arkış “elçi, temsilci” (*tört yınaktın kelmiş arkış yalvaçlar okıp* “dünyanın dört tarafından gelmiş elçi ve temsilcileri çağırıp” (U III 29, 2-3); **Türkİslm.** arkış “kervan, seyyah, elçi, temsilci” (*anın arkışı keldi* “Onun elçilik heyeti geldi”) (DLT I, 97)]

arkış yanmış-ta altı böz birip ıdurmen “Kervan döndüğünde altı (tane) pamuk kumaşı verip gönderirim” (Lo06, 4-5)

2.3.10. Mal, Mülk, Servet

Bag (<Far. *bāğ*) bağ, bahçe, meyve bahçesi (WP06- 27); (EPDT, 311); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm.** bağ “bağ kütüğü, asma, bağçe” (*bagka kir* “Üzüm bağına gir”) (DLT III, 152)].

yir-iye suv-ıya bag-ıya.. “yerine, suyuna, bağına..” (WP06, 27)

Barım mal varlığı, sahip olunan maddi eşyaların tümü, mal, mülk (SUK, Ad03-15); [**TürkRun.** barım “mal, varlık, servet, mülk” (*agısın barımın* ‘hazine ve servet’) (I SW); **TürkMan.** “mal, varlık, servet, mülk” (*yilkıka barımka bolup* “çiftlik hayvanı ve servet bulup”) (Huast. 200, 250); **TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø]**

negü kim-im-ni orpak ayıg sunuk barım bulguça bolsa neçe oğlanlarım bolza ol oğlan-lar birle tej ön ülüş kopı birür men “Nasıl (olursa) kim olursa eski püskü, kötü, kırık malım, olacak olsa o evlatlar ile eşit payımı (kendisine düşen) hisseyi tamamen veririm” (Ad03, 15-16-17-18)

Bark ev; hükümdar sarayı, mülk (Caferoğlu, 1968: 33); taşınabilir servet, ev eşyası (SUK, Sa12-13) (EPDT, 359); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

bu kün-tin minçe bu borluk-ka yir-ke suv-ka ev-ke bark-ka vapsu tu erklig bozlun
 “Bu günden itibaren bu üzüm bahçesinde, yerde, suda, ev ve barkta muktedir olsun
 (sahip olsun)” (Sa12, 13)

Borluk bağ, üzüm bağı (SUK, Sa05-8) (EDPT, 365); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. bor** “üzüm bağı”(*borlukumni közedzün* ‘Üzüm bağımı gözetsin’) (TT IV, 10). **Türkİslm. Ø.**]

öydüin yınak basa tog<r>il-nın borlug adırar “Dogu taraftan Basa Tog<r>il’in
 üzüm bağı (sınırı) ayırır” (Sa05, 8)

Çeçeklik çiçek bahçesi (SUK, Mi28-5) (EDPT, 401); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. çeçeklig** “çiçek bahçesi, çiçek bozuğu” (*hwalıg çeçeklig yer* “çiçeklerle kaplı yer”) (U III, 56); **Türkİslm. çeçeklig, çiçeklik** “çiçek bahçesi, çiçeklik” (*çeçeklikte sandwaç öter miñ ünün* “Bülbül çiçeklikte binlerce şarkı söyler”) (KB, 78).]

çeçek-lik-deki tört şıg yir-im-ni birtim “Çiçek bahçesindeki dört şıklık
 arazimi...verdim” (Mi28, 5)

Ed mal (SUK, Mi26-8) (EDPT, 33); [**TürkRun. Ø; TürkMan. ed** “mal, el işi, taşınabilir mal” (*kaltı uz kişi uzlañu ed bulmasar* “nasıl bir usta el işi için malzeme bulamazsa”) (M I 17, 1); **TürkBuddh. “mal, el işi, taşınabilir mal” (ed tavar** “mal-mülk”) (U I, 27); **Türkİslm. ed** “imal edilmiş mal, iyi şans, iyiye işaret” (*edgü ed* “iyi imal edilmiş mal”); (*iglig tutruğı ed bulur* “Hasta adamın vasiyetini sunması onun için iyidir”) (Yurtsever-Erdi, 247: 2007) (DLT I, 79)]

elig yasduq-luk edni men sadı adak toğok-ka kelürüp birürmen “Elli yastukluk
 malı ben Sadı Adak Todok’a getirip veririm” (Mi26, 8)

Ev ev, çadır SUK, (SUK, Sa12-13); (EDPT,3); [**TürkRun.** ev “ev, çadır” (IrkB 59); **TürkMan. Ø; TürkBuddh** ev “ev, çadır” (Caf. TT I-V); **Türkİslm.** ew “ev” (*aki ewi altun kümüşkapğı bil* “Bil ki cömerdin evi altın kapısı gümüştür”) (Arat, 1998: 79); (KB, 948)]

bu kün-tin minçe bu borluk-ka yir-ke suv-ka ev-ke bark-ka vapso tu erklig bolzun
 “Bu günden itibaren bu üzüm bahçesinde, yerde, suda, ev ve barkta muktedir olsun
 (sahip olsun)” (Sa12, 13)

Tavar, tav’ar, tvar çiftlik hayvanı; mal, mülk, ipek (Clark, 1975: 375); davar, çin kumaşı, ticaret eşyası (Caferoğlu, 1968: 228) (SUK, Lo16-4); (EDPT, 442); [**TürkRun.** tavar “çiftlik hayvanı” (*tavarın alıp* “çiftlik hayvanlarını alıp”) (Şu G 5); **TürkMan. Ø; TürkBuddh.** Tavar “mal, mülk, varlık, servet” (*ed tavar* “mal mülk”); **Türkİslm.** tavar “mal, eşya” (*neñ tavar* “eşyalar ve mallar”) (KB, 485)]

bir tavar altım “bir ipek aldım” (Lo16, 4)

2.3.11. Hukuk, Ticaret Hukuku

Alguçı alıcı, müşteri (SUK, Sa06-4); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

alguçı-ka birgüçi-ke inçge ayıtıp men pusartu singay ky-a bitidim “Ben Pusartu Singay Ky-a, alıcıya (ve) satıcıya dikkatlice sorup yazdım” (Sa06, 4)

Asıg getiri, faiz (SUK, Lo06-6); (EPDT, 244); [**TürkRun.** asıg “fayda” (*asıgı bar edgü* “Fayda var, (bu) iyidir”) (IrkB 32); **TürkMan.** asıg “yarar, fayda” (*maña ol kişi asıg bolgay* “Bu adam bana yararlı olacak”) (M I 34, 20); **TürkBuddh.** asıg “yarar, fayda” (PP 20, 5); **Türkİslm.** asıg “fayda, kazanç” (DLT I, 64) (*asıg kılgu emes* “Sana fayda vermez” (DLT I, 494, 4); (*asıg kolsa barça öziñ yassızın* “Her şeyde hiç kaybın olmadan yarar istersen”) (KB, 106)]

birer ay birer böz asıg birle köni birür men “Her ay bir adet pamuktan yapılmış kumaşı faizi ile gerçekten veririm.” (Lo06, 6)

Baş bitig orijinal belge (Clark, 1975: 225); (SUK, Sa21-24); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]

er karabaş-nın baş bitigi ol “erkek kölenin (satışına dair olan) orijinal belgedir.” (Sa21,24);

Bk bitig sağlam belge (Sa18, 17); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]

ikigü taplaşp bk bitigi//// “ikisi karşılıklı kabul edip (bu) sağlam belgeyi...” (Sa18, 17)

Birgüçi satıcı (SUK, Sa01-18); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]

alguçı-ka birgüçi-ke inçge ayıtıp men pusartu singay ky-a bitidim “Ben Pusartu Singay Kya alıcı ve satıcıya dikkatlice sorup dikkatlice sorup yazdım” (Sa01, 18)

Birimçi alacaklı, borç veren (SUK, Sa29-11); (EPDT, 366); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]

alımçım birimçim kim kim m-e bolup çam çarım kılsar-lar “Alacaklım, borçlum ola ki ayrıca sıkıntı çıkarsalar” (Sa29-11)

Bitig belge, kayıt, yazı (SUK, Sa02-6); (EDPT, 303); [TürkRun. bitig “yazı, yazıt” (*bu bitig bitigme attısı yollug tigin bitidim* “Bu yazıtı yazma (işini) ben (Bilge Kağan’ın) yeğeni Yollug Tigin yazdım.”) (KT G 13); TürkMan. bitig “yazıt, yazı” (*nom bitig* “dini kitap”) (M I, 25); TürkBuddh. bitig “yazıt, yazı” (*nom bitig* “dini kitap”) (TT IV 14, 68); Türkİslm. bitig “mektup, belge, kayıt, yazı, kitap” (*bu türlü bitig* “bu türlü belge”) (KB, 2218)].

bu bitig kılmış kün üze men kutlug taş üç yüz otuz kunpunu egsüksüz tükel snp birtim. “Bu belgenin yapıldığı gün Ben Kutlug Taş 330 kunpuyu eksiksiz, tam sayarak verdim.” (Sa02, 6-7)

Bitkeçi yazıcı (SUK, Mi20-20) (EPDT, 304); [TürkRun. bekteçi “yazıcı” (yañılmaz *bekteçi* “hatasız yazıcı”) (Tun. IV, 10-11); TürkMan. bitgeçi “yazıcı” (*bitgeçi oğlan* “çömez yazıcı”) (M III 14, 6-7); TürkBuddh. bitkeçi “yazıcı” (*bitkeçi körümçi* “yazıcılar ve kâhinler”) (TT VI 264); Türkİslm. Ø.]

men baçak turmış bitkeçi il-ke bodun-ka üç kağa inçge ayıdıp bitidim “Ben yazıcı Baçak Turmuş (bu) topluluğa, cemaate üç defa dikkatlice sorup yazdım” (Mi20, 19-20-21)

Çamlıg tartışma, uyuşmazlık, ihtilaf (SUK, Mi07-3); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]

men yuka basa tog<r>il-nıñ sevig bürt bileki çam-ıg. “Ben Yuka Basa Togrıl’ın Sevig Bürt ile uyuşmazlık..(Mi07, 2-3)

Çam çarım ihtilaf; dava, itiraz (SUK, Sa05-15); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]

apam çam çarım kılğalı sakınsar-lar “eğer itiraz etmeyi düşünürlerse” (Sa05, 15-16)

Çın bitig orijinal belge (SUK, Mi21-3); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]

çın bitig “orijinal belge” (Mi21, 3)

Idış bitig geçici belge (Clark, 1975: 230) (SUK, Mi21-3); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]

ıdış bitig “geçici belge” (SUK, Mi21-3)

Kuvar, kuvpar para cezası, ceza (SUK, Sa03-25); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]

üçer yüz bişer içre kuvpar birişür-biz. “Fazladan 325 kunpu para cezası birlikte veririz.” (Sa03, 25)

Nişan (<O.Fars. *nys'n*) mühür, alamet; “özel imza” (Clark, 1975: 326) (SUK, Sa09-21); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø.]

bu nişan men tnuk buyan ky-a-nıj'ol “Bu özel imza ben şahit Buyan Kya'nındır”
(Sa09, 25)

Ög bitig orijinal belge (SUK, Mi07-9) [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø.]

öşge on-luk-larında camım üşülmeyük-ke bgin birmetim “Başka taraftarlarıyla
(sorunu) açıklığa kavuşturulmadan orijinal belgeyi vermedim” (Mi07-9)

Tamga mühür, damga (SUK, Sa02-22); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** tamga, tamka “mühür, damga” (*üç tamkalar* “üç damgalar”) (TT III, 144); **TürkBuddh.** tamga “damga” (*etöz közedgü tamga tutmuş kergek* “Vücudunu korumak için sihirli duruşu yapmalıdır”) (TT V 8); **Türkİslm.** tamga “kağana ya da özel kişi ait mühür” (*wezırlık añar berdi tamga ayag* “Ona vezirlik unvan ve mühür verdi”) (KB, 1036)].

bu tamga yig bürt-nün'ol “Bu mühür Yig Bürt'nündür” (Sa02, 22)

Tamgalıg mühürlü (SUK, Sa04-6), (EDPT, 505); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** tamgalık “küçük bir ibrik”) (Erdi-Yurtseven, 526: 2007)].

otura tamgalıg üç miñ biş yüz kuanpu “ortası mühürlü 3500 kuanpu” (Sa04, 6)

Tanuk tanık, şahit (SUK, Sa02-22) (EDPT, 518); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** tanuk “tanık, şahit” (*igid kişi tanukı boltumuz erser* “yalancı kişinin şahidi olduysak”) (Huast. 101-2); **Türkİslm.** tanuk “tanık, şahit” (*törütgen barıña törimiş tanuk* “yaratıcı varlığına yaratılmış olanlar şahittir”) (Arat, 1998: 13) (KB, 15)]

tanuk süñüş “tanık Süñüş” (Sa02, 22)

Töleç ödeme, telafi ücreti, tazminat (SUK, Mi19-17); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø.]

bu borluk turı-ka töleç birsr-men “Bu üzüm bahçesini Turı’ya telafi ücreti (olarak) verirsem” (Mi19, 17)

Törü örfî hukuk, kanun, nizam, töre (SUK, Ad03-3); (EDPT, 531); [**TürkRun.** törü “örfî hukuk, töre, kanun” (*içüm apam törüsinçe* “atalarımın töresine göre”) (KT D 13); **TürkMan.** törü “töre, kanun, kural” (*igid nomug törüg* “yanlış doktrin ve kural”) (Huast. 128); **TürkBuddh.** törüg “töre, kanun, kural” (*bu yirtinçü törüsi antag ol* “Dünyanın töresi şöyledir”) (PP.78 3-4); **Türkİslm.** “gelenek, töre” (*edgü törü* “iyi töre”) (KB, 219)].

turmuş atlg olgum-nı şudbak-ka il törü-si birle ogul-lug birdim “Turmuş adlı oğlumu Sudbak’a örfî hukuka göre evlatlık verdim” (Ad03, 3-4)

Tuvsu borçlu (< Çin. *tóng qǔ*) (SUK, Mi 17-12); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø.]

alguçı tuvsu “borçlu ve kefil” (Mi 17, 12)

Tutug, tutgug rehin (SUK, PI01-30); (EDPT, 452); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** tutug “rehine, teminat” (*ölügli kişi barça ödke tutug* “Ölümlülerin hepsi zamanın (elinde) rehindir”) (KB, 1211)].

titso atlg ogulum-nı çintso şila-ka üç yıllig tutug [birtim] “Titso adlı oğlumu keşiş Çintso’ya üç yıllığına rehin verdim” (PI01, 29-30)

Tüş harman, hasat, ürün, faiz (Matsui, 2005: 51) (RH07 -6); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø.]

bol-muş tüş-in tey üleşür-biz “Olmuş ürünleri (hasadı) eşit şekilde paylaşırız” (RH07, 6)

Yanut bitig “orijinal belgenin kopyası” (SUK, Mi18, 4) ; [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø.]

yanuğ bitig “orijinal belgenin kopyası” (SUK, Mi18, 4)

Yargu yargı, hüküm, adli karar (SUK, Ad03-29); (EDPT 903); [**TürkRun. Ø;** **TürkMan. Ø;** **TürkBuddh. Ø;** **Türkİslm. Ø.**]

törü yargu yosun-ı birle “örfi ve hukuki hüküm ile” (Ad03, 29)

Yasa (< Moğ. *jasa*) hukuk, yasa (SUK, Mi04-10); [**TürkRun. Ø;** **TürkMan. Ø;** **TürkBuddh. Ø;** **Türkİslm. Ø.**]

yasa-takı kıym “yasadaki ceza” (Mi04, 10)

Yaşuk suç, hata (SUK, WP04-33) (EDPT, 984); [**TürkRun. Ø;** **TürkMan. yazuk** “günah” (*yazuk kılsar* “günah işlese”) (TT II 10, 94); **TürkBuddh.** yazuk “günah, suç” (*tsuy yazuklarında oztı* “günahların, suçlarından kurtuldular”) (TT IV, 4); **Türkİslm.** “günah, hata, suç” (*keçürgil yazukın kamug* “bütün günahlarını affet”) (KB, 638)]

yaşuk-ka tegip “suç işleyip” (WP04, 33)

Yorık geçerli (SUK, Sa07-6)

yorık böz “(yasal olarak) geçerli bez” (Sa07, 6)

2.3.12. Kent, Konut, İstihkâm

2.3.13. Kent

Balık şehir, kent (SUK, WP02-15); (EPDT,336)

balık begine bir ud birip ağır kıyn-ka tegzün-ler “Şehrin beyine bir öküz verip ağır cezaya çarptırılınsınlar” (WP02, 15)

Kent şehir; kend, kasaba, köy, küçük yerleşim birimi (SUK, WP06-4) (EPDT, 728)

tigin-niñ ken-tin yine kay-a-ka yantut bolmış negü kim yol-inta sevinç buka munta yok erser “Prensın şehrinden Yine Kaya’ya iade edilmiş her ne kadar Sevinç Buka bunda yok ise” (WP06, 4)

2.3.12. Konut, İstihkâm, Devlet Kurumları

Açıg ambar, depo (Yamada, 237: 1997) (SUK, Mi14-6) [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø**]

bu arpa-nı açıg-ka kelürüp birürbiz. “Bu arpayı depoya getirip veririz” (Mi14, 6-7)

Agılık hazine odası, hazine; (SUK, Sa03-16); (EPDT, 86); [**TürkRun. Ø; TürkMan.** agılık “hazine” (*yiti agılık nomlarıg nomlat(t)ıñız* “Yedi hazinelerin öğretisini telkin ettiniz” (TT 111 73-4); **TürkBuddh.** agılık “hazine, Budist dini terminolojide Çince *ts’ang* yerine kullanılmışır” (*agılıktaki agı barım* “hazinedeki hazineler ve mal varlığı”) (PP 7, 5-6); **Türkİslm.** agılık “hazine” (*agılıkka kılsa agıçı sini* “hazineye seni hazinedar yapsa”) (KB, 4147); (Kaçalın: 2011)]

bu yir-niñ sıçısı öñtün yınak agılık sanlıg yir “Bu tarlanın sınırı doğu tarafındaki hazine adlı yerdir” (Sa03, 16-17)

Alaçu çadır bir ağacın dalları kullanılarak yapılan kulübe, baraka (Sa06-4); (EPDT, 129); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh.** alaçu “çadır” (*Hariçandri tigin alaçu tuşında yorıyor erken* “Prens Harichabda’nın çadırının aksi yönünde yürüyorken”) (U III 6, 1-2); **Türkİslm.** “iki kazıklı ve kalın kumaştan yapılan büyük çadır” (DLT I, 136)]

alaçusı birle basa togrıl-ka toguru tomludı sattumz “Kulübesi ile Basa Toğrıl’a dürüstçe sattık” (Sa06, 4)

Bark ev; hükümdar sarayı, mülk (Caferoğlu, 1968: 33); taşınabilir servet, ev eşyası (SUK, Sa12-13); (EPDT, 359); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

bu kün-tin minçe bu borluk-ka yir-ke suv-ka ev-ke bark-ka vapsu tu erklig bozlun
 “Bu günden itibaren bu üzüm bahçesinde, yerde, suda, ev ve barkta muktedir olsun(sahip olsun)” (Sa12, 13)

Ev ev, çadır (SUK, Sa12-13); [**TürkRun.** ev “ev, çadır” (IrkB 59); **TürkMan. Ø; TürkBuddh.** ev “ev, çadır” (Caf. TT I-V); **Türkİslm.** ev, ew “ev” (*akı ewi altun kümüşkapğı bil* “bil ki cömerdin evi altın kapısı gümüştür”) (Arat, 79: 1998); (KB, 948)]

bu kün-tin minçe bu borluk-ka yir-ke suv-ka ev-ke bark-ka vapsu tu erklig bolzun
 “Bu günden itibaren bu üzüm bahçesinde, yerde, suda, ev ve barkta muktedir olsun(sahip olsun)” (Sa12, 13)

İçre siyasal merkez, yönetim merkezi (User, 2010: 306); (SUK, Sa03-5) (EDPT, 30); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

üçer yüz bişer içre kuvpar birişür-biz “Fazladan 305 kunpu para cezası birlikte veririz.” (Sa03, 25)

Kışnak [=kaznak] hazine (Yamada,1993: 276); (SUK, Lo04-3); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh.** kaznak “hazine” (*kaznakka kirip* “hazineye girip”) (U II 76); **Türkİslm.** kaznak “hazine” (*açtı agı kaznakı* “hazineyi açtı”) (KB, 1034)].

///*kışnak-ka*///
 “hazineye” (Lo04, 3)

Orun yer, mahal (Caferoğlu, 1968: 143); (SUK, Ad03-20); (EDPT, 233); [**TürkRun. Ø; TürkMan.** orun “yer, taht” (*men keltim ornuma olurdum* “Ben geldim tahtıma oturdum”) (TT II 8, 74); **TürkBuddh.** “taht, mahal, yer” (*törttin sınar yir orunug tymiş basmış* “Dört bir taraftaki ülkelerini ezmiş, basmış (kendisine boyun eğdirmiş”) (Suv. 607, 14-15); **Türkİslm.** orun “yer, mevki, mevki” (Atalay, 1991: 442) (*ata ornu atı ogulka kalır* “Babanın yeri ve adı oğluna kalır”) (KB, 110)]

küçin alıp bod-ka tegmiş-te orun-in yigin kılmayın edgü tuğmayın kodı asır-a kişi-ce tuğsar men “Güçlenip (gereken) boya ulaştığında yerini daha iyi yapmayarak iyi tutmayarak aşağı, düşük tutarsam” (Ad03, 19-20-21-22)

Piryan (<Toh. *paryām*) küçük oda (Zieme-Steuer, 1981: 258) (SUK, Ad02-11); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]

mini-te soñ piryan-um takı negü orpak-um telük-üm bar erser “Benden sonra küçük odam dahi ne değersiz eşyam varsa” (Ad02, 11)

Sañ (<Çin. *ts’âng*) ambar, depo; (Matsui : 2005); (SUK, Mi15-2); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]

sañ-ka kuţgan üç küri ü’rni men iliçük kutlug bürt biz ikigü altım “Ambara koyulan üç küri mısırı ben İliçük ve Kutlug Bürt ikimiz aldık” (Mi15, 2)

Tegirmen değirmen (SUK, Mi29-3); (EDPT, 486); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. tegirmen “değirmen” (*sokgu tegirmen* “harçla sıvanmış değirmen”) (TT VI, 86); Türkİslm. *tegirmen* “değirmen” (DLT III, 266)].

tegirmen “değirmen” (Mi29, 3)

Vrhar, vrxr (<Skt. *vihāra*) manastır (SUK, Sa04-11); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]

vrhr-ıntkı yir.. “manastırın (yanında) olan yer” (Sa04-11)

2.3.12.3. Konut Bölümleri, Ev eşyaları, Mutfak Eşyaları

Ayak kap, kâse, tas (SUK, WP03-5); (EPDT, 270); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. ayak “kap, kase, ayak çanak, kase, kadeh” (DLT I 84); (*ayak tirki başlar bu aş başçısı* (Kaçalın : 2011); “aşçı-başı kapları ve sofrayı idâre eder” (Arat, 1998: 208)]

ygrmi yagak ayak “16 kase ceviz” (WP03, 5)

Çaçan çay fincanı (SUK, WP03-1 0); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø**].

bir çaçan “bir çay fincanı” (WP03, 10)

Çöki yemek çubuğu (SUK,WP03-10); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø**].

altı kişilik sır çöki “altı kişilik vernikli (boyalı) yemek çubuğu” (WP03, 10)

İdiş kap (SUK, WP03-12) (EDPT, 72); [**TürkRun.** idiş “kap” (*uzun tonlug idişin ayakn koğupan barmış* “Kadın kap ve çanağını bırakarak gitmiş”) (IrkB 42); **TürkBuddh.** idiş “kap” (*kara idiş iliginde kötürüp* “elin kara bir kap götürüp”) (USp. 105b. 4); **Türkİslm.** idiş “kadeh, kap” (*ıvrık idiş tizildi* “Sürahiler ve kaplar düzenlendi”) (DLT III, 131)].

üç üçer kaplıg küp üç birer kaplık idiş “üç tane üç kaplıg testi üç tane bir kaplıg kap (WP03, 12)

Kadıñ, kañıñ kap (SUK, WP03-9); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø**].

yiti tirek kañıñ “yedi direk ve kap” (WP03, 9)

Kapıg, kpıg kapı (SUK, Sa18-2); (EDPT, 583); [**TürkRun.** kapıg “kapı” (*temir kapıg* “Demir Kapı (yer adı)) (I, II, T, IX); **TürkMan.** kapıg “kapı” (*tamu kapgına* “cehennem kapısına”) (Huast. 126); **TürkBuddh.** kapıg “kapı” (*teñri kapıgı* “cennet kapısı”) (TT I 144); **Türkİslm.** kapug, hapug “kapı” (*tapugka kelip kut kapugda-turur* (Kaçalın, 2011: 14); “Saadet hizmet için gelmiş kapıda durur” (Arat, 1998: 19); (KB,10)]

bu ev-niñ sıçısı kapıg-ı // “bu evin sınırı kapıyı..” (Sa18-2)

Kap deri çanta (SUK,Lo03-4) (EPDT, 578); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm.** kap “tulum, kap” (DLT III, 146)]

kap yarılısar kölük bertinser “deri çanta yarılrsa (parçalansa) yük hayvanı yaralansa” (Lo03, 4)

Keviz halı (SUK, WP03-5); (EDPT, 692); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø.]

bir siliş // kıldıg *keviz* “bir ipek kumaş... köşeli halı” (WP03, 5)

Kıdmen kazma (SUK, WP04, 10); (EDPT, 704); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø.]

bir eşgek bir kıdmen “bir eşek, bir çapa..” (WP04, 10)

Kupiñ (<Çin. *guāi píng*) şişe, şarap sürahisi, su sürahisi (SUK, WP04-26); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø.]

bir kümüş kupiñ “bir gümüş şarap sürahisi” (WP04-26)

Küp kilden yapılmış kap, küp, testi (SUK, Sa09-6); (EDPT, 687); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** küp “küp, testi” (DLT III, 119)]

bir küp bor “bir testi şarap” (Sa09, 6)

Piryan (<Toh. *paryām*) küçük oda (Zieme, Steuer, 1981: 258) (SUK, Ad02-11); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø.]

mini-te soñ piryan-ım takı negü orpak-ım telük-üm bar erser “benden sonra küçük odam ve her ne değersiz eşyam varsa” (Ad02, 11)

Sa (<Çin. *suǒ*) kilit (SUK, Sa18-6); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø.]

sası yakşısı tükel ol “(bu evin) kilidi ve anahtar tamdır” (Sa18, 6)

Sır vernik, boya (SUK, WP03-10); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** sır “Bir tür macun. Çin kâseleri bununla sıvanır ve boyanır” (*sırlıg ayag* “boyanmış kâse”) (Erdi-Yurtsever, 491: 2007) (DLT I, 324)]

altı kişilik sır çöki “altı kişilik vernikli(boyalı) yemek çubuğu” (WP03, 10)

Sutku kutu (Yamada, 1993: 283); (SUK, WP03-11); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

bir bedizlig sutku “bir süslü kutu” (WP03-11)

Orpak eski püskü; *orpak telük* değersiz eşya (SUK, Ad02-11); (EDPT, 13); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm.** oprak “yıpranmış, eski” (Atalay, 1993: 441); (*oprak ton* “yıpranmış elbise”) (DLT I, 118)]

mini-te soñ pıryan-ım takı negü orpak-ım telük-üm bar erser “Benden sonra küçük odam dahi ne değersiz eşyam varsa” (Ad02, 11-12)

Tepsi tabak (SUK, WP03-5); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

biş yagak tepsi “beş kase ve tabak” (WP03, 5)

Tagar çuval, torba (SUK, Lo18-4); (EDPT, 471); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm.** tagar “içine buğday ve benzeri şeyler konulan çuval” (DLT I, 411)]

iki yrm tagar bugday aldım “iki yarım çuval buğday aldım” (Lo18, 4)

Tam duvar (SUK, Sa13-10); (EDPT, 502); [**TürkRun.** tam “duvar” (*bu taşka bu tamka* “bu taşta bu duvarda”) (KT GD); **TürkMan. Ø; TürkBuddh.** tam “duvar” (*tam tokıyu* “duvarı döverek (şekil vererek)”) (TT VI 82); **Türkİslm.** tam “duvar” (DLT III, 157)]

taş tam “taş duvar” (Sa13, 10)

Töşek döşek, yatak (SUK, Mi12-5); (EDPT, 503); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh.** töşek “döşek, yatak” (U III 35, 15-16); **Türkİslm.** töşek “döşek, yatak” (DLT I, 387)

bir esiki töşek bir eski taman çımdanı-nı biz toyın kulı şıla kamtsuin şıla-lar aldımz “Bir eski döşek, bir eski elbiseyi biz Toyın Kulu Şıla ve Kamtsuin Şilalar aldık” (Mi12, 4-5-6)

Telük delik *orpak telük* değersiz eşya (SUK, Ad02-11); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

mini-te soŋ pıryan-ım takı negü orpak-ım telük-üm bar erser “Benden sonra küçük odam dahi ne değersiz eşyam varsa” (Ad02, 11-12)

Ületü çuha, bez (Yamada, 1993: 298) (SUK, WP05-4); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

iki ületü “iki çuha” (WP05, 4)

Yagak kâse (SUK, WP03-6); (EDPT, 900); [**TürkRun.** *yagak* “ceviz” (*yagak* *agaç yaylagım* “ceviz ağacı yaylağım”) (IrkB, 56); **TürkMan. Ø; TürkBuddh.** *yagak* “ceviz” (*kim kayu tınlıg yagak ka[buk]ınça vrhar etse* “Hangi canlı ceviz kabuğu ölçüğünde manastır yapsa”) (*Pfahl.* 6, 5-6); **Türkİslm.** *yagak* “ceviz” (DLT III, 29)]

iki yagak könek “iki kap ceviz” (WP03, 6)

Yakşı (<çin *lün shi*) anahtar (SUK, Sa18-6) (EDPT, 908); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

sası yakşısı tükel ol “(bu evin) kiliti ve anahtar tamdır” (Sa18, 6)

2.3.13. Birey, Toplum, Halk, Devlet, Siyaset, Savaş

2.3.13.1. Yaşam Evreleri

Yaş yaş, yıl (SUK, WP06-17,18); (EDPT, 975); [**TürkRun.** yaş “1.göz yaşı, 2. yaş, yıl” (User, 2010: 536) (*yeti yegirmi yaşıma* “on yedi yaşımda”) (BK D 24); **TürkMan. Ø; TürkBuddh.** yaş “nemli, yaş, göz yaşı” (*yaş süñük* “nemli kemik”) (TT V 28, 124); **Türkİslm.** yaş “(yenilebilen) yeşil yapraklı bitki, göz yaşı, taze, yaş,

ömür” (Erdi-Yurtsever 2007: 671) (*közüm yaşı akdı* “gözümün yaşı akdı”) (DLT III, 159)]

otuz yaş-tın altın ygrmi yaş-tın üstün orđun er ebçi iki krabaş iki at iki ud birle munça tvar-nı uur kay-a başlap ini-lerim-ke birip.. “Otuzun altında yirminin üstünde olan bir ekek köle ile orta yaşlı kadın köleyi, iki at ve iki öküz ile bunca malı başta Uur Kaya olmak üzere küçük kardeşlerime verip...” (WP06, 17-18)

Yaşlıg yaşında (SUK, Sa23-2) (EDPT, 977); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh.** yaşlıg “yaşlı, yaş, ömür” (*uzun özlüg yaşlıg* “uzun ömürlü”) (Suv. 474, 21); **Türkİslm.** yaşlıg “yaşlı (göz), yaşlı, ömür” (*kısga yaşlıg* “kısa ömürlü”) (KB, 964)]

iki ygrmi yaşlıg Tak Küñ adlı kız krbaş-ım-nı eniçük-ke toguru tomlıdı sđım “12 yaşında Tak Küñ adlı kız kölemi Eniçük’e dürüstçe sattım” (Sa23, 2-3-4)

2.3.13.2. İnsan, Kadın, Erkek

Ebçi kadın; ev hanımı (SUK, WP06-18) (EPDT, 6); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh.** “kadın, ev hanımı” (*er evçi* “adam ve kadın” (Kuan. 137-138); **Türkİslm. Ø.**]

otuz yaş-tın altın ygrmi yaş-tın üstün orđun er ebçi iki krabaş iki at iki ud birle munça tvar-nı uur kay-a başlap ini-lerim-ke birip.. “otuzun altında yirminin üstünde olan bir ekek köle ile orta yaşlı kadın köleyi, iki at ve iki öküz ile bunca malı başta Uur Kaya olmak üzere küçük kardeşlerime verip...” (WP06, 17-18)

Er, ’er adam, erkek; savaşı, koca (SUK, Sa24-2); (EPDT, 192); [**TürkRun.** er “adam, erkek; asker” (*eligçe er tutdımız* “Elli kadar savaşı yakaladık”) (T 42); **TürkMan.** “adam, erkek, insan” (*ne er sen* “Nasıl bir adamsın”) (M I 33, 99); **TürkBuddh.** “adam, erkek, insan” (*aşçı er* “aşçı adam”) (TT VIII D.20); **Türkİslm.**

“er, erkek, insan” (*er at boldı begler kanatı yügi* “Adam ve atlar bir beyin kanadı ve tüyleri oldu”) (KB, 3005)]

pintung atlg kıday er krabaş-ım-ni.. “Pintung adlı Çinli erkek kölemi” (Sa24, 2)

Katun kadın, eş (SUK, WP02-20) bknz. katun

bu bitigni akası boksañ toyın üskinte ka ın-larım-ka ayıdıp birtim “Bu belgeyi (hanımlarımdan birinin) ağabeyi Boksañ Toyın’ın huzurunda kadınlarımasyöleyip yazdım” (WP02, 19-20)

Kaçun kadın, bayan (SUK, Sa28-4); (EDPT, 596); [**TürkRun.** katun “kağan eşlerinin unvanı” (*katun yok bolmuş erti* “Kraliçe ölmüştü”) (T 31); **TürkMan. Ø;** **TürkBuddh.** Katun “kraliçe, kağan eşi” (*saçı katun teg* “saçı kraliçe saçı gibi”) (U II 22, 1); **Türkİslm.** Katun “Afrasyabın soyundan gelen kızlara verilen unvan” (*kan ışı bolsa katun ışı kalır* “Kağanın işi varsa kraliçenin işi kalır”) (DLT I, 140)]

kutluk atlg kaçun kişi “Kutluk adlı kadın” (Sa28, 4)

Kız kız, evlenmemiş kadın, bakire (SUK, Sa19, 10); (EDPT, 243); [**TürkRun.** kız “kız, evlenmemiş kadın, bakire” (*silik kız oğlın* “saf (bakire) kızlarımı”) (KT D 7); **TürkMan.** kız “kız, evlenmemiş kadın, bakire” (*eki kızım tapıg birti* “İki kızımı hizmet için (bana) verdi”) (Şu B 4-5); **TürkBuddh.** kız “kız, evlenmemiş kadın, bakire” (*amrak kızım* “sevgili kızım”) (U III 84, 9); **Türkİslm.** kız “kız, cariyeye” (*meniñ kızım* “benim kızım”) (DLT I, 326)

kin arkun men külüg tıntaçnuñ kam kadaşım olgum kızım bu krabaş-ıg ayıtsar isteser savları yorımazun “Sonra ben Külüg Tıntaç’nın ailem, oğlum, kızım bu köleyi dava etmek isterlerse sözleri geçerli olmasın” (Sa19, 10-11)

Kişi insan, adam, kadın, eş (SUK, Sa02-14); (EDPT, 752); [**TürkRun.** “kişi, adam, insan” (*edgü bilge kişig* “iyi ve bilge kişi”) (KT G 6); **TürkMan.** “kişi, adam, insan” (*igid kişi tanukı* ‘bir adam için yanlış tanık’) (Huast. 101-2); **TürkBuddh.** kişi “kişi, adam, insan” (*kişili kişi ermezli* “insan ve insan olmayan”) (TT VI 432-3);

Türkİslm. kişi “kişi, adam, insan” (*ol kişi aldımı* “O kişi evlendi mi”) (DLT III, 224)]

adın kişi-ke ödkürü sadzun “Başka kişiye satsın” (Sa02, 14)

Kün, kün kadın köle (SUK, Sa25-5); (EDPT, 726); [**TürkRun.** kün “kadın köle, cariyeye” (*kultım küjim* “erkek ve kadın kölelerim”) (KT G 9); **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** kün “kadın köle, cariyeye” (*kün kul bir ikintike karışır* “Erkek ve kadın köle birbiriyle kavga eder”) (TT VI 64); **İslamîTürk.** kün “kadın köle, cariyeye”(DLT III, 358)]

men kalimdu-nın kişi-tin ulam sadgın almış tulat adlıg küjüm-ni toguru tomıldı
sağtım “Ben Kalimdu başkasından sonsuza kadar aldığım Tulat adlı bayan kölemi dürüstçe sattım” (Sa25, 5)

Kul erkek köle (SUK, Mi02-15); (EDPT, 615); [**TürkRun.** kul “erkek tutsak, köle” (*beglik urı oğlın kul kılta* (bey olmaya layık oğlanlarını köle yaptı”) (BK D 7); **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** kul “erkek köle” (*bu munlug kul* “bu sıkıntılı köle”) (KB, 28)]

men toyınçog meniñ küñ-nün negü erser bar tip otuz-ka kul-ka çam kılmaz men
“Ben Toyınçog benim kadın kölemin herhangi bir şeyi var diyip Otuz ve kölesine sıkıntı yapmam” (Mi02, 14-15-16)

Oglan, oğlın, ogulan erkek çocuk, prens, hizmetçi, köle (SUK, Ad03-16); [**TürkRun.** oğlan “oğlanlar” (*iniygünüm oglanım beglerim bodunum közi kaşı yablak boltaçı tip sakıntım* “Küçük kardeşlerimin, oğullarımın, beyleriminin (ve) halkımın gözleri, kaşları berbat olacak deyip düşündüm”) (Tekin, 2008: 38); **TürkMan.** oğlan “erkek çocuk, oğlan, çocuk” (*amrak oglanlarım* “sevgili evlatlarım”) (U I 5,4); **TürkBuddh.** oğlan “erkek çocuk, oğlan, çocuk” (*teñridem kız azu teñri oğlanı teg körkle oglan* “İlahe kız gibi veya tanrının oğlu gibi güzel çocuk”) (TT V 12, 127); **Türkİslm.** ogul “erkek çocuk, oğlan, uşak” (*atın tuttu mindi bir oglan birle* “Atını tuttu ve bir oğlanın (uşak) (yardımı) ile bindi”) (KB, 4970)]

*negü kim-im-ni orpak ayıg sınık barım bulguça bolsa neçe **oglanlarım** bolza ol
oglan-lar birle teñ ön üliş kopı birür men* “Nasıl (olursa) kim olursa eski püskü,
kötü, kırık malım bulacak olsa o evlatlar ile eşit payını (kendisine düşen) hisseyi
tamamen veririm” (Ad03, 15-16-17-18)

Uri erkek çocuk (SUK, Ad03-1); (EDPT, 197); [**TürkRun.** uri “erkek çocuk”
(*beglik **uri** oğlin kul kıldı* “Bey olmaya layık oğlunu köle yaptı” (BK D 7); **Ø**;
TürkMan. uri “erkek çocuk” (*inim yiti **urım** üç kızım üç erti* “Yedi küçük kardeşim,
üç oğlum ve üç kızım (var)dı” (Suci 6); **TürkBuddh.** uri “erkek çocuk” (*kenç **uri**
kenç kızlar* “genç oğlanlar ve genç kızlar”) (U II 20, 20); **Türkİslm.** uri “erkek
çocuk” (***uri** oğlan* “erkek çocuk”) (DLT I, 88).

...umugsuz urısız kalgay tip “umutsuz, evlatsız kalacağım diyerek” (Ad03, 1)

2.3.14. Akrabalık

2.3.14.1. Kan Akrabalığı

Ana anne (SUK, WPO1-8); (EPDT, 169); [**TürkRun.** **Ø**; **TürkMan.** ana “anne”
(*anasın//// oğlanı severçe* “çocukların annelerini sevdiği gibi”) (TT III 98-9);
TürkBuddh. ana “anne” (*öz elgin **anasın** ölürmüş* “Kendi eliyle anasını öldüren
kişi”) (U III 53, 5); **Türkİslm.** ana, hana “ana” (DLT I, 93); (*atasın **anasın** yulug
kıldı ol* (Kaçalın : 2011) “Babasını annesini feda etti” (KB 39)].

*ögey anamız biz-ke tğir alır-biz tip almazun **katlmazu-lar*** “Üvey anamız bize
düşer diyerek almasınlar, karışmasınlar” (WPO1-8)

Aka ağabey (SUK, Sa16-3); [**TürkRun.** **Ø**; **TürkMan.** **Ø**; **TürkBuddh.** **Ø**;
Türkİslm. **Ø.**]

..aka ini-ler birle.. “Ağabey ve küçük kardeşlerle” (Sa16, 3)

Apa dede, büyükbaba, baba, anne, amca, hala, büyük kardeş, ebe (SUK, Mi31-6); (EPDT, 5); [**TürkRun.** apa “1. ata, ecdat 2. bir unvan niteliyicisi” (*eçüm apam* “atalarım”) (KT D 1); **TürkMan.** apa “ata eçesi apası “Bütün tanrıların atası Zurvandır” (M I 22,3); **TürkBuddh. Ø; Türkİslm.** aba, apa “baba” (DLT I, 86) (*ajunka apa inmişinde berü* “atalarımız dünyaya geldiğinden beri”) (KB, 219)].

...örmiş(?) *apam* “....Örmiş ağabeyim...” (Mi31-6)

Ata, ada ata, baba (SUK, Ad03-29); (EPDT, 40); [**TürkRun.** ata “baba” (*bilge ataçım* (User, 2010: 248); “bilge babacığım”) (O 12); **TürkMan. Ø; TürkBuddh.** (*ata barda kız atası begke inça tip tidi kañım uluğ il(l)ig busuşlug sakınçlıg bolmazun* “Hizmetçi Bhādra babasına beyin büyük kral babam aç çekmesin endişelenmesin dediğini söyledi”) (U II 20, 2); **Türkİslm.** ata “baba” (DLT I, 86); (*atasın anasın yuluğ kıldı ol* (Kaçalın: 2011); atasını ve anasını feda etti”) (Arat,14: 1998) (KB 14)]

törü yargu yosun-ı birle ata yaşmış yaşuk-ka tegşün “Örfi hukukun kuralı ile baba Yaşmış Yaşuk’a uşaırsın” (Ad03, 29-30)

[**Bagır**] **bagr** yakın, kan bağına dayalı akrabalık (SUK, Sa18-11); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

kadaşı, ygeni, tagağı bagrı//// ‘ailesi, yeğeni, dayısı, yakını...’ (Sa18, 11)

Eke büyük kız kardeş, abla (SUK, WP02-17); (EDPT, 100); [**TürkRun.** eke “abla” (*ekelerim* “ablalarım”) (KT K9); **TürkMan. Ø; TürkBuddh.** eke “abla” (*içi ini ka kadal eke baldız birgerü* “büyük ve küçük kardeşler, aile, akraba, büyük ve küçük kız kardeş”) (Suv. 554); **Türkİslm. Ø.**]

tanuk yiti eke bal tız tırim-ler yuğerüki “şahit abla, baldız ve şimdiki hazretleri” (WP02, 17)

İçi büyük kardeş, ağabey (SUK, Sa02,3); (EPDT, 20); **TürkRun.** içi “bir erkeğin kendisinden büyük veya babasından küçük erkek akrabası” (*eçim kagan olurtu* “Amcam tahta çıktı”) (KT D 16); eçi, içi “bir erkeğin kendisinden büyük veya

babasından küçük erkek akrabası, ağabey” (*ini içi* “büyük ve küçük kardeş”) (M III 6, 6); **TürkBuddh.** içi “bir erkeğin kendisinden büyük veya babasından küçük erkek akrabası, ağabey” (*eçi* ‘ağabey’) (U III,82); **Türkİslm.** “büyük kardeş, ağabey” (*ata bardi eş tuş içi yā ini* “baban gitti ve senin arkadaşın küçük ve büyük kardeşlerin”) (KB, 3784)]

içim *kancuk bile tüz ülüş-lüg iç[=üç] sıg yirim atı kutlug taş-ka toguru tomlıdı sağım* “Ağabeyim Kançuk ile eşit parçadan oluşan yerimin üç şığını Kutluk Taş’a dürüstçe sattım” (Sa02, 3-4-5)

İni küçük kardeş (SUK, Sa02-19); [**TürkRun.** ini “küçük kardeş” (*inili içili kiksürtükün için* “erkek kardeşlerle ağabeyleri birbirine düşürdüğü için”) (Tekin, 2008: 25); (KT D 6); **TürkMan.** ini “küçük kardeş” (*inili içili* “büyük ve küçük kardeş”) (Huast. I, 31); **TürkBuddh.** ini “küçük kardeş” (*inisi* “küçük kardeşi”) (U II, 26); **Türkİslm.** ini “küçük kardeş” (*ata bardi eş tuş içi yā ini* “baban gitti ve senin arkadaşın küçük ve büyük kardeşlerin”) (KB, 3784)]

men yig bürt-nün inim içim kam qdaşım korlug bozlunlar “Ben Yig Bürt’nün Küçük kardeşim, büyük kardeşim ailem, akrabam zarara uğrasınlar.” (Sa02, 19-20)

Ka aile (SUK, Sa02-15); (EDPT, 578); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh** ka “aile” (*ka adaş ogul kız ed tavar* “ aile ve akraba, oğul ve kız, taşınabilir mal ve çiftlik hayvanı”) (U III 6, 2); **Türkİslm.** Ø.]

inim içim kam ka taşım ayıtmazun istemezün. “Küçük kardeşim, büyük kardeşim ailem, akrabam dava ve talep etmesinler.” (Sa02, 15)

Kadaş, ka taş, kadş, ka şs, gdaş aile üyesi, akraba (SUK, Sa02-15) (EDPT, 607); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** kadaş “akraba” (*kamug begler kadaşlar* “bütün beyler ve akrabalar”) (M II 9, 4); **TürkBuddh.** kadaş “akraba, kardeş” (PP 35, 5); **Türkİslm.** kadaş “akraba” (*ked bağırsak kadaş* “çok şefkatli (bir) akraba”) (KB, 607)]

inim için kam ka taşım ayıtmazun isdemezün. “Küçük kardeşim, büyük kardeşim ailem, akrabam dava ve talep etmesinler” (Sa02, 15)

Kağ baba (SUK, WP02-6) (EDPT, 630); [**TürkRun.** *kağ* “baba” (*öğine kağına tegürmiş* “Anne ve babasına getirmiş”) (IrkB 35); **TürkMan.** *kağ* “baba” (*könlümin yaratuglı kağım* “gönlümü aydınlatan babam”) (M III 24, 9); **TürkBuddh.** *kağ* “baba” *ögke kağka bahşılarka* “anne, baba ve öğretmenlere”) (U II 77, 16); **Türkİslm. Ø.]**

şinkuy tutuğ beg-ke küdegüm like- ke kişep aydışıp keşî-te tugmış burhan kulı atlg ogul-an-ka ögke kağ-ka buyanı tegzün “Şinkuy Tutuğ Beg’e (ile) Güveyim Like’ye danışıp, sorup Kevşi’de doğmuş Burhan Kulı atlıg adama, annesine, babasına sevabı ulaşsın” (WP02, 4-5-6)

Tugmış evlat, çocuk (SUK, Sa05-14); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]**

inim için tugmış-ım kadaş-ım kim yme çam çarım kılğalı sakınsar-lar “büyük kardeşim, küçük kardeşim, soyumdan gelenler, yakınlarım herhangi (biri) ayrıca dava etmeyi düşünürlerse” (Sa05, 14-15)

Kız kız, evlenmemiş kadın, bakire (SUK, Sa19, 10); (EDPT, 243); [**TürkRun.** *kız* “kız, evlenmemiş kadın, bakire” (*silik kız oğlın* “saf (bakire) kızlarını”) (KT D 7); **TürkMan.** *kız* “kız, evlenmemiş kadın, bakire” (*eki kızın tapıg birtî* “iki kızımı hizmet için (bana) verdi”) (Şu B 4-5); **TürkBuddh.** *kız* “kız, evlenmemiş kadın, bakire” (*amrak kızım* “sevgili kızım”) (U III 84, 9); **Türkİslm.** *kız* “kız, cariyeye” (*meniğ kızım* “benim kızım”) (DLT I, 326).

kin arkun men külüg tintaçnuğ kam kadaşım olgum kızım bu krabaş-ıg ayıtsar isteser savları yorımazun “Sonra men Külüg Tintaç’nın ailem, oğlum, kızım bu köleyi dava etmek isterlerse sözleri geçerli olmasın” (Sa19, 10-11)

Oğlan, oğln, ogulan erkek çocuk, prens, hizmetçi, köle (SUK, Ad03-16); [**TürkRun.** *oğlan* “oğlanlar” (*iniygünüm oğlanım beglerim bodunum közi kaşı yablak boltaçı tip sakıntım* “Küçük kardeşlerimin, oğullarımın, beyleriminin (ve)

halkımın gözleri, kaşları berbat olacak deyip düşündüm”) (Tekin, 2008: 38); **TürkMan.** oğlan “erkek çocuk, oğlan, çocuk” (*amrak oğlanlarım* “sevgili evlatlarım”) (U I 5,4); **TürkBuddh.** oğlan “erkek çocuk, oğlan, çocuk” (*teyridem kız azu teyri oğlanı teg körkle oğlan* “İlahe kız gibi veya tanrının oğlu gibi güzel çocuk”) (TT V 12, 127); **Türkİslm.** oğul “erkek çocuk, oğlan, uşak” (*atın tuttu mindi bir oğlan birle* “Atını tuttu ve bir oğlanın (uşak) (yardımı) ile bindi”) (KB, 4970)]

negü kim-im-ni orpak ayıg sınık barım bulguça bolsa neçe oğlanlarım bolza ol oğlan-lar birle tey ön ülüş kopı birür men “Nasıl (olursa) kim olursa eski püskü, kötü, kırık malım bulacak olsa o evlatlar ile eşit payımı (kendisine düşen) hisseyi tamamen veririm” (Ad03, 15-16-17-18)

Oğul, oğl oğul, prens (SUK, Sa03-12) (EDPT, 85) bkz. oğlan

..ogulumız kızımız ayıtmazun istemezün “..oğlumuz kızımız dava ve talepte bulunmasınlar.” (Sa03,12)

Tagay, tğay dayı (SUK, Sa04-17); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh.** tagay “dayı” (*uladı ka adaş yeğen tagay* “bütün aile, akraba, yeğenler ve dayılar”) (Pfahl. 24, 26); **Türkİslm.** tagay “dayı” (DLT III, 238)].

men şabi-niñ ogulum kızım içim inim kam kaş tım ygenim tagayım ayıtmazun istmezün “Ben Şabi’nin oğlum, kızım, büyük kardeşim, küçük kardeşim, yakınlarım, yeğenim, dayım dava ve talepte bulunmasınlar” (Sa04, 15-16-17)

Urı erkek çocuk (SUK, Ad03-1); (EDPT, 197); [**TürkRun.** urı “erkek çocuk” (*beglik urı oğlin kul kıldı* “bey olmaya layık oğlunu köle yaptı” (BK D 7); **Ø; TürkMan.** urı “erkek çocuk” (*inim yiti urım üç kızım üç erti* “yedi küçük kardeşim, üç oğlum ve üç kızım (var)dı” (Suci 6); **TürkBuddh.** urı “erkek çocuk” (*kenç urı kenç kızlar* “genç oğlanlar ve genç kızlar”) (U II 20, 20); **Türkİslm.** urı “erkek çocuk” (*urı oğlan* “erkek çocuk”) (DLT I, 88)

..umugsuz urısız kalgay tip “umutsuz, evlatsız kalacağım diyerek” (Ad03, 1)

Urug tohum, tohumluk, tane [soy; döl] (SUK, Sa04-3); (EDPT, 215); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh.** urug “tohum, soy, evlatlar” (*ogulu kızı urugu* ... “oğlu, kızı, soyu..”) (TT VI 105); **Türkİslm.** urug “herhangi bir şeyin tanesi, tohumu, soy” (*kamug egriler isiz urgu bolur* “her eğrilikte bir kötülüğün tohumu vardır”) (KB, 806) (Arat, 1998: 69)]

bir şığ sekiz küri urug kirür yir-imin basmıl-ka toguru tomlıdı satdım. “Bir şık, sekiz kürilik tohum ekilir yerimi Basml’a dürüstçe sattım.” (Sa04, 3-4)

Yegen, ygen, yigen yeğen (SUK, Sa04-17); (EDPT, 912); [**TürkRun. Ø; TürkMan.** yigen “yeğen” (*hatun yigeni Öz Bilge* “Hatunun yeğeni Öz Bilge”) (Şu B 8); **TürkBuddh.** yegen “yeğen” (*yegenimiz* “yeğenimiz”) (Pfahl. 23, 15); **Türkİslm. Ø.**

men şabi-niñ ogulum kızım içim inim kam kaş tım ygenim tagayım aytmazun istmezün “Ben Şabi’nin oğlum, kızım, büyük kardeşim, küçük kardeşim, yakınlarım, yeğenim, amcam dava ve talepte bulunmasınlar” (Sa04,15-16-17)

2.3.14.2. Evliliğe Dayalı Akrabalık

Baldız, balıtız erkeğe göre eşinin kız kardeşi *eke baldız* küçük kız kardeş (SUK, WP02-17); (EPDT, 334); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm.** baldız “erkeğe göre eşinin kız kardeşi (Atalay, 1985: 7)]

tanuk yiti eke bal tız tırim-ler yugerüki “şahit abla, baldız ve şimdiki hazretleri” (WP02, 17)

Küdegü damat (SUK, Sa12-3); (EDPT, 203); [**TürkRun.** küdegü “damat” (*küdegümüz* “damadımız”) (Pfahl. 23, 13); **Türkİslm.** küdegü “damat” (DLT III, 12)]

*“koço-taki goçin apam birleki küdegüm tapmış-ka kır-a suvdun yir-ler-im-ni ..
“Koçodaki Koçin ağabeyim ile birlikte damadım Tapmış’a nadasa bırakılmış, su
tarafındaki yerlerimi .. (Sa12, 3)*

Ögey üvey (SUK, WPO1-8); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø;**
Türkİslm. ögey “üvey” (*ögey ata* “üvey baba”) (DLT I, 123)].

*ögey anamız biz-ke tğir alır-biz tip almazun katılmazu-lar “Üvey anamız bize
düşer diyerek almasınlar, karışmasınlar” (WPO1, 8)*

Yeñge yenge (SUK, Mi17-7) (EDPT, 944); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø;**
TürkBuddh. yeñge “yenge” (*öz yeñgesi Ragagayini* “ Öz (kardeşinin) karısı
Ragagayini”) (U III 83, 11); **Türkİslm.** yeñge “üyük kardeşin karısı” (DLT III,
380)].

*ogul tigin yeñgemiz-ke yaz küz kim kelser tegürüp birürbiz “Ogul Tigin (adlı)
yengemize her ne zaman kim gelirse ulaştırıp veririz”) (Mi17, 7)*

2.3.15. Ünvanlar, Rütbeler, Saygı Ünvanları

Ayag saygı, hürmet, şefkat, acıma, sempati, saygınlık bildiren unvan (SUK, Ad01-
3); (EPDT, 270); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh.** ayag “saygı, hürmet”
(*ayagka tegimlik* “saygıya değer” (U II 11,9); **Türkİslm.** ayag “saygınlık bildiren
unvan, takma ad, lakap” (DLT III, 172); (*han agnar ayaga yadı* “han ona lakap
verdi”) (Atalay, 1991: 271)]

*titso 'atlg olgum-nı çintso ayag-ka tegimlig-ke süt sevinçi yarım yasduk alıp
ogulluk birtim “Titso adlı oğlumu saygıdeğer Çintso’ya (aldığım) süt(ün) maliyeti
(ile) yarım yastık alıp evlatlık verdim” (Ad01, 3-4)*

Ayguç Danışman, müşavir, akıl veren, komutan, devlet görevlileri için kullanılan
unvan (SUK, EM01-3); (EDPT, 271); [**TürkRun.** ayguç “kağan sözcüsü, danışman”
(*ayguçısı bilgä ärmiş* “Danışmanı bilgeymiş”); (User, 2010: 254); (T 10);

TürkBuddh. ayguçı “danışman, müşavir, akıl veren” (*ayguçı iş ayguçı Avluç Tarkan* “işçileri kontrol eden kişi”) (Pfahl 13, 21); **TürkBuddh. Ø; Türkİslm Ø.]**

koço il begd-lerine ançası-lar-ka şazın ayguçı-ka... “Koço ili beylerine, müfettişlerine, Budist öğretisi danışmanına...” (Em01, 3)

Beg, bg bey, erkek, eş, koca, memur, resmi görevli (Matsui, 2005: 51); bir boyun başı, Türk devletlerin kağanın emrinin altında kişiler için kullanılan unvan (SUK, Sa01-14); (EPDT, 322); [**TürkRun.** beg “bir boyun başı, Türk devletlerin kağanın emrinin altında kişiler için kullanılan unvan” (Tokkuz Oguz begleri “Dokuz Oğuz beyleri”) (KT G 1); **TürkMan.** beg “bir boyun başı, Türk devletlerin kağanın emrinin altında kişiler için kullanılan unvan” (*beg ay teñri* “ay tanrısı”) (M I 24, 27-8); **Bud.** beg “bir boyun başı, Türk devletlerin kağanın emrinin altında kişiler için kullanılan unvan” (*il tutdaçı beg erke* “bir ülkeyi kontrol edecek beye”) (TT V 26, 104-5); **İslamî Türk.** beg ‘bey, koca, erkek, evli erkek, emir’ (Erdi-Yurtsever, 2007: 180)]

beg işi küçin tutup çamlagalı sakı<n>sar “güçlü bir bey (devlet yetkilisinin) ve maiyetinin nüfuzunu kullanarak sıkıntı çıkarmayı düşünürlerse” (Sa01,14)

Beg+er sayın bey (SUK, Mi02-5); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]**

b..ltur atlg tmirçi karabaş toyın-çog-nuñ ay silig atlg 'ebçi karabaş bözçi bu ikegü bu ikegü beger-ler-iñe ayıtmatın er ebçi bolmuş-lar “B..ltur adlı demirci erkek köle ile Toyınçog’un pamuk dokumacısı kadın kölesi bu ikisi sayın beylerine söylemeden karı koca olmuşlar” (Mi02, 2-3-4-5)

Beget, begd bey, bey sınıfı (SUK, Sa11-20); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]**

beget-ler-ke birer eder-ke yaraşu at kısgut birip söz-ler-i yorımazun “Beylere eyerlemeye uygun at ceza verip sözleri geçerli olmasın” (Sa11, 19-20)

Idikkut kutsal majeste (Yamada, 1993: 256); Uygur krallarına ve şehzadelerine verilen unvan (SUK, Mi01-18); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

ıduk-kut-ka bir altun yastuk kögürüp koço balık ayguçı-ka bir kümüş yastuk birip ağır kyn-ka tegzün-ler “Idukkut’a bir altın yastuk sunup koço şehrinin kumandanına bir gümüş yastuk verip ağır cezaya çarptırılınsınlar” (Mi01, 18-19-20)

İşi yetkili (SUK, Sa02-16); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

bir ok [=birök] erklig beg işi küçin tuğup kam küç kılıp yulghı alghı sakınsar-lar...
“Eğer güçlü bir bey (devlet yetkilisinin)ve maiyetinin nüfuzunu kullanarak ve şamanlardan güç alarak geri almayı düşünseler ..” (Sa02, 16-17)

Kam şaman (SUK, Sa02-17); (EDPT, 625); [**TürkRun. Ø; TürkMan. kam** “kahin, büyücü” (*takı kamag kamlar tirlep neñ tırgürmegey* “ve bütün kahinler taplandığında (onu) asla diriltemeyecek”) (M I 15, 8-9); **TürkBuddh.** kam “kahin, büyücü” (*yekke içgekke kamka tapıgçı tınlıglar üküş* “İbadet eden şeytanlar ve kahinler çoktur”) (TT VI 017-18); **Türkİslm.** kam “kahin” (*kerek tut otacı kerek erse kam* “ister doktor getir, ister kam”) (KB, 1065)]

bir ok [=birök] erklig beg işi küçin tuğup kam küç kılıp yulghı alghı sakınsar-lar... “Eğer güçlü bir bey (devlet yetkilisinin)ve maiyetinin nüfuzunu kullanarak ve şamanlardan güç alarak geri almayı düşünseler” (Sa02, 16-17)

Kan han, kağan (unvan) (SUK, Sa02-17); [**TürkRun.** kan “hani kağan” (*kanın kodup* “kağanını bırakıp”) (T 2); **TürkMan.** kan “han, kağan” (*il(l)ig Bögö Kan* “Hükümdar Bögö Kağan”) (M III 19, 4); **TürkBuddh.** kan “han, kağan” (*erklig kan* “Güçlü Kağan”) (U II 33, 7); **Türkİslm.** kan “Türklerin en büyük lideri” (DLT III, 157)]

...kayu il kan beg işi .. “...hangi il hanı (valisi) bey ve maiyeti..” (Sa02, 17)
(EDPT, 630)

Suu, süü kağan (SUK, Mi03-16); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

ulug süü-ke iki yastuk ötünüp miñ begi-ke bir yastuk lükçü<n>g targu'-ıya yarım yastuk birip ağır kın tgir-men “Büyük kağana iki yastuk sunup bin beyine bir yastuk Lükçü'nün idarecisine yarım yastuk verip ağır cezaya çarptırırım” (Mi03, 15-16-17)

Şali (Skt. *ācārya*) keşiş (SUK, Ex03, 6); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

şalı-lar-ka ayıdıp bitidim “keşişlere sorup yazdım” (Ex03, 6)

Tegimlik layık, değerli; *ayakka tegimlik* saygıdeğer, saygıya layık (SUK, Ad01-2); (EPDT, 484); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh.** tegimlig “değerli, layık” (*körgeli tegimlig boltu* “görmeye layık oldu”) (U III 17, 139; **Türkİslm.** tegimlig “değerli, layık” (*silig bolsa kutka tegimlig olur* “insan nazik olursa, devlete layık olur.”) (Arat, 1998: 182) (KB, 2446)].

çintso ayag-ka tegimlig-ke süt sevinçi yarım yasduk alıp ogul-lug birtim “Saygıdeğer Çintso'ya süt sevinçi (yetiştirme parası) yarım yastuk alıp evlatlık verdim.” (Ad01, 2-3)

Tigin prens, Kağanın oğulları ve torunlarına verilen unvan (SUK, WP06-4); (EDPT, 483); [**TürkRun.** tigin “prens, Kağanın oğulları ve torunlarına verilen unvan” (*Ozmuş Tigin han bolmuş* “Prens Ozmuş han olmuş.”) (Şu K 9); **TürkMan.** tigin “prens” (M III 14, 3); **TürkBuddh.** tigin “prens” (Teñriken Kutlug Bars Tegin) (TT IV, p. 20); **Türkİslm.** tigin “asıl anlamı köle iken sonradan Kağan oğullarına verilen unvan” (*küç tigin* “güçlü prens”) (DLT I, 413)]

tigin-niñ ken-tin yine kay-a-ka yantut bolmuş negü kim yol-ınta sevinç buka munta yok erser “Prensın şehrinin Yine Kaya'ya iade edilmiş ki buna göre Sevinç Buka bunda yok ise” (WP06, 4)

Tigit, tigiğ, tegiğ prens (SUK, Mi01-17); (EDPT, 479); [**TürkRun.** tigit “prensler” (Ta K 2); **TürkMan.** tigit “prensler” (M I 31, 5); **TürkBuddh.** tigit “prensler” (U III 42, 24); **Türkİslm.** tigit “prensler” (DLT, I 355)].

ini tigitler-ke birer altun yastuk “küçük prenslere birer altın yastık” (Mi01, 16-17)

Toyn (< Çin. *dàoren*) (Budist) keşiş (SUK, PI02-2); (EDPT, 569); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** *enetkek toyn* “Hintli keşiş” (TT VIII 14); **Türkİslm.** “Kafirlerin din büyüğü” (*bir toyn başı agrısa, kamug başı agrımas* “bir keşişin başı agrısa, bütün keşişlerin başı agrımaz”) (DLT III, 169)]

özüm-tugmuş bolmuş atlag toyn oğulum-nı “kendimden doğmuş Toyn adlı oğlumu” (PI02, 2)

2.3.16. Meslekler

Ançası denetmen, müfettiş (Ligeti, 1973: 228); (SUK, Em01-3); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø.]

koço il begd-lerine ançası-lar-ka ... “Koço ili beylerine, müfettişlerine” (Em01, 3)

Bitkeçi yazıcı (SUK, Mi20-20); (EPDT, 304); [**TürkRun.** bekteçi “yazıcı” (*yañılmaz bikteçi* “hatasız yazıcı”) (Tun. IV, 10-11); **TürkMan.** bitgeçi “yazıcı” (*bitgeçi oylan* “çömez yazıcı”) (M III 14, 6-7); **TürkBuddh.** bitkeçi “yazıcı” (*bitkeçi körümçi* “yazıcılar ve kâhinler”) (TT VI 264); **Türkİslm.** Ø.]

men baçak turmuş bitkeçi il-ke bodun-ka üç kağa inçge ayıdıp bitidim “Ben yazıcı Baçak Turmuş (bu) topluluğa, cemaate üç defa dikkatlice sorup yazdım” (Mi20, 19-20-21)

Bözçi pamuk dokumacısı (SUK, Mi02-4); (EDPT, 392); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø.]

b..ltur atlg tmirçi karabaş toyın-çog-nunay silig atlg 'ebçi karabaş bözçi bu ikegü bu ikegü beger-ler-işe ayıtmatın er ebçi bolmış-lar “B..ltur adlı demirvi erkek köle ile Toyınçog’un pamuk dokumacısı kadın kölesi bu ikisi sayın beylerine söylemeden karı koca olmuşlar” (Mi02, 4-5)

Kalançı kalan vergisini toplayan kişi (SUK, Mi20-9); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

biz-niñ burun birgüçi kr-a toyın atlg kalan-çımız-nı yanıturup altımız “Bizim eskiden verilmiş Kra Toyın adlı vergi memurumuzu geri aldık” (Mi20, 9)

Kev (< Çin. *jiào*) *kev bahşı* usta öğretmen, şef (Yamada, 1993: 261) (EmO1-4); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**].

kev bahşı “usta öğretmen” (EmO1,4)

[**Temirçi**], **tmirçi** (SUK, Mi02-2); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. temirçi** “demirci” (KB, 4458)].

b..ltur atlg tmirçi karabaş toyın-çog-nun ay silig atlg 'ebçi karabaş bözçi bu ikegü bu ikegü beger-ler-işe ayıtmatın er ebçi bolmış-lar “B..ltur adlı demirci erkek köle ile Toyınçog’un pamuk dokumacısı kadın kölesi bu ikisi sayın beylerine söylemeden karı koca olmuşlar” (Mi02, 2-3-4-5)

Yalavaç elçi (SUK, Sa10-13) (EDPT, 921); [**TürkRun. yalabaç** “elçi” (*yalabaçı edgü sabı ötügi kelmez tiyin yayın süledim* (Elçisi, iyi haberi (ve) ricaları gelmiyor diye yazın sefer ettim.) (BK D 39) (Tekin, 2008: 65); **TürkMan. yalavaç** “elçi” (*teñri yalavaçı* “Tanrının elçisi”) (Huast. 64-5); **Türkİslm. yalavaç, yalawaç** “Peygamber” (DLT III, 47)].

apam birök 'erklig beg işi ilçi yalavaç kücin tuğup çam-lasr “Eğer güçlü bir bey (devlet yetkilisinin)ve maiyetinin ve (bir) elçinin nüfuzunu kullanarak sıkıntı çıkarırlarsa” (Sa10, 13)

2.3.17. İl, Vatan, Yurt, Bayrak, Sancak

İl ülke, halk, topluluk *il yañınça* örfî hukuk (SUK, Lo20-7); [**TürkRun.** il “halk, ülke, devlet” (Tekin, 2008: 138); (*il tutsık yir ötüken yış irmiş* “ülke olarak tutulacak yer Ötüken ormanı imiş”) (KT G 4); **TürkMan.** il “halk, ülke, devlet” (*meniñ ilim içinde* “benim ülkemin içinde”; **TürkBuddh.** il “halk, ülke, devlet” (*balıkdan balıkka uluşdın uluşka iltin ilke* “kasabadan kasabaya, ülkeden ülkeye, devletten devlete”) (TT IV 10, 20-1); **Türkİslm.** il “devlet, ülke, vilayet” (*beg ili* “vileyetin beyi, başı”) (DLT I, 48)]

birmedin keçürser-men il yñınça tüşi birle birür men “Vermeden (ödeme) zamanımı geçirirsem örfî hukuka göre faiziyle birlikte veririm” (Lo20-7)

Uluş ülke, şehir (SUK, Mi09-5); (EDPT, 152); [**TürkRun.** uluş “şehir” (*bukarak uluş* “Buhara şehri”) (KT K 12); **TürkMan.** uluş “ülke” (*Koço uluş iki otuz balık* “Koço ülkesi ve 32 şehri”) (M III 40, 6); **TürkBuddh.** uluş “ülke” (*Cinadiş uluş* “Çin ülkesi”) (Hüen. ts. 240); **Türkİslm.** uluş “köy (Çiğil lehçesi); kent (Argu lehçesi)” (*Kuz uluş* “Kuz kenti”)]

amrmasr abita tñri bu(r)han uluşın-ta tugmalım “Bağlanmaz isek büyük Buddha Abita’nın ülkesinde belirmeyelim” (Mi09, 4)

2.3.18. Bodun, Boy, Oymak, Halk

Bodun boy, topluluk, halk, ulus, insanlar (SUK, Mi20-19); (EDPT, 306); [**TürkRun.** boğun “kabile, boylar, halk, maiyet” (*Türk boğun* “Türk milleti”) (KT G 4); **TürkMan.** boğun “kabile, boylar, halk, insanlar” (*Türk boğun* “Türk milleti”) (TT II 6, 10); **TürkBuddh.** boğun “kabile, boylar, halk, insanlar” (*boğun tılıña korkup* “insanların söyleyeceklerinden korkup”) (PP 11 1-2); **Türkİslm.** bođ “halk,

insanlar, avam” (*boğunda talusu kişide keği* “halkın en seçkini, insanların en iyisi”) (KB, 34)]

men baçak turmuş bitkeçi il-ke bodun-ka üç kağa inçge ayıdıp bitidim “Ben yazıcı Baçak Turmuş (bu) topluluğa, cemaate üç defa dikkatlice sorup yazdım” (Mi20, 19-20-21)

İl ülke, halk, topluluk *il yañınça* örfi hukuk (SUK, Lo20-7); [**TürkRun.** il “halk, ülke, devlet” (Tekin, 2008: 138); (*il tutsık yir ötüken yış irmiş* “ülke olarak tutulacak yer Ötüken ormanı imiş”) (KT G 4); **TürkMan.** il “halk, ülke, devlet” (*meniñ ilim içinde* “benim ülkemin içinde”; **TürkBuddh.** il “halk, ülke, devlet” (*balıkđın balıkka uluşđın uluşka iltin ilke* ‘kasabadan kasabaya, ülkeden ülkeye, devletten devlete’) (TT IV 10, 20-1); **Türkİslm.** il “devlet, ülke, vilayet” (*beg ili* “vileyetin beyi, başı”) (DLT I, 48)]

birmedin keçürser-men il yñınça tüşi birle birür men “vermeyip (ödeme) zamanını geçirirsem örfi hukuka göre faiziyle birlikte veririm” (Lo20-7)

Uguş geniş aile, aile, soy, kuşak, nesil, kabile” (SUK, Em01-4) (EDPT, 96); [**TürkRun.** uguş “kabile, boy, grup” (Tekin, 2008: 181); (*biriki uguşım bodunım* “birleşik boyum ve halkım”) (KT G1); **TürkMan.** uguş “aile, soy, kabile” (*kamıg tınlıg uguşı* “bütün canlı aileleri”) (TT III 35); **TürkBuddh.** uguş “aile, soy, kabile, nesil” (*yittinç uguşka tegi* “yetmişinci nesile kadar”) (TT VI 300-1); **Türkİslm.** uguş “geniş aile” (DLT I, 161)].

alku tınlıg uguş-ıña “bütün canlı ailelerine” (Em01, 4)

2.3.19. İletişim, Etkileşim

Ödüg rica, kayı, not (Yamada, 1993: 271) (SUK, Mi09-6); (EDPT, 51); [**TürkRun.** ötüg “rica” (“*yalavaçı edgü savı ötügi kelmez* “elçilerden iyi söz veya rica gelmez”) (BK D 39); **TürkMan.** ötüg “dua“ (*alkışımız ötügümüz* “övgümüz, duamız”) (Huast.

216); **TürkBuddh.** ötüğ “rica, dua” (*Burhanka inça tip ötüğ ötündi* “Budaya şöyle dua ederek rica etti”) (U II 16, 21-2); **Türkİslm.** ötüğ “Sultana sözlü olarak yapılan rica” (DLT I, 68)]

men öz togrıl üçgü-ke ayıtıp bititim öğig kıltım “Ben Togrıl kendim sorup yazdım, kaydettim” (Mi09,6)

Sav söz, şey, iş (SUK, Sa03-24); (EDPT, 783); [**TürkRun.** sab “söz, haber, bilgi, mesaj” (*bu sabımın edgüti eşid* “Bu sözümü iyice işit”) (KT G 2); **TürkMan.** sav “söz, mesaj, haber” (*sav ilitip sav kelürüp* “mesaj götürüp, mesaj getirip”) (Huast. 104-5); **TürkBuddh.** “söz, demeç” (*bu savı işidip* “bu sözü işitip”) (PP 61, 2); **Türkİslm.** sav “atasözü, mesaj, haber, konuşma, nasihat” (*silig savını* “saf konuşmasını”) (KB, 973).

bu sav-ta kayu-sı agısar- biz “ Bu sözden hangimiz saparsak.” (Sa03, 11)

Söz, söş söz, konuşma, demeç (SUK, Sa11-19); (EDPT, 860); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** söz “söz, konuşma, demeç” (*sakınçın sözün kılınçın* “düşünce, söz ve amel”) (Huast. 96-7); **TürkBuddh.** söz “söz, konuşma, demeç” (*tarnı söz sözlemiş kergek* “Dhāraniyi (ezberden) söylemeliyiz”) (TT V 8, 74); **Türkİslm.** söz “söz, konuşma, demeç” (*bayat atı birle sözüğ başladım* “Bayat adı ile söze başladım”) (KB, 124)].

beget-ler-ke birer eder-ke yaraşu at kısgut birip söz-ler-i yorımazun “Beylere eyerlenmeye uygun at ceza verip sözleri geçerli olmasın” (Sa11, 19-20)

2.3.20. Kimlik, Ad, Unvan

At isim (SUK, Sa01-2); (EPDT,33); [**TürkRun.** at “1. ad 2. unvan 3, kimlik, bodun kimliği” (*Türk bodun atı küsi yok bolmazun tiyin* “Türk milletinin adı ve sanı yok olmasın diyerek”) (KT D 25); **TürkMan.** at “isim, ad” (*at teñri atına* “Tanrı adına”

(M I 26; 27-8); **TürkBuddh.** (*burhan atın* “Buda’nın adı”) (U I 29,16); **Türkİslm.** at “ad, isim” (*beg añar at birdi* “bey ona ad verdi”) (DLT I 78); *yaramaz seniñdin adınka bu at* (Kaçalın : 2011) “senden başkasına bu at yakışmaz”) (Arat : 1998) (KB, 6)].

ç/mguk-ta bir şıg yirim atı alp sañun-ka ok(?) toguru tomluk sağtum “Çimguk’ta bir şık yeri adı Alp Sañun’a dürüstçe sattım.” (Sa01, 2-3)

Atlıg, ’atlıg, ’atlag, atlıg, ağlıg, atllg adlı, isimli (SUK, Ad01-3); (EPDT, 54); [**TürkRun.** atlıg “unvanlı, unvan sahibi” (*kişig atlıgılg ulgartdım* (User, 2010: 295); “küçük ünvanlıyı terfi ettirdim”) (Tekin, 2008: 65); **TürkMan.** atlıg “unvanlı, unvan sahibi” (*atlıg ulıg atlıglar* “meşhur ileri gelenler”) (TT II 8, 64); **TürkBuddh.** atlıg “unvanlı, unvan sahibi” (*atlıg yollug* “ünlü ve talihli”) (TT V 26,103); **Türkİslm.** atlıg “seçkin, güzide” (*adaş tutdı anda bir atlıg kişig* (Kaçalın : 2011); “Bir gün ileri-gelen biri ile ahbap oldu”) (ARAT, 1998: 46)]

titso ’atlg olgum-nı çintso ayag-ka tegimlig-ke süt sevinçi yarım yasđuk alıp ogulluk birtim “Titso adlı oğlumu saygıdeğer Çintso’ya süt hakkı (yetiştirme parası) yarım yastık alıp evlatlık verdim” (Ad01, 3-4)

2.3.21. Tutsaklık

Kul erkek köle (SUK, Mi02-15); (EDPT, 615); [**TürkRun.** kul “erkek tutsak, köle” (*beglik urı oglın kul kıldı* “Bey olmaya layık oğlanlarını köle yaptı”) (BK D 7); **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** kul “erkek köle” (*bu munlug kul* “bu sıkıntılı köle”) (KB, 28)]

men toyınçog meniñ küñ-nüñnegü erser bar tip otuz-ka kul-ka çam kılmaz men “Ben Toyınçog benim kadın kölemin herhangi bir şeyi var diyip Otuz ve kölesine sıkıntı yapmam” (Mi02, 14-15-16)

Kün, küñ kadın köle (SUK, Sa25-5); (EDPT, 726); [**TürkRun.** küñ “kadın köle, cariyeye” (*kulım küñim* “erkek ve kadın kölelerim”) (KT G 9); **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** küñ “kadın köle, cariyeye”(küñ kul bir ikintike karışır “erkek ve kadın köle birbiriyle kavga eder”) (TT VI 64); **İslamîTürk.** küñ “kadın köle, cariyeye”(DLT III, 358)]

men kalimdu-nıñ kişi-tin ulam sağın almış tulat adlıg küñüm-ni toguru tomlıdı sağtım “Ben Kalimdu (adlı) kişiden sonsuza kadar aldığım Tulat adlı bayan kölemi dürüstçe sattım” (Sa25-5)

Tutug, tutgug rehin (SUK, PI01-30); (EDPT, 452); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** tutug “rehine, teminat” (*ölügli kişi barça ödke tutug* “Ölümlülerin hepsi zamanın (elinde) rehindir”) (KB, 1211)]

titso atlg ogulum-nı çintso şıla-ka üç yıllık tutug [birtim] “Titso adlı oğlumu keşiş Çintso’ya üç yıllığına rehin verdim” (PI01, 29-30)

Süt sevinçi yetiştirme parası(SUK, Ad01-3); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø.]

çintso ayag-ka tegimlig-ke süt sevinçi yarım yasduk alıp ogul-lug birtim “Saygıdeğer Çintso’ya süt sevinçi (yetiştirme parası) yarım yastuk alıp evlatlık verdim” (Ad01, 2-3)

2.3.22. Tarım

Bugday buğday (SUK, Lo17-3); (EDPT, 312); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** bugday “buğday” (*bugday eviniñçe* “buğday (başağı) uzunluğunda (bir Buda heykeli)” (TT VII 14, 39); **Türkİslm.** bugday, budgay “buğday” (*bugday başı* “buğday başağı”) (KB, 140)]

tokuz küri arıg silig bugday “dokuz küri temiz buğday” (Lo17, 3)

Kıra bozkır, nadasa bırakılmış arazi (SUK, Sa12-3); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

*“koço-takı goçin apam birleki küdegüm tapmış-ka kir-a suvdun yir-ler-im-ni ..
“Koçodaki Koçin ağabeyim ile birlikte güveyim Tapmış’a nadasa bırakılmış,
sulanabilir yerlerimi ..”* (Sa12, 3)

Künçit, künçid (< Toh. *kuñçit*) susam (10 şing = 1 küri) (SUK, Lo24-4) (EDPT, 727); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

tört şing künçid aldım “dört şin susam aldım” (Lo24, 4)

Küzlüg güzlük, hasatlık (SUK, RH06-4); (EDPT, 760) [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

kü-ley yaz-lıg küz-lüg///// “sürülmemiş alan, yazlık, güzlük...” (RH06, 4)

Sıçılıg çevrili, sınırlı, hudutlu (SUK, Sa02-12); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

bu dört sıçılıg yir üze miñ yıl tümn künkeğegi kutlug taş erklik bozlun “Bu dört taraftan çevrili (yer) üzerine bin yıl, on bin güne değin (sonsuz kadar) Kutlug Taş muktedir olsun.” (Sa02, 12-13)

Ördgün harman, harman yeri (SUK, Sa06-18); (EDPT, 206); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Örtgün** “hasadı yapılmış tahıl yığımı” (DLT III, 412)]

bu yir-niñ sıçısı ördün yıñak burhan kuli-niñ ördgün “Bu yerin doğu tarafında sınırı Burhan Kuli’nin harman yeri(dir)” (Sa06-18)

Tarıg, trıg ekin, mısır, buğday; *urug tarıg* torun, soydan gelenler (SUK, RH03-3); [**TürkRun.** tarıg “ekin” (*tarıg bişdi* “Ekinler olgunlaştı”); **TürkMan.** tarag “çalılık ve ekinli arazi” (M III 13, 6); **TürkBuddh.** tarıg “ekin” (*tarıg tarıyu* “ekin ekerek”) (U II 77, 27); **Türkİslm.** tarıg “tahıl, buğday, mısır” (DLT I, 373)]

töküz-teki tarıg tarımak-ka yirni kayımtu- ka tegşürüp üşülüşüp//// “Töküzdeki buğday ekimi için olan yeri Kayımtu ile değışip anlaşıp ” (RH03, 3)

Tüş harman, hasat, ürün, faiz (Matsui, 2005: 51) (RH07 -6); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

bol-mış tüş-in teğ üleşür-biz “Olmuş ürünleri (hasadı) eşit şekilde paylaşıp” (RH07, 6)

Un un (SUK, Mi14-3); (EDPT, 166); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. un “un” (DLT I, 49)**]

edgü un “iyi un” (Mi14-3)

Üür, ür, ü’r, uyür, yür mısır tohumu (Caferoğlu, 1968: 273) (SUK, Lo21-4) (EPDT, 275); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. uyür “mısır tohumu” (Pfahl. 6, 6); Türkİslm. ügür, yügür, üyür (arpa uyür “arpa ve mısır”) (KB, 3612).**]

kyımtu-tın bir şıg yür aldım “Kyımtu’dan bir şıg mısır tohumu aldım” (Lo21, 4)

Yazlık yazlık (SUK, RH06-4); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

kü-ley yaz-lıg küz-lüg//// “sürülmemiş alan, yazlık, günlük...” (RH06, 4)

2.3.23. Evlilik

Kalıñ başlık parası, çeyiz (Yamada, 1993: 273) (SUK, WP04-4) (EDPT, 622); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. kalıñ “başlık parası” (kalıñ berse gız alır, kerek bolsa gız alır “(Bir adam) başlık parasını verirse gelini bakire bulacaktır, eğer çok istediğı bir şeyi arıyorsa onu oldukça pahalıya alacaktır.”) (Yurtsever-Erdi, 2007: 393)**]

kalıj öçgü üç yastuk birzün “Ödenecek başlık parası (olarak) üç yastuk versin”
(WP04, 4)

2.3.24. Cenaze

Sın mezar (SUK, Mi03-6); (EDPT, 832); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh.** sın “mezar” (*ölüg kişi için sın orun* “ölü kişi için mezar yeri”) (TT VI 289-90); **Türkİslm.** sın “mezar, kabir” (*sınka kirüp kirü yanmas* “(bir adam) mezara girince geri dönmez”) (DLT III, 65)]

....atlg kıty oylan-ı taştın *sın-ka* kañlı yolın körgeli barıp bir böz ton tapıp kelmiş
“...adlı Çinli adam dış mezarlığa araba yoluna bakarak gidip pamuklu bir elbise bulup gelmiş” (Mi03, 5-6-7)

2.3.25. Yasa, Töre

Yañ, yñ (< Çin. *yàng*) örf, gelenek, usul, nizam (SUK, Lo20-7) (EDPT, 940); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh.** “yol, yöntem” (*kşantı kılğuluk yañıg* “günahları itiraf etmenin yolu”) (Suv. 100, 6-7); **Türkİslm.** yañ “bir şeyin kalıbı ya da örneği; aynı şekle sahip başka bir şey yapmak için kullanılır.(Erdi-Yurtsever, 2007: 659); usul, yöntem” (*bu yañ* “bu usulde”) (KB, 498)]

birmedin keçürser-men il yñınça tüşi birle birür men “Vermeden (ödeme) zamanını geçirirsem örfi hukuka göre faiziyle birlikte veririm” (Lo20-7)

Yasa (< Moğ. *jasa*) hukuk, yasa (SUK, Mi04-10); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

yasa-takı kıyın “yasadaki ceza” (Mi04, 10)

Yosun (<Moğ. *yosun*) davranış, hareket, gelenek (SUK, Ad03-29); [**TürkRun. Ø;**
TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]

törü yargu yosun-ı birle “Töre hüküm ve adetleri ile” (Ad03, 29)

2.3.26. Ceza, Yaptırım

Kın, kıyn, kın ceza, yaptırım (SUK, Mi04-10) (EDPT, 631); [**TürkRun.** kıyn
“ceza” (*kıynıg köñlüñçe ay* “arzu ettiğin cezayı emret”) (T 32); **TürkMan. Ø;**
TürkBuddh. kın “ceza” (*kın kızgut bireyin* “ceza vereyim, eziyet edeyim”) (TT VIII
22, 15); **Türkİslm.** kın “ceza” (*bu kın* “bu ceza”) (KB, 893)]

yasa-takı kıyn “yasadaki ceza” (Mi04, 10)

Kuvar, kuvpar para cezası, ceza (SUK, Sa03-25); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø;**
TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]

üçer yüz bişer içre kuvpar birişür-biz. “fazladan 325 kunpu para cezası birlikte
veririz” (Sa03, 25)

Töleç ödeme, telafi ücreti, tazminat (SUK, Mi19-17); [**TürkRun. Ø; TürkMan.**
Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]

bu borluk turı-ka töleç birsr-men “Bu üzüm bahçesini Turı’ya telafi ücreti (olarak)
verirsem” (Mi19, 17)

2.3.27. Kozmogoni, Din, İnanç

Burhan (*fu* (Buda)+ *Tü. han*); buda (SUK, Mi09-5); (EPDT, 360); [**TürkRun. Ø;**
TürkMan. Burhan “Buda” (*teñri yalavaçı burhanlar* “Tanrının elçileri Burhanlar”)

(Huast. 69); **TürkBuddh. Ø; Türkİslm.** Burhan Buda” (*evin yıktımız burhan üze sıçtıımız* “evlerini yıktık ve Burhanlarının üzerine sıçtıık”) (DLT I, 343)]

amrmasr abita tıri bu(r)han uluşın-ta tugmalım “Bağlanmaz isek büyük Buddha Abita’nın ülkesinde belirmeyelim” (Mi09, 4)

Bursoñ (<Çin. *fo sêng*) Budist topluluk, Budist cemaat; bursañ (SUK, Sa13-5); (EPDT, 369); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh.** bursañ “Buda” *bursañ dındarlar* “Budist topluluk ve inançlılar”) (U II 77, 15); **Türkİslm. Ø.]**

bursoñ kuvrag “Budist cemaat” (Sa13, 5)

Idikkut kutsal majeste (Yamada, 1993: 256); Uygur krallarına ve şehzadelerine verilen unvan (SUK, Mi01-18); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]**

iduk-kut-ka bir altun yastuk kögürüp koço balık ayguçı-ka bir kümüş yastuk birip ağır kyn-ka tegzün-ler “Idukkut’a bir altın yastuk sunup koço şehrinin kumandanına bir gümüş yastuk verip ağır cezaya çarptırılısınlar” (Mi01, 18-19-20)

Kam şaman (SUK, Sa02-17) (EDPT, 625); [**TürkRun. Ø; TürkMan.** kam “kahin, büyücü” (*takı kamag kamlar tirlep neñ tırgürmegey* “ve bütün kahinler taplandığında (onu) asla diriltmeyecek”) (M I 15, 8-9); **TürkBuddh.** kam “kahin, büyücü” (*yekke içgekke kamka tapıgçı tınıglar üküş* “İbadet eden şeytanlar ve kahinler çoktur.”) (TT VI 017-18); **Türkİslm.** kam “kahin” (*kerek tut otacı kerek erse kam* “İster doktor getir, ister kam”) (KB, 1065)]

bir ok [=birök] erklig beg işi küçin tuğup kam küç kılıp yulgh algı sakınsarlar... “Eğer güçlü bir bey (devlet yetkilisinin) ve maiyetinin nüfuzunu kullanarak ve şamanlardan güç alarak geri almayı düşünseler” (Sa02, 16-17)

Kuvrag kalabalık, topluluk, cemaat, dini topluluk (SUK, Sa13-5); (EDPT, 585); [**TürkRun. Ø; TürkMan.** kuvrag “topluluk, cemaat, dini topluluk, kalabalık” (*vriştiler kuvragına* “havariler topluluğuna”) (TT IX 95); **TürkBuddh.** kuvrag “topluluk, cemaat, dini topluluk, kalabalık” “dini cemaat, topluluk kalabalık”

(*kuvragdın kuvragka* “dini topluluktan dini topluluğa”) (TT VIII G.5); **Türkİslm. Ø.]**

bursoŋ kuvrag “Budist cemaat” (Sa13, 5)

Nom (<Soğd. *nwm* < yun. *nomos*) sūtra, yasa, doktrin (SUK, Em01-8) (EDPT, 777); [**TürkRun. Ø; TürkMan. nom** “doktrin, kitap kutsal metin”(*teŋri nomın sözleser* “kutsal metinleri söylediğimizde” (Huast. 228-9); **TürkBuddh. nom** “Buda doktrini, kutsal metin”(*nom bitigke tapınıp udunup* “kutsal metinlere tapınıp, saygı gösterip”) (TT VII 14); **Türkİslm. nom** “din, şeriat”(*teŋri nomı* “tanrı din ve şeriat”) (DLT III, 137)]

koço-takı atay tutuŋ-nuŋ pintuŋ atlg kırk yaş-lıg kıtay oylan-ın nom bitig bilür için tokuz ystuk çao birip yulup altum “Koço’daki Atay Tutun’un Pintun adlı kırk yaşında olan Çinli adamı Sutra okumayı bildiği için dokuz yastık çao verip satın aldım” (Em01-8)

[**Saŋisdvri], sŋisdvri** (< Skt. *samghasthavira*) (Zieme-Steur, 1981: 252) dini topluluğun yaşlıları (SUK, EX03-6); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]**

vrhar sanlıg şali sŋisdvri bolup “manastıra mensup keşiş ve cemaatin yaşlıları olup” (EX03, 6)

Şazın Budist öğretiler (< Skt. *sāsana*) (SUK, Em01-3); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]**

bir ystuk şazın ayguçı-ka “bir yastık Budist (öğreti) vaizine” (Em01-3)

Şali (Skt. *ācārya*) keşiş (SUK, Ex03, 6); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]**

şalı-lar-ka ayıdıp bitidim “Keşişlere sorup yazdım” (Ex03, 6)

Şutza (<Çin. *shōuzuò*) Budist rütbe (Zieme, 182: 1985) (SUK, WP01-17); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]**

bu bitigni ŧutza ked ky-a... birtim “bu belgeyi ŧutza Ked Kya ...verdim” (WP01, 17)

ŧükün sadaka kutusu (SUK, EmO 1-7) (Yamada, 1993:285); [**TürkRun. Ø**; **TürkMan. Ø**; **TürkBuddh. Ø**; **Türkİslm.** (EmO1-7)].

ŧükün-te negü kim-ni satıp “ sadaka kutusunda ne varsa satıp (EmO1-7)

Tŗri tanrı (Buda) (SUK, Mi09-4) (EDPT, 524); [**TürkRun.** teŗri “gökyüzü, tanrı, kağan unvanının niteleyicisi” (User,2010: 533); (*teŗri yarlıkadukın üçün* “Tanrı böyle buyurduŗu için”) (KT G 9); **TürkMan.** teŗri, tŗri “tanrı (Mani), gökyüzü” (*yir teŗri yok erken önre* “gökyüzü ve yeryüzü yokken”) (Huast. 162-3); **TürkBuddh.** teŗri “tanrı (Buda) , gökyüzü” (*teŗri kapıŗı açıldı* “Gökyüzünün kapısı açıldı”) (TT I 144); **Türkİslm.** teŗri “Allah” (DLT III 376)]

amrmasŗ abita tŗri bu(r)han uluŧın-ta tugmalım “Baŗlanmaz isek büyük Buddha Abita'nın ülkesinde belirmeyelim” (Mi09, 4)

Tŗrim haŧmetli, hazretleri (SUK,WP02-17); (EDPT, 526); [**TürkRun. Ø**; **TürkMan. Ø**; **TürkBuddh. Ø**; **Türkİslm. Ø.**]

tanuk yiti eke bal tŗz tŗrim-ler yuŗerüki “ŧahit abla, baldız ve ŧimdiki hazretleri” (WP02, 17)

Toyin (< Çin. *dàoren*) (Budist) keŧiŧ (SUK, PI02-2); [**TürkRun. Ø**; **TürkMan. Ø**; **TürkBuddh.** *enetkek toyın* “Hintli keŧiŧ” (TT VIII 14); **Türkİslm.** “Kafirlerin din büyüŗü” (*bir toyın baŧı aŗrısa, kamug baŧı aŗrımas* “bir keŧiŧin baŧı aŗrısa, bütün keŧiŧlerin baŧı aŗrımaz”) (DLT III, 169)]

özüm-tugmiŧ bolmiŧ atlag toyın ogulum-nı “Kendimden doŗmiŧ Toyın adlı oŗlumu” (PI02, 2)

Vrhar, vrxr (< Skt. *vihāra*) manastır (SUK, Sa04-11); [**TürkRun. Ø**; **TürkMan. Ø**; **TürkBuddh. Ø**; **Türkİslm. Ø.**]

..vrhr-ımtkı yir.. “...manastırın yanında olan yer..” (Sa04-11)

2.3.28. Sayı Adları

2.3.28.1. Asıl Sayılar

Bir bir (SUK,Sa02-1)i (EDPT, 353)

*koyn yıl aram ay **bir** yañıka.* “ Koyun yılının ilk ayının ilk on gününün birinci günü” (Sa02, 1)

İki, ikki iki; (SUK, Sa03-5) (EPDT, 100)

*iki uçu **kinlig*** “iki uçu çevrili” (Sa03, 5)

Üç üç (SUK, Sa04-6)

*otura tamgalıg **üç** miñ biş yüz kuanpu* “ Ortası mühürlü 3500 kuanpu.” (Sa04, 6)

Tört dört (SUK, Sa05-11)

*bu **tört** sıçı-lıg borlug* “bu dört tarafıda sınırlı(çevrili) üzüm bahçesi” (Sa05, 11)

Biş beş (Sa02-6); (EPDT, 376)

*yüz **biş** otuz kunpu-ka...* “325 kunpuya..” (Sa02, 6)

Altı altı (SUK, Sa05 -1); (EDPT, 130)

*küskü yıl üçünç ay **altı** yañıka...* “ Fare yılının ilk on gününün altıncı günü...” (Sa05, 1)

Yiti, yiği, yeği yedi (SUK, Sa14-5)

yiği küri yirmiz-ni toguru tomlıdı sadım “yedi kürilik yerimizi dürüstçe sattım” (Sa14, 5)

Sekiz, skiz sekiz (SUK, Sa04-3)

*bir şıg **sekiz** küri urug kirür yir-imin basmıl-ka toguru tomlıdı **satdım*** “ Bir şık, sekiz kürilik tohumluk yerimi Basmıl’a dürüstçe sattım” (Sa04, 3-4)

Tokuz dokuz (SUK, Sa08-15) (EDPT, 474)

tokuz stır kümğş-ke “dokuz stır gümüşe” (Sa08, 15)

On on (SUK, RH04-4) (EDPT, 166)

bu suv-takı uğuru borlugın on tıj kepez yak-a ka tuttum “Bu suyun üzerindeki karşıdaki üzüm bağıın on teğ pamuğa kiralık tuttum”) (RH04, 4)

Ygrmi, ygrimi, yegrmı, yegermi, yergmi yirmi (SUK, Sa08-1)

sekiz ygrmıke “onsekiz” (Sa08, 1)

Otuz otuz (SUK, Sa02-6)

yüz biş otuz kunpu-ka... “325 kunpuya..” (Sa02, 6)

Kırk kırk (SUK, Em01-8)

*koço-takı atay tutuñ-nuñ pinñung atlg kırk yaş-lıg kıtay oğlan-ın nom bitig bilür
üçün tokuz ystuk çao birip yulup altm* “Koço’daki Atay Tutun’un Pintun adlı kırk
yaşında olan Çinli adamı Sutra okumayı bildği için satın aldım” (Em01-8)

Elig, ’elig elli; (SUK, Mi26-8) (EPDT, 141)

elig yasđuk-luk edni men sadı adak toğok-ka kelürüp birürmen “Elli yastukluk
malı ben Sadı Adak Todok’a getirip veririm” (Mi26, 8)

Altmış altmış (SUK, Sa26-5); (EDPT, 130)

altmış altın alıp. “altmış altın alıp.” (Sa26-5)

Yitmiş yetmiş (SUK, Sa07-6)

yetmiş böz “yetmiş bez” (Sa07, 6)

Yüz yuz yüz (SUK, Sa02-6)

yüz biş otuz kunpu-ka... “325 kunpuya..” (Sa02, 6)

Miñ, m’iñ bin (SUK, Sa02-12)

bu dört sıçılığ yir üze miñ yıl tümn künkeğegi kutlug taş erklik bozlun “Bu dört taraftan çevrili (yer) üzerine bin yıl, on bin güne değin (sonsuzu kadar) Kutlug Taş muktedir olsun” (Sa02, 12-13)

Tümen, tümn on bin (SUK, Sa02-12)

bu dört sıçılığ yir üze miñ yıl tümn künkeğegi kutlug taş erklik bozlun “Bu dört taraftan çevrili (yer) üzerine bin yıl, on bin güne değin (sonsuzu kadar) Kutlug Taş muktedir olsun” (Sa02, 12-13)

2.3.28.2. Sıra Sayıları

İkinti ikinci (Sa27, 1)

ikinti ay “ikinci ay” (Sa27, 1)

Üçünç üçüncü (SUK, Sa05-1)

üçünç ay “üçüncü ay” (Sa05, 1)

Törtünç, tördünç dördüncü (SUK, Sa08-1)

törtünç ay “dördüncü ay” (Sa08, 1)

Bişinç beşinci (SUK, Sa11-1) (EPDT, 383)

bişinç ay “beşinci ay” (Sa11, 1)

Altınç altıncı (SUK, Sa04-1)

altınç ay “altıncı ay” (Sa04-1)

Yettinç, yidinç yedinci (SUK, Mi05-1)

yitinç ay “yedinci ay” (Mi05-1)

Sekizinç, sekişinç sekizinci (SUK, Sa24-1)

sekizinç ay “sekizinci ay” (Sa24, 1)

Tokuzunç dokuzuncu (SUK, Lo08-1)

tokuzunç ay “dokuzuncu ay” (Lo08, 1)

Onunç onuncu (SUK, Mi26-1)

onunç ay “onuncu ay” (Mi26-1)

Ygrminç yirminci (SUK, Sa06-1)

bir ygrminç ay “onbirinci ay” (Sa06, 1)

2.3.28.3. Üleştirme Sayıları

Birer birer (SUK, Sa11-20)

beget-ler-ke birer eder-ke yaraşu at kışgut birip söz-ler-i yorımızun “Beylere eyerlemeye uygun birer atceza verip sözleri geçerli olmasın” (Sa11, 19-20)

Bişer beşer (SUK, Sa03-25)

üçer yüz bişer içre kuvpar birişür-biz “Fazladan 325 kunpu para cezası birlikte veririz” (Sa03, 25)

İkirer ikişer, her ikisi de; (SUK, RHO11-10)

alım birim kelze irker [ikirer] tñ bilişip tñ birürbüz “vergi gelirse her ikisi de eşit ortaklaşa sorumlu olup eşit (şekilde) versinler” (RHO11, 10-11)

Onar onar (SUK, Sa 19-3)

onar çığ tmga-lıg kunpu “onar çığ tamgalı resmi pamuk kumaşı” (Sa19, 3)

Törder dörder (SUK, WP04-29)

munça mña birmiş ülüş-ni bitigde-ki-çe alıp üçegü birisi törder stir tüz tuğup yorızun-lar “Üçünden bu belge bana verilen payı (her)birisi dörder stir alıp (buna göre) hareket etsinler (WP04, 29)

Üçer üçer (SUK, Sa03-25)

üçer yüz bişer içre kuvpar birişür-biz “Fazladan 325 kunpu para cezası birlikte veririz” (Sa03, 25)

2.3.28.4. Topluluk Sayıları

İkegü, ikigü, ’ekegü ikimize, ikimiz birlikte (SUK, Sa03-2); (EPDT, 105); [TürkRun. ikegü “iki parça, iki bölüm” (Tekin, 2008: 143) (*ilig ikegü bolkınta* “halk ve hükümdar ikiye ayrıldığında”) (KT K3) TürkMan. TürkBuddh. ikegü “iki parça, iki bölüm” (*tigin yirçi avıçga birle ikegü kaldılar* “Prens ve yaşlı rehber ikisi (yalnız) kaldılar”) (PP 35, 8); Türkİslm. “iki, ikisi” (*barıñlar ikigü* “İkiniz gidin”) (DLT II, 45)]

biz’iñge yrp yaña-ka edgü ikigüke yunlaklıg kunpu kergek bolup “Bize Yrp ve Edgü’ye ikimize kullanmak için para gerekip.” (Sa03, 1-2)

Üçegü, üçgü, üçgün üç kişi olarak, üçü birlikte (SUK, Sa26-7); [TürkRun. üçegü “üçü birlikte, üçü” (bu üçegü kavışsar “bu üçü toplanırsa”) (T 21); TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. üçegü “üçü birlikte, üçü” (*üçegü turur tüz* “Üçü (de) düzdür”)]

koç atlıg olgum-nı men atası kutlug temür ak-a-sı er tugmış ak-a-sı toktamış üçegü birle bolup toguru tomlıdı sattım “Koç adlı oğlum ben babası Kutlug Temür abisi Er Tugmış, abisi Toktamış üç kişi birlikte dürüşçe sattık” (Sa26, 7)

İkilik, ikili çift (SUK, Sa06-6); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]

şuulug tamgalıg üç otuz ikilik böziñe kezişdimz “İmzalı mühürlü otuz çift pamuktan yapılmış kumaşa anlaşmayı sonuçlandırdık” (Sa06, 5-6)

2.3.29. Kölelikle İlgili Kavramlar

Karabaş, krabaş, krbaş köle (SUK, Mi0 2-4); (EDPT, 647); [**TürkRun. Ø**; **TürkMan. Ø**; **TürkBuddh. Ø**; **Türkİslm.** karabaş “köle” (DLT III, 221)]

b..ltur atlg tmirçi karabaş toyın-çog-nuñ ay silig atlg 'ebçi karabaş bözçi bu ikegü bu ikegü beger-ler-iñe ayıtmatın er ebçi bolmış-lar “B..ltur adlı demirci erkek köle ile Toyınçog’un pamuk dokumacısı kadın kölesi bu ikisi sayın beylerine söylemeden karı koca olmuşlar” (Mi02, 4-5)

Kul erkek köle (SUK, Mi02-15); (EDPT, 615); [**TürkRun.** kul “erkek tutsak, köle” (*beglik ırı oğlın kul kıldı* (bey olmaya layık oğlanlarını köle yaptı”) (BK D 7); **TürkMan. Ø**; **TürkBuddh.** kul “erkek köle” (*bu munlug kul* “bu sıkıntılı köle”) (KB, 28)]

men toyınçog meniñ küñ-nüñ negü erser bar tip otuz-ka kul-ka çam kılmaz men “Ben Toyınçog benim kadın kölemin herhangi bir şeyi var diyip Otuz ve kölesine sıkıntı yapmam” (Mi02, 14-15-16)

Küñ, kuñ kadın köle (SUK, Sa25-5); (EDPT, 726); [**TürkRun.** küñ “kadın köle, cariyeye” (*kulım küñim* “erkek ve kadın kölelerim”) (KT G 9); **TürkMan. Ø**; **TürkBuddh.** küñ “kadın köle, cariyeye”(*küñ kul bir ikintike karışır* “Erkek ve kadın köle birbiriyle kavga eder”) (TT VI 64); **İslamîTürk.** küñ “kadın köle, cariyeye”(DLT III, 358)]

men kalimdu-nıñ kişi-tin ulam sağgın almış tulat adlıg küñüm-ni toguru tomıldı sağtım “Ben Kalimdu (adlı) kişiden sonsuza kadar aldığım Tulat adlı bayan kölemi dürüstçe sattım” (Sa25-5)

Tutug, tutgug rehin (SUK, PI01-30) (EDPT, 452); [**TürkRun. Ø**; **TürkMan. Ø**; **TürkBuddh. Ø**; **Türkİslm.** tutug “rehine, teminat” (*ölügli kişi barça ödke tutug* “Ölümlülerin hepsi zamanın (elinde) rehindir”) (KB, 1211)]

titso atlg ogulum-nı çintso şila-ka üç yıllık tutug [birtim] “Titso adlı oğlumu keşiş Çintso’ya üç yıllığına rehin verdim” (PI01, 29-30)

Süt Sevinçi yetiştirme parası (SUK, Ad01-3); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm.

çintso ayag-ka tegimlig-ke sūt sevinçi yarım yasduk alıp ogul-lug birtim
 “Saygıdeğer Çintso’ya süt sevinçi (yetiştirme parası) yarım yastuk alıp evlatlık verdim” (Ad01, 2-3)

2.3.30. Atçılıkla İlgili Gereçler

Eder eyer (SUK, Sa11-20); (EDPT, 63); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. eder “eyer” (DLT II, 224)]

beget-ler-ke birer eder-ke yaraşu at kısgut birip söz-ler-i yorumazun “Beylere eyerlenmeye uygun at ceza verip sözleri geçerli olmasın” (Sa11, 19-20)

Kamçı kamçı (SUK, WP04-34); (EDPT, 626); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. kamçı “kamçı” (at kamçısı “at kamçısı”) (DLT I, 417)]

yiti kamçı berge yip yidzün “Yedi kamçı kırbaç yiyip alsın” (WP04, 34)

Berge kırbaç (SUK, WP04-34); (EDPT, 362); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. berge “kamçı, kırbaç” (temir berge “demir kamçı”) (TT V 10, 93); Türkİslm. berge “değnek, kırbaç, kamçı” (*ayama ogul kızka berge yedür* “Oğlunu ve kızını kırbaçla acıma!”) (KB, 1494)]

yiti kamçı berge yip yidzün “Yedi kamçı kırbaç yiyip alsın” (WP04, 34)

2.3.31. Varlıların Olma ve Bulunma Durumları

Bar var, mevcut *bar yok bol-* kaçamak, ölmek (SUK, Mi02-12); (EDPT, 353); [TürkRun. bar “1. var, mevcut 2. varlıklı, zengin” (*ol eki kişi bar erser* “bu iki kişi

olduğundan beri”) (T 10); **TürkMan.** bar “var, mevcut” (*evimde yeme üküş takıgu kuşlar bar erür* “Evimde ayrıca çok sayıda kümes hayvanı var”) (M I 137, 14-15); **TürkBuddh.** bar “var, mevcut” (*bag yeme bar yok çıgay yeme bar* “(dünya yaratıldığından beri) fakir ve zengin vardır”) (PP 6. 1-2); **Türkİslm.** bar “var, mevcut” (*sende yarmak barmu* “Sende para var mı?”) (DLT III, 147); (*fidā kıldı barın meniñ ham özin* “Varlığını, özünü, mülkünü feda etti”) (KB, 56)]

otuz kulum-nuñ negü ’erser bar tip toyın-çog-ka çam kılmaz men “Otuz (adlı) kölemin neye (ihtiyacı) olursa vardır diyerek Toyınçag’a sıkıntı yapmam” (Mi02, 12-13)

Yok yok, var olamayan (SUK, Sa06-21); (EDPT, 895); [**TürkRun.** yok; değil (*azukı yook erti* “Azıkları yoktu.”) (KT D 32); **TürkMan.** yok “yok, var olamayan” (*yir tenri yok erken* “yeryüzü ve gökyüzü yokken”) (Huast. 162); **TürkBuddh.** yok “yok, var olamayan” (*yokuña tegi kalısız* “tamamen yok olana kadar”) (TT IV 12, 56); **Türkİslm.** yok “yok, değil” (*ol munda yok* “O, burada değil”) (DLT III, 143)].

bu yir-niñ negü irti birti yok “Bu arazinin (verilmemiş) herhangi bir vergisi yok” (Sa06-21)

2.3.32. İletişim-Etkileşim

Yalğan yalan, aldatma (SUK, Sa25-17); (EDPT, 926); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** yalğan “yalan” (yalğan kişi “yalancı”) (DLT III, 37)]

yalğan-ı bolsar men kalımdu bilürmen “Yalanı olursa ben Kalımdu bilirim (sorumlu olurum)” (Sa25, 19)

Yantut, yandut, yanud yanıt karşılık, bedel, cevap; *yanut bitig* “orijinal belgenin kopyası” (SUK, WP06, 4) (EDPT, 946); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** yatut “karşılık, bedel, cevap, yanıt” (...*yantutın bermedim erser*

“karşılığını vermediysem”) (U II 77, 24); **Türkİslm.** yanut “karşılık, bedel, cevap, yanıt” (söz yanutu “*yanut birdi* “cevap verdi”) (KB, 538)]

tigin-niñ ken-tin yine kay-a-ka yanut bolmış negü kim yol-inta sevinç buka munta yok erser “Prensın şehrinden Yine Kaya’ya iade edilmiş her ne kadar Sevinç Buka bunda yok ise” (WP06, 4)

Tıltag, tıldag neden, sebep, bahane (SUK, Mi04-3); (EDPT, 494); [**TürkRun. Ø;** **TürkMan.** tıltag “neden, sebep, bahane “*mogoçlar otka tapınmak tıltagi bu erür* “Mogoçların ateşe tapmasının sebebi budur.”) (U I 9, 3-5); **TürkBuddh.** tıltag “neden, sebep, bahane “(*yavlak eş tuş tıltagında* “kötü arkadaş nedeniyle”) (TT IV 6); **Türkİslm.** tıldag “bir kişiyi yanlışlıkla suçlama, bahane” (*negü tıldagım bar erser* “Ne bahanem varsa”) (KB, 6544)]

men ozmış togrıl inim basa togrıl bileki alış biriş tıltagında kutay yalavaç alp turmuş olar üzkinde tişip alım birim üzüşdümüz “Ben Ozmış Tugrıl ile küçük kardeşim Basa Togrıl alış- veriş sebebiyle Çinli elçi Alp Turmuş ile onlar huzurunda müzakere edip alım birim (vergi) konusunda anlaştık” (Mi04,2-3-4-5-6)

2.3.33. Sağlık

İg hastalık, rahatsızlık (SUK, WP02-2); [**TürkRun. Ø;** **TürkMan. Ø;** **TürkBuddh.** ig “hastalık, rahatsızlık” (*igindin öjetti* “Hastalıktan kurtuldu”) (TT VIII A.22); **Türkİslm.** ig “hastalık” (*bilig bilse ötrü yırar erde ig* “Bilgiyi bilen insanlardan hastalık uzaklaşır”) (KB, 156); (Arat, 23: 1998)]

agır igke tegip ölüp idip bargay-men “Ağır hastalığa yakalanıp ölüp (öbür dünyaya) gönderilerek gideceğim” (WP02, 2-3)

İgsiz sağlıklı (SUK, Sa19-5); (EDPT, 116); [**TürkRun. Ø;** **TürkMan.** **TürkBuddh.** igsiz “sağlıklı, rahatsızlığı olmayan” (*igsiz agrısız* “acı ve hastalıktan azade olmak”) (Suv 191, 23); **Ø;** **Türkİslm. Ø.]**

igsiz togasız at “sağlıklı at” (Sa19-5)

Togasız sağlıklı, hastalığı olmayan (SUK, Sa19-5); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

Üleştirme sayıları *igsiz togasız at* “sağlıklı at” (Sa19-5)

2.4. FİLLER

2.4.1. Durum

Ağı-, ağış- (anlaşmadan) sapmak (SUK, Sa03-24); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. ağıt-** “bırakmak, terk etmek, dağıtmak, uzaklaştırmak şekli vardır. (Arat 1979: 10)]

bu sav-ta kayu-sı ağısar-biz üçer yüz beşer otuz kunpu içre kuvpar birüşür-biz “Bu anlaşmadan hangimiz saparsa 325 kunpu içeri ceza veririz” (Sa03, 24-25)

Bar-, br- (yardımcı fiil) gitmek, varmak, erişmek (SUK, Sa02-11) (EDPT, 354); **TürkRun.** “gitmek” (*yir sayu bardıg* “Sen her ülkeye gittin”) (KT G 9, BK K 7) **TürkMan.** “gitmek, varmak, erişmek “ (*barku k[öni] yol* “gitmek için doğru yol”) (TT III, 72-3) **TürkBuddh.** “gitmek, varmak, erişmek” (*koltguçılar yıglayu barsar* “eğer dilenciler ağlamaya giderse”); **Türkİslm.** “gitmek, varmak, erişmek (*ol evke bardı* ‘O, eve gitti’) (DLT II, 6); (*kişig til uçuzlar barır er başı* “İnsanın dil yüzünden başı gider”) (KB, 163)]

kodı yınak ögen lusay yirin-ke bargu ögen a tırr “Aşağı tarafından (sınırı) Lusay nehrinin olduğu yere varan (dökülen) nehir belirler” (Sa02, 11)

Bas- (mühür) basmak, sunmak (Yamada, 1993: 246) (SUK, Sa12-11); [**TürkRun.** bas- “basmak, aniden basmak” (*kırkız bodunug uda basdımız* ‘Kırgız milleti uykuda

iken (onlara) ani baskın yaptık”) (KT D 35); **TürkMan.** bas- “basmak, aniden baskın yamak, ezmek, bastırmak, baskı yapmak” ([*ayıg*]ların **bastılar** “Şeytanca (arzularını) bastırdılar”) (TT III, 121); **TürkBuddh.** bas- “basmak, aniden baskın yapmak, ezmek, bastırmak, baskı yapmak” (*ulug ernek üze bas* “üzerlerine parmak basmak”); **Türkİslm.** bas- “basmak, üzerine çıkmak, yıkmak” (Atalay, 1991: 371) (*anı bürt basdı* “Üzerine karabasan çöktü”; *bengi yagı basdı* “Düşman beyin üzerine gece baskını yaptı”) (DLT II, 10)].

ulug suü-ke bir altun yastuk basıp “ulu majestelerine bir altın yastuk sunup”
(SUK, Sa12, 11)

Bul- bulmak, elde etmek, kazanmak (Yamada, 1993: 253); (SUK, Ad03-16); (EDPT, 332); [**TürkRun.** bul- “bulmak, temin etmek 2. (kan) sözüyle kağan önderliğinde siyasal örgütlenme kurmak, il ve bodunu yönetecek bir lider bulmak. 3. erlik, kahramanlık, adını ve ünvanını almak” (*inim Kül Tigin er at bultı* “Küçük kardeşim Kül Tigin er (kişilere verilen adı) edindi”) (KT D 31); **TürkMan.** bul- “bulmak, elde etmek, kazanmak” (*üküş telim tınlıglar bultı erti* “Çok sayıda fani buldu”) (TT III 21); **TürkBuddh.** bul- “bulmak, elde etmek, kazanmak” (*ayıg kılınç bulguluk* “kötü davranışları kazanmak”) (U II, 36); **Türkİslm.** bul- “bulmak, elde etmek, kazanmak” (*ol yarmak buldı* ‘O, para buldu’); (*ulugluk bile bul üküş ilke erk* “güç çok ülkede otorite elde et”) (KB, 942)].

negü kim-im-ni orpak ayıg sınık barım bulguça bolsa neçe oğlanlarım bolza ol oğlan-lar birle teñ ön ülüş kopı birür men “nasıl (olursa) kim olursa eski püskü, kötü, kırık malım bulacak olsa o evlatlar ile eşit payımı (kendisine düşen) hisseyi tamamen veririm” (Ad03, 15-16-17-18)

Eşit- işitmek, duymak (SUK, Mi02-7); (EPDT, 257); [**TürkRun.** eşid- “işitmek, dinlemek” (*savımın tüketi eşidgil* “sözlerimin hepsini dinle”) (BK K 1); **TürkMan.** eşid- “işitmek, dinlemek” (*kulkakın eşidip* ‘kulaklarıyla işitip’) (Huast. 313); **TürkBuddh.** eşid- “işitmek, dinlemek” (*eşidteçi tınlıglar* “dinliyen canlılar”) (VIII H.10); **Türkİslm.** eşit “işitmek, dinlemek” (*sözün işit* ‘sözünü dinle’) (DLT I, 428)].

men toyın-çog otuz bile eşitip a tırmın “Ben Toyınçog Otuz ile işittik (ama onları ayırmadık)” (Mi02-7)

Kal- kalmak, (geride) kalmak (SUK, Ad03-5); (EDPT, 615); [**TürkRun.** kal- “kalmak, durmak, olmaya devam etmek, (bir şeyin) bitmek üzere olması” (*Az bodun yagı katlı* “Az milleti düşman olmaya devam etti”) (KT K 2); **TürkMan.** kal- “kalmak, bir şeyin) bitmek üzere olması” (*kalmış agı baramı* “(öldükten sonra) kalan malı”) (M III 13, 6-7); **TürkBuddh.** kal- “kalmak, bir şeyin) bitmek üzere olması” (*azgına kaltı* “Azıcık kaldı”) (PP 7, 5-6); **Türkİslm.** kal- “kalmak, geride kalmak” (*er kidin kaldı* “Adam geride kaldı”) (DLT II, 25)]

andın süik kalmış-ta “sonra sakın kaldığı sürece” (Ad03, 5)

Kap- kapmak, yakalamak, ele geçirmek (SUK, PIO 1-13); (EDPT, 580); [**TürkRun.** kap- “kapmak, yakalamak” (*teñridin kodı...kapmış* “((Kartal) gökyüzünden (aniden) aşağı (inerek) kapmış.”) (IrkB 44); **TürkMan. Ø; TürkBuddh.** kap- “kapmak, ele geçirmek, yakalamak” (*anı için meni kapıp ilti* “Onun için beni ele geçirip götürdü”) (U III 69, 26); **Türkİslm.** kap- “kapmak, çalmak, gizlice almak” (*er ton kapdı* “Adam elbiseyi kaptı (çalı.) (DLT II, 4)]

ogul ky-a çintso şila-nıñ evintekiler bile yorıp ogrı tev kalsar tutgu kapgu yok itük kalsar “Oğlan Kya Çintso Şila’nın aile halkı ile yaşayıp hırsızlık (veya) hile yaparsa (ya da malını, eşyasını) ele geçirerek yok ederse” (PIO1, 12-13-14)

Keçür- (zaman) geçirmek, ertelemek (SUK, Lo20-7); (EDPT, 698); [**TürkRun. Ø; TürkMan.** keçür- “geçirmek, geçirtmek” (*togurug keçürü* “Toguru nehrini geçirerek”) (Şu S. 12); **TürkBuddh.** keçür- “geçirmek, geçirtmek” (*taluy ögüzdin keçürüp* “Taluy nehrinden geçirip”) (Suv. 430, 7); **Türkİslm.** keçür- “geçirmek, geçirtmek, ertelemek, affetmek” (*ol meñi suvdın keçürdi* “O, beni sudan geçirdi”) (DLT II, 75)]

birmedin keçürser-men il yınça tüşi birle birür men “vermeden (ödeme) zamanını geçirirsem örfi hukuka göre faiziyle birlikte veririm” (Lo20-7)

K(e)l-, kl- “gelmek” (SUK, M i17-10); (EDPT, 715); [**TürkRun.** kel- “gelmek” (*yalabaçı edgü sabı ötügi kelmez tiyin yayın süledim* “Elçisi, iyi haberi (ve) ricaları gelmiyor diye yazın sefer ettim”) (Tekin, 2008: 64-65); **TürkMan.** kel- “gelmek, geri gelmek” (*utru keltiler* “Görüşmek için geldiler”) (TT IX, 86); **TürkBuddh.** kel- “gelmek” (*amrak oglum ne üçün buşuşlug keltiñiz* “Sevgili oğlum, niçin üzüntüye kapıldınız”) (Hamilton, 2001: 12-13); **Türkİslm.** kel- “gelmek” (*er evke keldi* “adam eve geldi”) (DLT II, 25)]

bu bitig-ni kim alıp kelser negü-kem-e tldamayın büdürüp birür-biz “Bu belgeyi kim alıp gelirse hiç yalan söylemeden (istediğini) tam olarak veririz” (M i17, 10)

Kelinle- erkeği evlendirmek, ona bir kadın almak (SUK, Ad03-26) (EDPT, 719); [**TürkRun.Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

sudbak yme tugmuş ogul-ları birle teñ tuğup kelinlep.. “Sudbak ayrıca (onu) kendi öz oğulları ile denk tutup ve evlendirip..” (Ad03,24-25-26)

Kelür- “getirmek” (SUK, Mi26-8); (EDPT, 719); [**TürkRun.** kelür- “getirmek, getirtmek” (*evin barkın kalısız kelürti* “çadırlarının ve taşınabilir mal varlıklarının hepsini getirdiler”) (KT K 1); **TürkMan..** kelür- “getirmek” (*biş teñri yarukın biziñerü kelürdi erser* “Beş tanrının ışığını bize getirdilerse” (Huast. 226-7); **TürkBuddh.** kelür- “getirmek” (*terkin maña kelürünler* “Çabuk bana getirin”) (U III 12, 14); **Türkİslm. Ø.**

elig yasđuk-luk edni men sadı adak toğok-ka kelürüp birürmen “Elli yastukluk malı ben Sadı Adak Todok’a getirip veririm” (Mi26, 8)

Kergek bol-, [kergk, krgck] gerekmek, lazım olmak (SUK, Sa02-2); (EDPT, 742); [**TürkRun.** kergek “gerek, yok, namevcut” (Tekin, 2008: 150) (*özi anca kergek bolmuş* “kendileri öylece vafat etmişler”) (Tekin, 2008: 24-25); **TürkMan.** kergek “gerekli, ihtiyaç” (*tutmak kergek erti* “tutmak gerekti”) (Huast. 195); **TürkBuddh.** kergek “gerekli, ihtiyaç” (*ne kergekin barça birgeybiz* “Gerekli olan

her şeyi vereceğiz” (PP 22, 3-4); **Türkİslm.** kerek “gerekli anlamında olan bir edat’ (*kerek sözni sözler kişi* “gerekli sözü söyleyen kişi” (KB, 185)].

men Kara-nıñ yig bürt yuñlaklık tvar kregel bolup... “Ben Kara boyundan Yig
Bürt bana ticareti yapılacak mal gerekli olup..” (Sa02-2

Kir- girmek, ekilebilir, tohum ekilir (SUK, Sa04-3); (EDPT, 735); [**TürkRun.** kir- “girmek” (*Oguz tezip tavgaçka kirti* “Oğuz kaçıp Çin’e girdi”) (KT D 38); **TürkMan.** kir- “girmek” (*yakın barıp kirdiler* “Yaklaşık girdiler”) (U I 6, 11); **TürkBuddh.** kir- “girmek” (*balıkka kir-* “şehre girmek”) (PP 4, 1); **Türkİslm.** kir- “girmek” (*ol evke kirdi* ‘O, eve girdi’) (DLT II, 8)].

bir şığ sekiz küri urug kirür yir-imin basmul-ka toguru tomlıdı satdım “Bir şık,
sekiz kürilik tohum ekilir yerimi Basmıl’a dürüstçe sattım” (Sa04, 3-4)

Kör- görmek, bakmak (SUK, Mi03-6); (EDPT, 736); [**TürkRun.** kör- “yard. fiil, görmek, bakmak; tabi olmak” (*körür közüm* “görür gözüm”) (KT K 10); **TürkMan.** kör- “görmek, bakmak” (*kör tidim* “gör dedim”); **TürkBuddh.** kör- “görmek, bakmak” (*körür erdi* “gördü”) (PP 1, 3); **Türkİslm.** kör- “görmek, bakmak” (*ol meni kördi* “O, beni gördü”) (DLT II, 8]

...atlg katy oylan-ı taştın sın-ka kañlı yolın körgeli barıp bir böz ton tapıp kelmiş
“...adlı Çinli adam dışarıdaki mezarlığa araba yoluna bakarak gidip pamuklu bir
elbise bulup gelmiş” (Mi03, 5-6-7)

Kud-, kuş- dökmek (sıvı), depolanmış (SUK, Mi15-2); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** kuy- “dökmek” (*er küpke suv kuydı* “Adam küpe su döktü”) (DLT III, 246)].

kuşgan üç küri “depolanmış üç küri” (Mi15-2)

Ogullan- evlatlık almak (SUK, Ad02-5); [**TürkRun.**Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø.]

men toynak şilavanti yme ogul-um sambodu bile tüz ülüş-lüg kılıp ogul-lanu altım
 “Ben Toynak Şilavanti de oğlum Sambodu ile (mirastan) eşit pay vereceğimi
 (taahhüt ederek) evlatlık aldım” (Ad02,5-6-7)

Ö- düşünmek, zannetmek (SUK,Sa06-14); hatırlamak (Caferoğlu, 1968: 150); (EDPT, 2); [**TürkRun.** ö- “düşünmek (bir şeyi) düşünmek, hatırlamak” (*açsar tosık ömezsın bir todsar açsık ömezsın*) (KT G 8); **TürkMan.** ö- “düşünmek, (bir şeyi) düşünmek, hatırlamak” (*amragım öyürmen* “Sevgilimi düşünüyorum”) (M II 18, 8); **TürkBuddh.** ö-“düşünmek, (bir şeyi) düşünmek, hatırlamak” (*ögeli köñülgerip* “derin düşünüp”) (U II 8, 22); **Türkİslm.** ö- “düşünmek, (bir şeyi) düşünmek” (*maña aygıl emdi eşitmiş ömiş* (Kaçalın, 2011: 202) “İşittiklerini, düşündüklerini şimdi bana söyle”) (Arat, 1998: 279); (KB, 3848)]

ayıdgalı işlegli öser-ler “ alıp işlemeyi düşünürlerse” (Sa06, 14)

Ötün- sunmak, rica etmek, dua etmek, üst mercideki birinden bir şey rica etmek, sunmak (SUK, Mi03-15); (EDPT, 62); [**TürkRun.** ötün- “dua etmek, üst mercideki birinden bir şey rica etmek, rica etmek, yalvarmak” (*edgüti ötün* “iyi dua et”) (IrKB 19); **TürkMan.** ötün- “rica etmek, övmek, dua etmek, belirtmek, pişman olmak, tevbe etmek” (*men yazukda boşunu ötünürmen* “Ben günahlarımdan kurtulmak için tevbe ediyorum”) (TT II 10,81); **TürkBuddh.** ötünmek- “rica etmek” (*ınça tip ötündi* “şöyle diyerek rica etti”) (PP 4, 7); **Türkİslm.** ötün- “üst mercideki birinden bir şey rica etmek, dilekçe vermek, sunmak, belirtmek” (*ol hanka ötüg ötündi* “O, Hana dilekçe sundu”) (DLT I, 199)]

ulug şüü-ke iki yastuk ötünüp “büyük majesteye iki yastuk sunup” (Mi03, 15)

Sakın-, skın- düşünmek, zannetmek; plan kurmak, düşünüp taşınmak, endişelenmek (Caferoğlu, 1968: 194); (SUK, Sa02-17); (EDPT, 812); [**TürkRun.** sakın- “1. endişelenmek, kaygılanmak 2. düşünmek” (User, 2010: 531) (*ınça sakıntım* “şöyle düşündüm”) (KT K 11); **TürkMan.** sakın- “düşünmek, zannetmek” (*üç karluk yavlak sakınıp teze bardı* “Üç karluk (boyu) kötü düşünüp kaçtı”) (Şu N.

11); **TürkBuddh.** sakın- “düşünmek, zannetmek” (*ınça tip sakıntı* “şöyle diyerek düşündü”) (PP 10, 7-8); **Türkİslm.** sakın- “düşünmek, zannetmek, sakınmak, endişelenmek” (*ol maña edgü sakındı* “O, benim hakkımda iyi düşündü”) (DLT II, 153)]

bir ok [=birök] erklig beg işi küçin tuğup kam küç kılıp yulglı alglı sakınsar-lar... “Eğer güçlü bir bey (devlet yetkilisinin) ve maiyetinin nüfuzunu kullanarak ve şamanlardan güç alarak geri almayı düşünseler ..”(Sa02,16-17)

Seşür- boşluk bırakmak, aralık bırakmak (SUK, Lo02-3); (EDPT, 858); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh.** seşürmek “boşluk bırakmak, aralık bırakmak” (seride boşluk bırakmadan”) (Suv. 570, 7); **Türkİslm.** seşür- “ertelemeden, tez, aralık bırakmak, boşluk bırakmak” (*sözüg sözke tizdim seşürdüm ara* “Sözü süze katarak, arada boşluk bırakarak sıraladım”) (KB, 616)]

ay sayu seşürmedin “her ay hiç aralık bırakmadan” (Lo02, 3)

Sıguş- anlaşmak, uzlaşmak (SUK, Em01-12); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

oglan-larım birle sıguşu yaraşu umasar “oğlanlarım ile anlaşamaz (veya) uyum sağlayamazsa” (Em01, 12)

Sözleş- tartıştık, konuşmak, sözleşmek (EDPT, 864); (SUK, Sa02-5); [**TürkRun.** sözleş- “konuşmak, müzakere etmek” (*inim Kül Tigin birle sözleşdimiz* “Küçük kardeşim Kül Tigin ile müzakere ettik”) (KT D 26); **TürkMan.** sözleş- “konuşmak, müzakere etmek” (*tip sözleştiler* “diyerek birbirleriyle konuştular”) (U I 8, 8); **TürkBuddh.** sözleş- “konuşmak, müzakere etmek, sohbet” (*öñi öñi sözleşmekke* “farklı farklı sohbetlere”) (TT VIII 14); **Türkİslm. Ø.**]

satıg kunpusın ınça sözleşdmz. “Satış kunpusını (fiyatını) şöyle sözleştik.” (Sa02, 5)

Talaş- tartışmak, münakaşa etmek (SUK, Mi28-12); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

akam inim tugmuş-ım kaçaşım kim kim m-e bolup talaşmasınlar “Büyük kardeşim, küçük kardeşim, torunum, akrabam hiç kimse (bu satışla ilgili) tartışmasınlar” (Mi28, 11-12)

Tapın- hizmet etmek (SUK, Ad03-8); (EDPT, 441); [**TürkRun. Ø; TürkMan** tapın- “ibadet etmek, tapmak” (*yekke tapındımız erser* “şeytana taptıysak”) (Huast., 152); **TürkBuddh.** tapın- “hizmet etmek, ibadet etmek, tapmak” (TT IV 10, 24); **Türkİslm.** “tapmak, ibadet etmek, Allaha itaat etmek, hizmet etmek” (*ol begke tapındı* “O, beye hizmet etti”) (DLT II, 140)]

ölginçe köni bışığ tapınşun “Ölünceye kadar doğruluk ve olgunlukla hizmet etsin” (Ad03, 8)

Taplaş- karşılıklı kabul etme, rıza gösterme (SUK, Sa18- 17); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm.** taplaş- “memnun olmak” (*olar bu ışıg kamug taplaşdı* “Onların hepsi bu işten memnun oldu”) (DLT II, 206)]

ikiğü taplaşp bk bitigi//// “ikisi karşılıklı kabul edip (bu) sağlam belgeyi...” (Sa18, 17)

Tapşur- bir şeyi birine vermek, devretmek (SUK, Mi20-16); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm.** tapşur- “ulaştırmak, teslim etmek” (*men ogulnu anasıña tapşurdum* “ben oğlanı annesine teslim ettim”) (DLT II, 175)]

budaşırı bahşika tapşurup verdimiz “Budaşırı Bahşı’ya devredip verdimiz” (Mi20, 16)

Teg-, tg (cezaya) çarptırmak, varmak; erişmek, düşar olmak (Caferoğlu, 1968: 231); (SUK, WP02-15); (EDPT, 476); [**TürkRun.** teg- “değmek, varmak, erişmek, hücum etmek” (*Kül Tigin yadagın oflayu tegdi* “Kül Tigin yaya olarak atılıp hücum etti.”) (KT D32); **TürkMan.** teg- “hücum etmek, ulaşmak, erişmek” (*teñrike tegmedi erser* “(dua ve övgülerimiz Tanrıya ulaşmadıysa”) (Huast. 216-17); **TürkBuddh.** Teg- “erişmek, ulaşmak, varmak” (*ertinilig otrugka tegdiler*

“Hazinelerin olduğu adaya ulaştılar”) (PP 33, 7-8); **Türkİslm.** teg- “ulaşmak, varmak, erişmek” (*ol evke tegdi* “O, eve vardı.”) (DLT II, 19)]

balık begine bir ud birip ağır kıyn-ka tegzün-ler “Şehrin beyine bir öküz verip ağır cezaya çarptırılırlar” (WP02, 15)

Tilda- “bahane aramak, özür belirtmek” (SUK, M i17-10) (EDPT, 494); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm.** tilda- “bahane aramak, özür belirtmek” (*tilin tildama emdi kegil sözüñ* “özür belirtme, derhal konuşmayı kes”) (KB, 4030)]

bu bitig-ni kim alıp kelse negü-kem-e tildamayn büdürüp birür-biz “Bu belgeyi kim alıp gelirse hiç bahane aramadan (istediğini) tam olarak veririz” (Mi17,10)

Tiş- görüşmek, müzakere etmek, birbiriyle konuşmak (SUK, Sa23-4); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

satig bözin inçe tiş-timiz “Satış fiyatını söyle konuştuk” (Sa23, 4)

Töle- ödemek, telafi ücreti vermek (SUK, Mi19-17); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.**]

men taşıg yanıp kelip turı-ka tölep birsr-men “Ben Taşıg geri dönüp öderim” (Mi19, 17)

Tut-, tuğ- tutmak, muhafaza etmek (SUK, Sa05-13); (EDPT, 451); [**TürkRun.** yakalamak, tutmak, muhafaza etmek (*benğü il tuta olurtaçı sen* “Sonsuza kadar devletini tutarak olarak hükmedeceksin”) (KT G8); **TürkMan.** tut- tutmak, muhafaza etmek “*igid nomug törüg tutugma* “yanlış doktrin ve töreyi muhafaza etmek”) (Huast. 128-9); **TürkBuddh.** tut- tutmak, muhafaza etmek (TT I-V); **Türkİslm.** yakalamak, tutmak (*ıt keyik tuttu* “Köpek geyiği yakaladı”) (DLT II, 292)]

taplasar özi tuğzun “Arzu ederse kendisi tutsun” (Sa05, 13)

Tüke- sonuna gelmek, bitmek, tamamlamak (SUK, PIO1-23) (EDPT, 479); [TürkRun. tüke- “sonuna gelmek, bitmek” (Toy. IV. 4); TürkMan. Ø; TürkBuddh. tüke- “sonuna gelmek, bitmek” (*erkim tükemedi* “Gücüm yetmedi”) (PP 27, 4); Türkİslm. tüke- “sonuna gelmek, bitmek, tamamlamak” (*ış tükedi* “İş tamamlandı.”) (DLT III, 270)].

üç yıl tükemeginçe üntürmez-men “Üç yıl bitmeden vermem” (PIO1, 23)

Üşül- “açıklığa kavuşturmak, netleşmek” (SUK, Mi07-9); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]

öşge on-luk-larında camım üşülmeyük-ke ög bitigin birmetim “Başka taraftarlarıyla (sorunu) açıklığa kavuşturulmadan orijinal belgeyi vermedim” (Mi07-9)

Yada- (bir şeyi) yapmaya muktedir olamamak (SUK, Mi19-2); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]

men kalan-ka yadap birim alım telim bolup “Ben Kalan vergisini ödemeyerek vereceğim alacağım çok olup” (Mi19, 2-3)

Yaraş- adapte olmak, uyum sağlamak, yaraşmak, anlaşmak (SUK, Em01-12); (EDPT, 971); [TürkRun. Ø; TürkMan. yaraş- “yaraşmak, uymak” (*dındar kişiğe sevük köñül yaraşur* “Dindar kişiye sevilen düşünceler yaraşır”) (M I 23, 17-19); TürkBuddh. yaraş- “yaraşmak, uymak” (TT VI 341-2); Türkİslm. yaraş- “yaraşmak, uymak” (*olar ikki yaraşdı* “Onların ikisi uyuştı.”) (U IV 30, 54)]

oglan-larım birle sığışu yaraşu umasar “Oğlanlarım ile anlaşamaz (veya) uyum sağlayamazsa” (Em01, 12)

Yiged- iyileştirmek; artırmak (Caferoğlu, 1968: 296); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]

akam-nıñ boguz-ın yigedgli alp bolmuş-ka “Ağabeyimin geçimini sürdürmesinin zorluğu artmıştı” (Ad02, 2-3)

Yiğ- kaybolmak (SUK, WP04-34), [**TürkRun.** yit- “kaybolmak, yoldan çıkmak” (*öli yiti* “ölerek ve kaybolarak”) (KT D 27); **TürkMan. Ø**; **TürkBuddh.** yit- “kaybolmak, yoldan çıkmak” (Suv. 615. 14-15); **Türkİslm.** yit- “kaybolmak, yoldan çıkmak” (*yitse yol* “yol kaybolsa”) (KB 890)]

yiti kamçı berge yip yiğzün “Yedi kamçı kırbaç yiyip kaybolsun” (WP04, 34)

Yoriğ- gitmesine izin vermek (SUK, WP04-33) (EDPT, 960); [**TürkRun.** yorit- “yürütmek, ilerletmek” (*bunca yerke tegi yoritdim* “(ordumu) Bunca yere kadar yürüttüm”) (KT G 4); **TürkMan. Ø**; **TürkBuddh.** yori- “yürütmek, yürürlüğe koymak ” (*turkaru üzüksüzün yoritsar işletser* “durmadan, sürekli yürürlüğe koysa, yapsa”) (TT VI 192-3); **Türkİslm.** yorit- “yürütmek, yürürlüğe koymak” (*ol meni telim yoritdi* “O, beni çok yürüttü”) (DLT II, 135)]

////ni yoriğmamış .. “..izin vermemiş” (SUK, WP04-33)

2.4.2. Oluş

Bol- (yardımcı fiil) olmak (SUK, Sa02-2) (EDPT, 331); [**TürkRun.** bol- “1. olmak, varlık kazanmak 2.olmak, yaratılmak, vücuda gelmek 3. yardımcı fiil” (User, 521: 2010) (*boğunu küñ kul boltı* “Halkı cariye ve kul oldu”) (KT D 20); **TürkMan.** bol- “bir şey olmak, olmak” (*nıgoşak boltumuz* “Dinliyeciler olduk”) (Huast. 176); **TürkBuddh.** bol- “ bir şey olmak, olmak” (TT V 26, 109-10); **Türkİslm.** bol- “olmak” (*anıñda basa boldı ikinç oñay* ‘Jüpiterden sonra, ikinci gezegen görünmeye başladı’) (KB, 132)]

men Kara-nıñ yig bürt yuñlaklık tvar krgek bolup... “Ben Kara boyundan Yig Bürt bana kullanılacak mal gerekli olup..” (Sa02, 2).

İgle- hastalanmak (SUK, WP03-1); [**TürkRun. Ø**; **TürkMan.** igle- “hastalanmak, hasta olmak” (*esen ermek iglemek* “sağlıklı veya hasta olmak”) (M III 13, 16);

TürkBuddh. igle- “hastalanmak, hasta olmak” (*agir igledi* “Ağır hastalandı”) (Suv. 4,17); **Türkİslm.** igle- “hastalanmak, hasta olmak” (*er igledi* “Adam hasta oldu”) (DLT I, 287)].

men karaçuk ağır iglemiş-te oglum-ka kalmış tavar-ıg ötiglep koçdum “Ben Karaçuk ağır (bir şekilde) hastalandığımda oğluma kalan malı kayıt altına alarak (ona) bıraktı” (WP03, 1)

Öl- ölmek (SUK, Ad03-8); (EDPT, 125); [**TürkRun.** öl- “ölmek” (IrkB 41,57); **TürkMan.** öl- “ölmek” (Huast. 23); **TürkBuddh.** **Türkİslm.** öl- “ölmek” (*ol ogrını öldürdü* “O, hırsız öldürdü”) (Yurtsever-Erdi, 373: 2007)].

ölginçe köni bışıg tapınsun “Ölünceye kadar doğruluk ve olgunlukla hizmet etsin” (Ad03,8)

Sal- sorumlu olmak (SUK, Mi20-15); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø.]

basıg salıg negüm-e kaçılmaz-biz salmaz-biz tip bu budaşırı bahşı-ka tapşurup birtimiz “Basıg vergisi, salıg vergisi ne olursa (olsun) müdahale etmeyiz, sorumlu olmayız, diyerek bu Budaşırı Bahşı'ya aktarıp veririz”) (Mi20-15)

Toş- tam olmak, bitmek üzere olmak (SUK, Mi23-3), [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** [buyanlık] bilge biliglig yivig tolgu toşguka “Erdem ve bilgeliğin teçhizatını tamamlamaya”) (TT V, p.35). **Türkİslm.** Ø.]

bu borluk-nın tört yıl-ı toşmış-ka “Bu üzüm bağının dört yılı bitmek üzere olduğunda” (Mi23, 3)

Tug- doğmak (SUK, WP02-6); (EDPT, 465); **TürkRun.** tug- “doğmak” (*kün tugdı* “güneş doğdu”) (IrkB 26); **TürkMan.** tug- “doğmak” (*kentü tugmuş kılınmış* “kendi (kendine) doğmuş, yaratılmış) (Huast. I, 14); **TürkBuddh.** tug- “doğmak” (*tugmak karımak* “doğmak, yaşlanmak”) (TT VIII, D 48); **Türkİslm.** tug- “doğmak” (*ogul tugdı* “oğlan doğdu”)

şinkuy tutuñ beg-ke küdegüm like- ke kiñeşip aydışıp keñşi-te tugmış burhan kulı atlg ogul-an-ka ögke kañ-ka buyanı tegzün “Şinkuy Tutuñ Beg’e (ile) Güveyim Like’ye danışıp, sorup Kevşi’de doğmuş Burhan Kulı adlı adama, annesine, babasına sevabı ulaşsın” (WP02, 4-5-6)

Ün- yükselmek; görünmek, ortaya çıkmak (Yamada, 1993: 298) (SUK, Mi06-6); (EDPT, 169); [**TürkRun.** “1. yükselmek, (bitki) çıkmak, boy vermek, kalkmak, tırmanmak 2. (düşman saflarının) içinden çıkmak, sıyrılmak, (delip) geçmek” (User, 535: 2010) (*yaş ot ündi* “Taze ot çıktı”) (IrkB 53); **TürkMan.** ün- “kalkmak, yükselmek, ortaya çıkmak” (*kısıg oruntakılar barça üntiler* “Dar yerdekilerin hepsi kalktılar.”); **TürkBuddh.** ün- “kalkmak, yükselmek, ortaya çıkmak” (ört yalın üner “alev çıkar”) (U II 25, 27); **Türkİslm.** ün- “(bitki) çıkmak” (ot *ündi* “Ot çıktı”) (DLT I, 169)]

kin öñtün ög bitigi ünser yorımzun buçung bolzun “(bundan) Sonra orijinal belgeyi ortaya çıkarsa geçerli olmasın, hükümsüz olsun” (Mi06, 5-6)

Üntür-, üñdür- getirmek; göndermek, çıkmak, yükseltmek (Caferoğlu, 1968: 273) (SUK, RH07-5); (EDPT, 181); [**TürkRun.** üntür- “1. yükseltmek 2. tan atmak” (User, 2010: 535) (*Bolçuka tañ üntürü tegdimiz* “Bolçuya tan atarken vardık”) (T 35); **TürkMan.** “yükseltmek, bir şeye sebep olmak ” (TT III 122); **TürkBuddh.** “yükseltmek, bir şeye sebep olmak ” (*etöz üze yaruk üntürmiş kergek* “Vücut üzerine ışığı getirmeye sebep olmak gerek”) (TT V 6); **Türkİslm.** üntür- “(bitki) çıkartmak, sebep olmak” (*ol anı evke üntürdi* “O, onu eve gitmesine sebebp oldu”) (DLT I, 225)]

bu yir-ke neçe urug bağsar ikegü teñ üñdürüp tarır-biz “Bu yere ne kadar tohum batsa (ekilse) ikimiz eşit (miktar)da getirip ekeriz” (RH07, 5-6)

Yan- dönmek, geri dönmek (SUK, Mi19-17) (EDPT, 941); [**TürkRun.** yan- “dönmek, geri dönmek” (kırkızda yantımız “Kırkızdan geri döndük”) (T 28); **TürkMan.** yan- “dönmek, geri dönmek” (*yana yanıp* “yine geri dönüp”) (U 16, 2);

TürkBuddh. yan- “dönmek, geri dönmek” (U II 40, 102-3); **Türkİslm.** yan- “dönmek, geri dönmek” (*er yoldın yandı* “Adam yoldan geri döndü”) (DLT III, 64)].

men taşig yanıp kelip turı-ka tölep birsr-men “Ben Taşig geri dönüp öderim”(Mi19, 17)

Yarıl- delinmek (SUK,Lo03-4); (EDPT, 905); [**TürkRun. Ø; TürkMan.** yarıl- “yarılmak, parçalanmak” (*ölüg yarılı* “Ceset parçalandı.”) (M I 5, 8); **TürkBuddh.** yarıl- “yarılmak, parçalanmak” (*yir yarılzun* “Yer yarılısın”) (U I 37, 17); **Türkİslm.** yarıl- “yarılmak, parçalanmak” (*kap yarıldı* “Kap yarıldı”) (DLT III, 77)]

kap yarılzar kölük bertinser “deri çanta yarılrsa (parçalansa) yük hayvanı yaralansa” (Lo03, 4)

Yaş- kaybolmak (SUK, Mi03-3); (EDPT, 976); [**TürkRun. Ø; TürkMan.** yaş- “saklanmak” (*alku yaşarlar yokadur* “Hepsi saklanır ve ortadan kaybolurlar”) (TT VI 97-8); **Türkİslm.** yaş- “saklanmak” (*kara yir katında yaşıp yatgu tüz* “Kara toprak altında yatıp sırt üstü gizlenecektir”) (Arat, 111: 1998) (KB, 1427)].

men kity kay-a-nıñ suñ(...) atlg kıty oylan-ım **yaşıp** kaç kün-te tilep tapışmtın turur
“Ben Kity Kaya’nın sun.. adlı Çinli kölem kaybolup kaç günden biri aradığım alde
(hala) kendisi hala bulunmamıştır” (Mi03, 1-2-3-4)

2.4.3. Kılış

Adır- ayırmak, bölmek, sınırlandırmak, (bir şeyi başka bir şeyden) ayırmak (SUK, Sa02-10) (EPDT, 66); [**TürkRun. Ø; TürkMan.** adır- “ayırmak, fark etmek” (*yarukug karag adırgalı* “ışığı ve karanlığı ayırmak için”) (Huast. 9-10); **TürkBuddh.** adır-“ayırmak, fark etmek” (*isig özlerinte adırdımız erser* “eğer canlıları canlarından ayırırsak (öldürürsek)”) (TT IV 8, 63); **Türkİslm.** adır-“seçmek, ayırmak” (*ol edgüni yavlaktan adırdı* “O, iyiyi kötüye tercih edip birbiriden ayırdı”)

(DLT III 228); (*adrgan yaraglıg yaragsız kişig* “yararlı ve yararsız insanları birbiriden ayırmak”) (KB, 2236)].

öñtün yıñak toyıçak yiri adırar “Doğu tarafında (sınırı) Toyıçak’ın yeri ayırır (sınırlandırır)” (Sa02, 9-10)

Asıra- (<Moğ. *asara-*) beslemek, bakmak (SUK, Ad03-26); [**TürkRun. Ø;** **TürkMan. Ø;** **TürkBuddh. Ø;** **Türkİslm. Ø.**].

edgü asırap “iyi besleyip” (Ad03, 26)

Ay- “emretmek, söylemek, buyurmak” (SUK, Ad03-6); (EPDT, 266); [**TürkRun.** ay- “1. demek, söylemek, açıklamak 2. talimat vermek, buyurmak 3. yol göstermek, öğütlemek, danışmanlık yapmak” (*öd teñri aysar* (Tanrı zamanını emrettiği zaman (bütün insanlar ölür’)) (KT K 10); **TürkMan.** ay- “emretmek, söylemek, sormak, buyurmak” (Teñri aymış ötçe biligçe yorımadımız erser “eğer biz tanrının buyurduğu öğüt ve bilgi uygun hareket etmezsek”) (Huast. 326-8); **TürkBuddh.** ay- “emretmek, söylemek, sormak, buyurmak” (*öñi öñi kazganç kılmak ayu birdiler* “Kâr yapmak için bir sürü yol söylediler”) (PP 13, 1-6); **Türkİslm.** ay- “emretmek, söylemek, sormak, buyurmak” (*ol maña söz aydı* “Bana bir söz söyledi”) (DLT I, 174)]

aşın yip aymış iş-in kılıp “yemeğini yiyerek söylemiş olduğu işi yaparak” (Ad03, 6)

Ayıt-, ayıt-, ayıt-, ayt-, ayıt- söylemek, sormak, rica etmek, dikte etmek (SUK, Sa01-12); (EPDT, 268); [**TürkRun.** ayıt- “söylemek, demek, ad vermek (User, 2010: 518); (*arkışi kelmedi anı ayıtayın tip süledim* “Temsilci gelmediği için onda nedenini sormak amacıyla sefer düzenledim”) (BK D 41); **TürkMan.** ayıt- “söylemek, sormak, rica etmek” (*tip sizik aytsar* “eğer biri şüphelenmiş şekilde sorarsa”) (MI 19, 11); **TürkBuddh. Ø;** **Türkİslm.** ayıt-, aytur-“ söylemek, sormak” (*ol kişi maña söz ayıttı* “Bana soru sordu”) (DLT I, 215)].

ayıtgali istegeli sakınsar savları yorumazun “Ricacı ve istekli olmayı düşünürlerse itirazları geçersiz olsun.” (Sa01, 12-13)

Ayıtış-, ayıtış-, ayıtış- anlaşmak, sözleşmek (SUK, Ad02-2) (EPDT, 268); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. ayıtış “iki adamın birbirlerine sıhhat durumlarını sormaları” (DLT I, 113).]

men titso akam ancuk bile ayıtışp. “Ben Titso ağabeyim Ançuk ile anlaşıp..” (Ad02, 2)

Bertin- yaralanmak (SUK, Lo03-4); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. “berelenmek, el yorgunluk peyda etmek” (Atalay DLT IV, 85 : 1991) (*elig bertindi* ‘eli berelendi’) (DLT II, 237)].

kap yarılşar kölük bertinser “deri çanta yarılşsa (parçalansa) yük hayvanı yaralansa” (Lo03, 4)

Bil- (bir şeyi) bilmek, tanımak; sorumlu olmak (Matsui, 2005: 50) (SUK, Sa25-19); (EDPT, 330); [TürkRun. “1. bilmek, bilgi sahibi olmak 2. öğrenmek, bilgi edinmek 3. tanımak, bilip ayırmak, seçmek, idrak etmek” (*bilig bilmez kişi* “cahil insan”) (KT G 7); TürkMan. bil- “bilmek” (*bilmez kişi* “cahil insan”) (M I 9, 18); TürkBuddh. bil- “bilmek” (*bir bilge nom bilir er* ‘bir bilge doktrini bilen adam’) (PP 14, 2-3); Türkİslm. bil- “bilmek” (*ol bilig bildi* ‘O, erdemi bildi’) (*kulak eşitse köñül bilir* ‘Kulak işitse zihin bilir’) (DLT I, 212)].

yalgan-ı bolsar men kalımdu bilürmen “Yalanı olursa ben Kalımdu bilirim (sorumlu olurum)” (Sa25, 19)

Biliş- ortaklaşa sorumlu olmak (SUK, RHO11-10); (EDPT, 345); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. “bilişmek, tanımak” (DLT I, 367); (*bilışı yok erse* “tanışıklığı yoksa”) (KB, 492)].

alım birim kelze irker [ikirer] tñ bilişip tñ birürbüz “Vergi gelirse her ikisi de eşit ortaklaşa sorumlu olup eşit (şekilde) versinler” (RHO11, 10-11)

Biti-, biği- yazmak (SUK, Sa04-24); (EDPT, 299); [**TürkRun.** biti- “yazmak” (*benđü taş tokıtdım* ‘ebedi taşı hâkettim, yazdım’ (KT G 12); **TürkMan.** biti- “yazmak” (*bitidim* ‘yazdım’) (M I 28, 22); **TürkBuddh.** biti- “yazmak” (*bitideçi bitideçi* “(bu sutrayı) yazacak veya yazdıracak”) (Suw. 447, 17); **Türkİslm.** biti- “yazmak” (*er bitig bitidi* “adam mektup yazdı” (DLT II, 325)]

men bg tog<r>ıl bitidim “Ben Beg Tugrı yazdım” (Sa04, 24)

Büdür- tam olarak vermek, gerçekleştirmek (SUK, M i17-10) (EPDT, 308); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø.]

bu bitig-ni kim alıp kesler negü-kem-e tıdamayın büdürüp birür-biz “Bu belgeyi kim alıp gelirse hiç yalan söylemeden (istediğini) tam olarak veririz” (Mi17, 10)

Çiş- çizmek; *nişan çiş-* imzalamak (SUK, RH13-16); (EPDT, 432); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** çiz- “çizmek” (*yir çizip* ‘yere çizgi çizip’) (Hüen-ts. 36); **Türkİslm.** Ø.]

nişan çişip biğig birdim “İmzalayıp belgeyi verdim” (RH13,16)

[**Edle-], eđle-** işlemek, ekip biçmek, bir şeyi alıp yararlı, kullanışlı bir şeye dönüştürmek (SUK, Mi21-5) (EPDT, 59); **TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** “işlemek, bir şeyi alıp yararlı, kullanışlı bir şeye dönüştürmek” (*ol edledi neñni* “O, nesneyi işledi (ürün haline getirdi)”) (DLT I, 286)]

toğuz yıl edlemiş-ke altmış tmbin süçüg yak-a-nı köni birir men “Domuz yıl (toprağı) işlemek için altmış tembin tatlı şarabı kira bedeli olarak dürüstçe veririm” (Mi21, 5-6)

İgele-, igile- üstesinden gelmek; yönetmek, kontrol etmek (SUK, PIO1-19); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø.]

yitik kün-tin kiçser men kaytso tu igelep alıp kün 'egsükin köni birürmen “Yedi günden fazla (süre) geçerse men Kaytso Tu (bu durumun) üstesinden gelip (gerekten parayı) alıp hepsini veririm” (PIO1, 19)

İl- tutmak, elinde tutmak, alıp götürmek (Yamada, 1993: 258); bir şeyi yakalamak, asmak (SUK, Ad02-9); (EPDT, 125); [**TürkRun. Ø; TürkMan. il-** “tutmak, bir şeyi yakalamak, asmak” (*boçulmıklıg ilgü túbke sırlımlıslarka* “asılmış, tutulacak köke tutunmuşlara”) (TT III 52-3); **TürkBuddh. il-** “tutmak, bir şeyi yakalamak, asmak” (*kalın yekler tegirmileyü avlap ilteler* erki “Kalabalık şeytanlar etrafını çevirerek tuttular”) (U IV 20, 233); **Türkİslm.** “ilişmek, takılmak” (*tike tonug ildi* “Diken elbiseye takıldı”) (DLT I, 169)].

bükünki kün başlap inim antso-ni ilip tarđıp çam çarım kılmaz-men “Bugünden başlayarak küçük kardeşimi kendime alıp götürerek ve elinde tutarak (ona) sıkıntı yapmam” (Ad02, 9-10)

İste-, işde-, izde-, ist-, izd- istemek, talep etmek, arzu etmek (SUK, Sa03-12) (EDPT, 243); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. iste-** “istemek, talep etmek, arzu etmek, aramak, araştırmak” (*isteyü sakınsarmen* “araştırarak düşünürsem”) (Hüen-ts 1961); **Türkİslm.** iste- “aramak” (DLT I, 272)]

..ogulumız kızımız ayıtmazun istemezün “..oğlumuz kızımız dava ve talepte bulunmasınlar.” (Sa03, 12)

İşlet-, işleğ- çalıştırmak, iş yaptırmak (SUK, P102-8) (EDPT, 263); [**TürkRun. Ø; TürkMan. işlet-** “çalıştırmak, iş yaptırmak” (*edgü kılınçlıg ıslarig islettiñiz* “İyi işler yaptırdınız”) (TT IV 10, 8); **Türkİslm.** işlet- “çalıştırmak, iş yaptırmak” (*ol añar iş işletti* “O onlara iş yaptırdı”) (DLT I, 265)]

yogun iş işletser men il-nin tutug yañınça birürmen “Yoğun iş (yaptırarak) çalıştırsam rehinlere için olan örfi hukuka göre veririm” (P102, 7-8)

[Karıla-], grıl- “karı” ölçü birimini kullanarak ölçü alma (SUK, Sa29-7); (EDPT, 659); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm.** karıla- “‘karı’ ölçü birimini kullanarak ölçme” (*ol yirig karıladı* “o araziyi ölçtü”) (DLT III, 324)]

men bedrüz bir 'eksük-süz tükel snp kırıp birdim “Ben Bedrüz bir eksiksiz sayıp karı ölçüsüyle ölçüp birdim” (Sa29,7)

Katıl-, kağıl- müdahale etmek, karışmak, burnunu sokmak (EDPT, 601); (SUK, WPO1-8); [**TürkRun.** katıl- “1.katılmak, eklenmek, karışmak 2. Askeri birliğe katılmak, müttefik olmak” (*kan süsü [birle] katıltım* “Kağanın ordusuyla birleştim.”) (Şu.N. 7); **TürkMan.** katıl- “karışmak, katılmak, birleşmek,” (*ol ödün katıldı* “Sonra diğeriyle karıştı”) (Huast. I 7); **TürkBuddh.** katıl- “karışmak, katılmak, birleşmek” (*İl bulgakın katıldımız erser* “halkın ayaklanmasına karıştıysak”) (TT IV 10, 18); **Türkİslm.** katıl- “karışmak, katılmak, birleşmek, cinsel ilişkiye girmek” (*arpa ügür birle katıldı* “Arpa mısırla karıştı.”) (DLT II, 121)]

ögey anamız biz-ke tğir alır-biz tip almazun katılmazu-lar “Üvey anamız bize düşer diyerek almasınlar, karışmasınlar” (WPO1-8)

Kiñeş- müzakere etmek, danışmak (SUK, WP02-4); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** keñeş- “tavsiye vermek” (*kiñeş bir yarağı ne ol ay toña* “Bu işte senin bilgin ile mütenasip bir tavsiyede bulunmanı istiyorum” (Arat, 1998: 254); (KB, 348)]

şinkuy tutuñ beg-ke küdegüm like- ke kiñeşip aydıñıp keñi-te tugmış burhan kulı atlg ogul-an-ka ögke kañ-ka buyanı tegzün “Şinkuy Tutuñ Beg’e (ile) Güveyim Like’ye danışıp, sorup Kevşi’de doğmuş Burhan Kulı atlıg adama, annesine, babasına sevabı ulaşsın” (WP02, 4-5-6)

Kesiş- (anlaşmayı) sonuçlandırmak, sonuca bağlamak; kesişmek (SUK,Sa04-7) (EDPT, 752); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** kesiş- “ bir şeyi kesmeye yardım etmek” (*ol maña yıgaç kesişti* “O, bana ağaç kesmede yardım etti”) (DLT II, 101)]

üç miñ biş yüz kuanpu-ka kepezi birle kesişdimz “3500 kuanpuya pamuğa ile anlaştık” (Sa04-7)

Kıl- kılmak, yapmak, yrd. fiil (SUK, Sa02-6); (EDPT, 616); [**TürkRun.** kıl- “yapmak, kılmak, etmek” (*çıgañ bodunıg bay kılım* “Yoksul milleti zengin yaptım”) (KT G 10); **TürkMan.** kıl- “yapmak, kılmak, etmek” (*kılınçın kılı umaz biz*

“Yaptıklarını yapmayız”) (Huast. 322); **TürkBuddh.** kıl- “yapmak, kılmak, etmek” (*ayıg kılınç kılur* “Kötü iş yapar”) (PP 2, 1); **Türkİslm.** kıl- “yapmak, kılmak, etmek, olmak” (*oş mundag kıl* “Tam olarak böyle yap”) (DLT I, 44)]

bu bitig kılmuş kün üze men kutlug taş üç yüz otuz kunpunı egsüksüz tükel snp birtim. “Bu belgenin yapıldığı gün Ben Kutlug Taş 325 kunpuyı eksiksiz, tam sayarak verdim” (Sa02, 6-7)

Kiç- geçmek, geç kalmak (SUK, PI01-18); (EPDT, 694); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** kİç- ‘geç kalmak, yavaş olmak’ “(*er kiçti* (“Adam iş konusunda yavaştı”) (DLT III, 180)]

yiti kün-tin kiçser men kaytso tu igelep alıp kün 'egsükin köni birürmen “Yedi günden fazla (süre) geçerse ben Kaytso Tu (bu durumun) üstesinden gelip (gereken parayı) alıp hepsini veririm” (PIO1, 18-19)

Kögür- getirmek, sunmak (SUK, Mi01-18); (EDPT, 713); [**TürkRun.** kögür- “getirmek” (“*yolta at kögürmiş* “yoldan at getirmiş”) (ETY II, 66); **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** kögür- “getirmek” (U II 73, 3-4); **Türkİslm.** Ø.]

ıduk-kut-ka bir altın yastuk kögürüp koço balık ayguçı-ka bir kümüş yastuk birip ağır kyn-ka tegzün-ler “Idukkut’a bir altın yastuk sunup koço şehrinin kumandanına bir gümüş yastuk verip ağır cezaya çarptırılırlar” (Mi01, 18-19-20)

Köm- (toprağı) işlemek, gömmek (SUK, Sa10- 4) (EDPT, 721); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** köm- “gömmek, (ölüyü) gömmek” (*ol ölügni kömdi* “O, ölüyü gömdü”) (DLT II, 27)]

maña teger aldı er kömer borlukumnu sultan PYM-ka togru tomlıdu sağtım “Bana düşen işlemek için altı kişinin gerektiği bağımlı Sultana PYM’E dürüstçe sattım” (Sa10, 4-5)

Ötigle- kaydetmek, not etmek (SUK, WP03-1); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** Ø.]

men karaçuk ağır iglemiş-te oğlum-ka kalmış tavar-ıg ötiğlep ko tđum “Ben Karaçuk ağır (bir şekilde) hastalandığımda oğluma kalan malı kayıt altına alarak (ona) bıraktı” (WP03, 1)

Sana-, sn-, sna- saymak, hesap etmek, ödemek, taksitle ödemek (SUK, Sa02-8); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. sana- “saymak, hesap etmek” (*ülgülegeli sanagalı bolgay* “Ölçme ve sayma mümkün olacak”) (Usp. 80, 2); Türkİslm. sana- “saymak, hesap etmek” (*ol koyın sanadı* “O, koyunlarını saydı”) (DLT III, 274)]

bu bitig kulmuş kün üze men kutlug taş üç yüz otuz kunpunı egsüksüz tükel snp birtim. “Bu belgenin yapıldığı gün Ben Kutlug Taş 325 kunpuyu eksiksiz, tam sayarak verdim.” (Sa02, 6-7,8)

Sat-, sağ-, st-, sđ- satmak (SUK, Sa02-5) (EDPT, 798); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. sat- “satmak” (*etin kanın satar* “(kasaplar) etler ve kanlarını satar) (PP 3, 4-5); Türkİslm. sat- “satmak” (*ol tavar sattı*: “O, malları sattı”) (DLT II, 295)]

içim kancuk bile tüz ülüş-lüg iç [=üç] sıg yirim atı kutlug taş-ka toguru tomıldı sağım “Ağabeyim Kançuk ile eşit parçadan oluşan yerimin üç şığını Kutluk Taş’a dürüstçe sattım” (Sa02, 3-4-5)

Soy- soymak, yağma etmek, çalmak (SUK, Mi03-7); [TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh. Ø; Türkİslm. soy “bir hayvanın derisini yüzmek” (*er koyug soydı* “Adam koyunun derisini yüzdü”) (DLT III, 244)].

bu tonug soyup almış-ka kulum ölti tip men kıty ky-a çamlasar “Bu elbiseyi çalıp aldığımda kölem öldü diyerek men Kıty Kya ile kavga etsem” (Mi03, 7)

Tap- bulmak (SUK, Mi03-6) (EDPT, 435); [TürkRun. Ø; TürkMan. tap- “bulmak” (*kutgargu tınlıglarıg tapdukta* “kurtarılacak canlıları bulduğunuzda”) (TT III, 61); TürkBuddh. tap- “bulmak” (U II 36, 43); Türkİslm. tap- “bulmak” (*ol neñni tapdı* “O, (aradığı) şeyi buldu”) (DLT II, 3)]

...atlg kıty oylan-ı taştın sın-ka kaşlı yolın körgeli barıp bir böz ton **tapıp** kelmiş
 "...adlı Çinli adam dış mezarlığa araba yoluna bakarak gidip pamuklu bir elbise
 bulup gelmiş" (Mi03, 5-6-7)

Tapış- bulma, birinin birini bulması (SUK, Mi03-3); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø;**
TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]

men kity kay-a-nıñ sung(...) atlg kıty oylan-ım yaşıp kaç kün-te tilep **tapışmtın**
turur "Ben Kity Kaya'nın Sung... adlı Çinli kölem kaybolup kaç günden biri
 aradığım alde (hala) kendisi hala bulunmamıştır" (Mi03, 1-2-3-4)

Tapla-, tapl-, tpl beğenmek, istemek, arzu etmek (SUK, Sa02-14) (EDPT, 440);
 [**TürkRun.** tapla- "uygun bulmak, onaylamak, beğenmek, hoşlanmak" (User, 531:
 2010) (*tapladukumin tutarmen* "Beğendiğimi alırım") (IrkB 3); **TürkMan.** tapla-
 "beğenmek, hoşlanmak, memnun olmak" (*neñ taplamagay* "Hepsi memnun
 olmayacak") (TT II 6, 26); **TürkBuddh.** tapla- "beğenmek, hoşlanmak, memnun
 olmak" (*tigin alkunı taplamadı teg taluy ögüzke kirmişig tapladı* "Prens (diğer
 önerilerin) hepsini beğenmedi tek denizde gemiye binmeyi beğendi) (PP 15, 2-4);
Türkİslm. tapla- "beğenmek, hoşlanmak, memnun olmak" (*ol tonug tapladı* "O,
 elbiseyi beğendi") (DLT III, 293)]

özi tarızun taplamasar adın kişi-ke ödkürü sağzun "Kendisi tarım yapmak
 istemezse başkasına satsın" (Sa02,14)

Tarı- tarım yapmak, tarlayı sürmek, toprağı işlemek (SUK, Sa02-14) (EDPT, 532);
 [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh.** tarı- "tarım yapmak, tarlayı sürmek,
 toprağı işlemek" (*tarıg tarımak* " buğday ekmek") (PP 13, 3-4); **Türkİslm.** tarı-
 "tarım yapmak, tarlayı sürmek, toprağı işlemek" (*ol tarıg tarıdı* "O, buğday ekti")
 (DLT III, 262)]

özi tarızun taplamasar adın kişi-ke ödkürü sağzun "Kendisi tarım yapmak
 istemezse başkasına satsın" (Sa02, 14)

Tart-, tart- tartmak, (bir şeyi) çekmek, sürüklemek (SUK, Sa05-7); [**TürkRun. Ø; TürkMan. Ø; TürkBuddh.** tart- “çekmek” (*ışıgag tartgaymen* “İpi çekeceğim”) (TT X, 436); **Türkİslm.** tart- “tartmak” (*ol yarmak tarttı* “O, madeni parayı tarttı”) (DLT III, 426)]

men ozmış tog<r>ıl yme tükel tartıp altım “Ben Oşmış Tog<r>ıl yine (kümüşün) hepsini tartıp aldım” (Sa05, 7)

Tegin- saygı ve hürmetle bir şeyi yapmak, yaklaşmak, erişmek (Caferoğlu, 1968: 231) (SUK, Mi28-17); (EDPT, 484); [**TürkRun. Ø; TürkMan.** “teşebbüs etmek, girişmek” (*ötünü tkinürmen* “Soru sormaya teşebbüs ederim”) (TT IX 54); **TürkBuddh.** “ulaşmak, erişmek, teşebbüs etmek, hissetmek (skr. Vedāna)” (“kurtulmak yolka *teginelim* “Kurtulma yoluna erişelim”) (PP 52, 1-2); **Türkİslm. Ø.]**

bu bitig-ni men buyan temür öz iligin bitiyü teginim “Bu belgeyi ben Puyan Temür kendi elerimle saygılarımla yazdım” (Mi28, 17)

Tegşürüş-, teşğürüş- değiştirmek, başkalaştırmak (SUK, RH03-3) (EDPT, 488); [**TürkRun. Ø; TürkMan.** tegşürüş- “başkalaştırmak, değiştirmek” (*körk meñiz tegşürmek* “birinin görünüşünü değiştirmek”) (M I 25, 29-30); **TürkBuddh. Ø; Türkİslm. Ø.]**

töküz-teki tarıg tarımak-ka yirni kayımtu- ka tegşürüp üşülüşüp//// “Töküzdeki buğday ekimi için olan yeri Kayımtu ile değışip anlaşıp” (RH03, 3)

Tegür- iletmek, getirmek, ulaştırmak, götürmek (SUK, Lo18-8) (EDPT, 485); [**TürkRun.** tegür- “ulaştırmak, götürmek” (*şantun yazıka taluy ögüzke tegürtim* “Şantun ovasına ve denize ulaştırdım”) (T 18-19); **TürkMan.** tegür- “iletmek, getirmek, ulaştırmak, götürmek” (*yaruk teñri yiriñe tegürdeçi* “Işık Tanrılarınin ülkesine ulaştırmak”) (M I 26, 17-8); **TürkBuddh.** tegür- “iletmek, getirmek, ulaştırmak, götürmek” (*taluy ögüzke kıdıgına tegürdi* “Deniz kıyısına ulaştırdı”) (PP

52, 4-5); **Türkİslm.** tegür- “ulaştırmak, iletmek, getirmek” (*ol maña begdin söz tegürdi* “O, bana beyden söz getirdi”) (DLT II, 84)]

koço-ka tegürüp birür<men> “Koço’ya getirip veririm” (SUK, Lo18, 8)

Tıd- engellemek, önlemek (SUK, Sa19-10); (EDPT, 450); [**TürkRun. Ø;** **TürkMan.** tıd- “engellemek, önlemek, kısıtlamak” (*nomug törüg yadturmatın tıdtımız* erser “Töreyi ve doktrini yaymayarak (insanlara gitmesini) engellediysek”) (Huast.74-5); **TürkBuddh.** tıd- “engellemek, önlemek, kısıtlamak” (*kün ay yarukın tıda katıglanır* “Güneş ve ayın ışığını engellemeye uğraşır”) (TT I 27); **Türkİslm.** tıt- “engellemek, önlemek” (*ol anı tıttı* “O, onu engelledi.”) (DLT II, 292)]

taplasar özi tutzun taplamasar adın kişike ötkürü birzün kim yme tıdmazun “Arzu ederse kendi tutsun, arzu etmezse başka kişiye devrederek satsın” (Sa19, 10)

Tıt- yırtmak, parça parça etmek (SUK, Mi07-7); [**TürkRun. Ø;** **TürkMan. Ø;** **TürkBuddh. Ø;** **Türkİslm.** tıt- “parçalamak, (bir elbiseyi) lime lime etmek” (*ol et tıttı* “o eti lime lime etti”) (DLT II, 292)]

ög bitigin tıtp basa tog<r>ıl –ka çamım yok “Orijinal belgeyi yırtıp Basa Togrıl’la bir ilgili bir şikayetim yok” (Mi07, 7)

Tile- (bir şeyi) aramak, istemek, dilemek (SUK, Mi03-6); (EDPT, 492); [**TürkRun.** tile- “istemek, dilemek” (*yirçi tiledim* “Rehber istedim”); **TürkMan.** tile- “(bir şeyi) aramak, istemek, dilemek” (*barça kişiler inça tileyürler* “bütün insanlar böyle isterler”) (M I 23, 30-1); **TürkBuddh.** tile- “(bir şeyi) aramak, istemek, dilemek” (*urı ogul tileser* “erkek çocuk isterse”) (U II 15, 3); **Türkİslm.** tile- “aramak, istemek, dilemek” (*ol anı tiledi* “O, onu aradı”) (DLT III, 271)]

men kity kay-a-nıñ sung(...) atlg kity oglan-ım yaşıp kaç kün-te tilep tapışmtın turur “Ben Kity Kaya’nın Sung.. adlı Çinli kölem kaybolup kaç günden biri aradığım alde (hala) kendisi hala bulunmamıştır” (Mi03, 6)

Tutuz- emanet etmek, devretmek (SUK, Sa19-7); [**TürkRun.** tutuz “tutturmak, yakalatmak” (Tekin, 2008; 178) (*..tutuztu.. ekisin özi altuzdı “..yakaladı.. ikisini tutsak aldı.”*) (KT, D38)]

taş gra atlg türk gra-başımın an tirek-ke tutuzu birtim. “Taş Gra adlı güçlü kölemi An Tirek’e devrederek verdim” (Sa19, 7)

Tur- (yrd. fiil) kalkmak, durmak (SUK, Mi03-4); (EDPT, 530); [**TürkRun.** tur- kalkmak, ayağa kalkmak; bekçilik, muhafızlık yapmak, nöbet tutmak (User, 2010: 534) (*üze tuman turdı asra toz turdı “Üstte duman kalktı aşağıda toz kalktı.”*) (IrkB, 15); **TürkMan.** (yrd. fiil) kalkmak, ayağa kalkmak, durmak (*bu taş ertüñü ağır turur* “Bu taş çok ağırdır”) (U I 8, 4-5); **TürkBuddh.** (yrd. fiil) kalkmak, durmak (*ıglamañ turuñ* “Ağlamayın, kalkın”) (PP. 60, 1); **Türkİslm.** tur- “kalkamak, ayağa kalkmak, durmak” (*er yokaru turdı* “Adam ayağa kalktı”) (DLT II, 6)]

men kity kay-a-nıñ sung(...) atlg kity oğlan-ım yaşıp kaç kün-te tilep tapışmtın *turur* “Ben Kity Kaya’nın sun...adlı Çinli kölem kaybolup kaç günden biri aradığım alde (hala) kendisi hala bulunmamıştır” (Mi03, 1-2-3-4)

U- muktedir olmak, yapabilmek, edebilmek (SUK, EmO1-12); (EDPT, 2); [**TürkRun.** u- “muktedir olmak, yapabilmek, edebilmek” (*kamşuyu umatın* “kıymıldıyamadan”) (IrkB 16); **TürkMan.** u- “muktedir olmak, yapabilmek, edebilmek” (*sözleyü umagay* “Konuşamayacak”) (M I 15, 2-3); **TürkBuddh.** u- “muktedir olmak, yapabilmek, edebilmek” (*birü umadı* “Veremedi”); **Türkİslm.** u- “muktedir olmak, yapabilmek, edebilmek” (*ugan Teñri* “her şeye gücü yeten Tanrı”)]

oğlan-larım birle sığışu yaraşu umasar “Oğlanlarım ile anlaşamazsa, uyum sağlayamazsa” (EmO1, 12)

Ur- eklemek, koymak (SUK, Lo01-4) (EDPT, 194); [**TürkRun.** ur- “1. vurmak, 2.okla vurmak, okla vurarak yaralamak 3. (hayvan) vurmak 4. kurmak, tesis etmek 5. yazmak” (User, 535: 2010) (*yelme kargu edgüti urgıl* “Atlı devriyeleti ve

gözetleme kulelerini iyi yerleştir”) (T 34); **TürkMan.** ur- “koymak, vurmak, kurmak” (*bir kapanda urup kigürdiler* “Bir tabağa koyup getirdiler”) (U I 7, 4-5); **TürkBuddh.** ur- “koymak, kurmak” (PP 34, 3); **Türkİslm.** ur- “koymak, dövmek” (*ol kulın urdı* “O, kölesini dövdü”) (DLT I, 165)]

elig kanpu başınta urup yüz elig kanpu birür men “50 kanpu sermaye 150 kanpu koyup veririm” (Lo01, 4)

Üleş-, uleş- bölerek dağıtmak, paylaşmak (SUK,Ad02-13); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** uleş- “bölerek dağıtmak, paylaşmak” (*olar ikki tavarın üleşdi* “onlar ikisi mallarını paylaştı”) (DLT I, 189)]

ogul-um smbodu bile tüz üleşip alzun-lar “Oğlum Smbodu ile eşit oranlarda paylaşıp alsınlar” (Ad02, 12-13)

Üş- ödemek (SUK, Mi 19-15); (EDPT, 279); [**TürkRun.** üz- “kırmak, koparmak” (User, 346: 2010) (*yinçge eriklig üzgeli ucuz* “İnce olanı kırmak kolaydır.”) (T 13); **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** üz- “parçalamak, ayrı ayrı parçalara bölmek, küçük parçalara bölmek” (*adinagunuş isig özin üzüp* “başkalarının vücutlarını parçalayıp”) (TT IV 10, 10-11); **Türkİslm.** üz- “kırmak, kemek” (bu sözni eşitgil sözüñ munda üz “Bu sözü dinle sözünü burada kısa kes” (KB, 153)]

birimim-ni turı üşser bu borluk turı-ka töleç bolşun “Vergimi Turı öderse bu üzüm bağı Turı’ya telafi ücreti olsun.”

Yantur-, yandur- iade etmek (SUK, Mi 19-18); çevirmek, geri döndürmek (Caferoğlu, 1968: 284) (EDPT, 947); [**TürkRun.** yantur- 1. döndürmek 2. (orduyu) geri çekmek 3. acıyı içie gömmek, bastırmak (User, 2010: 536) (*yanturtımız* “orduyu geri döndürdük”) (T 45); **TürkMan.** “geri dönmek, geri getirmek” (*yanturtuğuz ayıg kılınçtan* “Kötü amelden döndündünüz”) (TT III 127); **TürkBuddh.** yantur- “geri dönmek, geri getirmek” ([*amartapatr söğitniş hwasın yanturup* “Amartapatr ağacının çiçeğini geri getirip”) (TT X 491-2); **Türkİslm.** yantur- “geri göndemek” (*ol anı evke yanturdi* “O, onu eve geri gönderdi.”) (DLT III, 98)]

men turi borlug-nı yandırurp birür men “Ben Turi üzüm bağını geri iade edip veririm” (Mi 19, 18)

Yar- yarmak, bölmek (SUK, WP04-13) (EDPT, 955); [**TürkRun. Ø. TürkMan. Ø; TürkBuddh.** yar- “yarmak, bölmek” (*kabarmış etin yara biçip* “kabarmış etini yarararak keserek”) (U III 45, 12); **Türkİslm.** yar- “bölmek, yarmak” (*er ıgaç yardu* Adam ağacı yardı”) (DLT III, 57)].

//// *yarıp öñdün yanın çurkuş-ı bile trbiş-ka birip* “bölüp doğu tarafını Çurkuş ile Trbiş’e verip” (WP04, 13)

Yarat-, yarağ-, yarat, yrđ- yaratmak, temin etmek, satın almak; beğendirmek, kendisine göstermek (Caferoğlu, 1968: 286) (SUK, Sa02-19) (EDPT, 960); [**TürkRun.** yarat- “yapmak, yaratmak, düzenlemek” (*az kırkız bodunug itip yaratıp keltimiz* “Az ve Kırgız halklarını nizama düzene sokup geldik”) (Tekin, 57: 2008) (BK D17); **TürkMan.** yarat- “yapmak, yaratmak, düzenlemek” (*yirig teñrig kim yaratmış* “Yeri, Tanrıyı kim yaratmış”) (Huast. 167-8); **TürkBuddh.** yarat- “yapmak, yaratmak, düzenlemek” (*itgeli yaratgali* “düzenleyerek, yaratarak”) (TT VI 80); **Türkİslm.** yarat- “yapmak, yaratmak, düzenlemek” (*bu etükni maña yarattı* “Bu eteği bana (göre) düzenlidi”) (DLT II, 315)]

kutlug taş-ka yarağu birip alzun-lar “Kutluk Taşa yeri gösterip verdikten sonra alsınlar.” (Sa02, 19)

Yıg- yığmak, biriktirmek, toplamak (SUK, Lo17-6); (EDPT, 897); [**TürkRun.** yıg- “toplamak, bir araya getirmek” (*yıggıl tidi yıgmış ben ertim* “bir araya getir dedim. (Biraraya getireni) ben idim.”) (T 5); **TürkMan.** yıg- “biriktirmek, toplamak” (*öglerin köñüllerin yıgtınız* “zihinlerini ve düşünlerini topladınız”) (TT III, 31); **TürkBuddh.** yıg- “toplamak, biriktirmek” (*köñülüñ yıg* “düşüncelerini topla”) (TT I 222); **Türkİslm.** yıg- “toplamak, yığmak, bir şeye engel olmak, alıkoymak” (*er öziñe yarmak yıgındı* “Adam kendisi için para biriktirdi”) (Erdi-Yurtsever, 690: 2007)]

sekizinç ayın kuintu-ga yığıp birür men “Sekizinci ay biriktirip Kuintu-ka veririm”

(Lo17, 6)

Yi- yemek (SUK, Sa11-9); [**TürkRun.** yi- “yemek” (*keyük yiyü tavışgan yiyü* “geyik yiyerek, tavşan yiyerek”) (T 8); **TürkMan.** yi- “yemek” (*yediler öldürdiler* “yediler öldürdüler”) (M I 20, 10); **TürkBuddh.** yi- “yemek” (*yidimiz yuñladımız* erser “yiyip harcadıysak”) (TT IV 6, 38); **Türkİslm.** yi- “yemek” (*er aş yedi* “Adam yemek yedi”) (DLT III, 67)]

taplaza özler-i eñlep yişün “Arzu ederse toprağı işleyip (elde ettiği ürünleri) yesin”

(Sa11, 9)

Yorı-, yor- yürümek, geçerli (yasal); gitmek, hareket etmek (Caferoğlu, 1968: 302) (SUK, Sa04-4) (EDPT, 957); [**TürkRun.** yorı- “yürümek” (*öñdün kağanaru sü yorlum* “Doğudan Kağana doğru ordu yürütelim”) (T 29); **TürkMan.** yorı- “yürümek, gitmek, (bir şeyi yamaya) devam etmek” (*arığ yollarta yorıp* “saf yollarda yürüyüp”) (TT III 164-5); **TürkBuddh.** yorı- “yürümek, gitmek, (bir şeyi yamaya) devam etmek” (*suvda yorıp* “suda yürüyüp”) (PP 36, 5); **Türkİslm.** yorı- “yürümek, gitmek, hareket etmek” (*er yorıdı* “Adam yürüdü”) (DLT III, 87)]

koço kidini yorır “Koço bölgesinde geçerli (yasal) yer.” (Sa04, 4)

Yul- satın almak, bedelini ödemek, geri satın almak (SUK, Sa04-18) (EDPT, 918); [**TürkRun.** Ø; **TürkMan.** Ø; **TürkBuddh.** Ø; **Türkİslm.** yul- “salıvermek, yolmak, kurtarmak” (er bulunug yuldi “Adam tutsağı salıverdi.”) (Erdi-Yurtsever, 707: 2007)]

takı birök erklik beg işi işin küçin tutup alayın yulayın tiser-ler “Ayrıca eğer güçlü bir bey (devlet yetkilisinin) ve maiyetinin nüfuzunu kullanarak ve bedelini ödeyerek alalım derlerse” (Sa04, 18-19)

SONUÇ

Uygurlardan kalan 13.-14. yüzyıllara ait satış, değiş-tokuş, kiralama ve kiraya verme, kredi sözleşmeleri, evlatlık alma, teminat, azat etme, vasiyet ve muhtelif konularla ilgili 129 belgede yer alan sözcükler tanılandırılıp anlamlandırıldı. Daha sonra bu sözcüklerin Eski Türk dilinin diğer çevreleri olan Köktürk Kağanlığı'na ait yazıtlardaki, Maniheist Uygurlara ait metinlerdeki ve Budist Uygurlara ait metinlerdeki anlam ve şekilleri belirlenerek mukayese edildi.

Söz varlığı tespit edildikten sonra konusal (tematik) olarak sınıflandırılmıştır. Böylece 13.-14. yüzyıl Türk toplumunun kültürel, sosyal ve iktisadi hayatında nasıl bir hayat tarzına ve dünya görüşüne sahip oldukları hakkında fikir edinilmiştir.

- 1) Sivil Dokümanların söz varlığı Özel Ad bilgisi ve Dilbilgisi Ögeleri, Konularına göre adlar ve Filler ana başlıklar altında konusal (tematik) olarak tasnif edildi.
- 2) Ticaret, vergi, hukuk kavramları ile ilgili sözcüklerin, söz varlığının büyük bir kısmını oluşturduğu görülmektedir. Bu sözcüklerin büyük bir kısmının Türkçe kökenlidir. Türkçe olmayan sözcüklerin çoğunluğu Moğolca ve Çince kökenli olduğu tespit edilmiştir.
- 3) baş bitig, ıdış bitig, yanut bitig, bk bitig, ög bitig, yanud bitig birleşik sözcüklerindende anlaşılacağı gibi Uygurlar, aldıkları hukukî kavramları anlamlandırırken Türkçenin geniş imkanlarından yararlanmıştır.
- 4) İgele- fiili ile süt sevinçi kelimeleri sadece sivil belgelerde tanıklanmıştır.
- 5) Uygur Sivil Dokümanlarında yer alan sözcüklerin çoğunluğunun Türkçe kökenli olduğu tespit edilmiştir

- 6) Türkçe kökenli olmayan vergi ile ilgili sözcüklerin çoğunluğunun Moğolca kökenli olduğu tespit edilmiştir.
- 7) Ölçü ve para kavramı ile ilgili sözcüklerin çoğunluğunun Çince kökenli olduğu tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Arat, Reşid Rahmeti. *Kutadgu Bilig III İndeks*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1979.

Arat, Reşid Rahmeti, *Eski Türk Şiiri*, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1991.

Arat, Reşid Rahmeti, *Yusuf Has Hacib-Kutadgu Bilig*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1998.

Atalay, Besim, *Divanü Lügati't Türk Dizini (İndeks) (IV)*, *Türk Dil Kurumu Yayınları*, Ankara, 1986.

Atalay, Besim, *Divanü Lûgati-it-Türk Tercümesi*, C:2, TDK Yay. Ankara, 1998.

Atalay, Besim, *Divanü Lügati't Türk Tercümesi. I-III*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1991.

Caferoğlu, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1968.

Caferoğlu, Ahmet, “Uygurlarda Hukuk ve Maliye İstılahları”, *Türkiyat Mecmuası*, C. IV, İstanbul, 1934.

Clark, Larry., *Introduction to the Uyghur Civil Document of East Turkestan (13th-14th CC.)*, Indiana University, 1975.

Clauson, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Clarendon Pres, Oxford, 1972.

Çandaroğlu, Gülçin, “Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü”, *Genel Türk Tarihi*, C:2, Yeni Türkiye Yayınları. Ankara, 2002.

- Ercilasun, Ahmet Bican, *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*, Akçağ yay., Ankara, 2004.
- Gül, Bülent, *Eski Türk Tarım Terimleri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yay., Ankara, 2004.
- Kaçalin, Mustafa, *Kutadgu Bilig* e-kitap <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/belge/1-75546/yusuf-has-hacib---kutadgu-bilig.html?vurgu=kutadgu>
- Matsui, Dai, “Taxation and Tax-collecting Systems in Uiguristan under Mongol Rule”. In: K. Matsuda (ed.), *Research on Political and Economic Systems under Mongol Rule*, ss.87–127, Osaka, 2002.
- Matsui, Dai, “Taxation Systems as Seen in the Uigur and Mongol Documents from Turfan, an Overview”, *Transactions of the International Conference of Eastern Studies* 50, p-ss.67– 82, 2005.
- Özönder, Fatma Sema Barutçu, “Eski Türklerde Dil ve Edebiyat”, *Türkler*, C.III, Yeni Türkiye Yay., Ankara, 2002.
- Özyetgin, Melek, *Vergi Terimleri*, Köksav Yayınları, Ankara, 2004.
- Özyetgin, Melek, “Eski Türklerde Ödeme Araçları: Kâğıt Para Çav’ın Kullanımı”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Kasım 2004.
- Sertkaya, Osman Fikri, “Turfan metinleri ve yapılan yayınları”, *Türkiyat Mecmuası*, XIX, ss. 309-334, İstanbul, 1980.
- Tekin, Talat, “İslâm Öncesi Türk Şiiri”, *Türk Dili Türk Şiiri Özel Sayısı I*, S:409, ss.3-42, Ankara, 1986.
- Tekin, Talat, *Tunyukuk Yazıtı*, Simurg Yayınları Ankara, 1994.
- Tekin, Talat, *Orhon Yazıtları*, TDK Yay., Ankara, 2008.
- Tezcan, Semih, “Uygurca”, *Türk Ansiklopedisi*, C:33, MEB Yay., ss.141-148, Ankara, 1984.

User, Hatice Şirin, *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları (Söz Varlığı İncelemesi)*, Kömen Yayınları, Konya, 2009.

Yamada, Nobuo, *Sammlung Uigurischer Kontrakte*, 3 vols. Ed. by J. Oda / P. Zieme / H. Umemura / T. Moriyasu. Osaka, 1993.

Yurtsever, Serap Tuğba, ve Erdi, Seçkin, *Kâşgarlı Mahmûd, Divanü Lügati't-Türk*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2007.

Dizin

A

- Açıg, 92
Adan, 52
Adın, 22
Adır-, 148
Ağı-, 135
Ağılık, 92
Ağır, 23
Ak, 30
Alaçı, 92
Alguçı, 76, 86
Alım, 82
Alımçı, 76
Alış biriş, 77
Alku, 39
Alp, 22
Altı, 126
Altın, 62
Altınç, 128
Altmış, 127
Altun, 67, 77
Amtı, 35
Ana, 102
Ançası, 112
Andın, 41
Anıça, 32
Anta, 35
Antakı, 35
Apa, 103
Apam, 41
Aram, 49
Arıg, 23
Arkış, 84
Arkun, 35
Artuk, 41
Asıg, 86
Asıra, 23, 62
Asıra-, 149
Aş, 69
At, 52, 116
Ata, 103
Atız, 58
Atlıg, 117
Ay, 47
Ay-, 149
Ayag, 108
Ayak, 94

Ayguçı, 108
 Ayıg, 24
 Ayıt-, 149
 Ayıtış-, 150

B

Bag, 77, 84
 Bagır, 103
 Bağlık, 77
 Bakır, 68, 78
 Baldız, 107
 Balık, 91
 Baoçao, 78
 Bar, 132
 Barım, 84
 Bark, 85, 93
 Bars, 49, 52
 Bas-, 135
 Basa, 42
 Basıg, 82
 Baş, 56
 Baş bitig, 87
 Başı taşı birle, 64
 Bedizlig, 21
 Bedük, 29
 Beg, 109
 Beg+er, 109
 Beget, 109
 Bek, 24

Berge, 132
 Berü, 42
 Bışıg, 24
 Biçin, 49, 53
 Bil-, 150
 Bile, 42, 46
 Biliş-, 150
 Bir, 126
 Birer, 129
 Birgüçi, 78, 87
 Birim, 82
 Birimçi, 78, 87
 Birök, 43
 Birt, 83
 Biş, 126
 Bişer, 129
 Bişinç, 128
 Biti-, 151
 Bitig, 87
 Bitkeçi, 88, 112
 Biz, 38
 Bk bitig, 87
 Bod, 56
 Bodun, 114
 Boguz, 56
 Bol-, 145
 Bor, 69
 Borluk, 58, 85

Boş, 24

Boyn, 56

Bozak, 31

Bölük, 73

Böz, 78

Bözçi, 112

Bu, 31, 40

Bugday, 118

Bul-, 136

Burhan, 122

Bursoñ, 123

Burun, 36

Büdür-, 151

Bükün, 47

Bütün, 32

Ç

Çaçan, 95

Çahşaput, 49

Çam çarım, 88

Çamlıg, 88

Çamsız, 25

Çaruk, 70

Çeçeklik, 58, 85

Çekrek, 70

Çıg, 73

Çımdan, 70

Çın, 25

Çın bitig, 88

Çiş-, 151

Çöki, 95

Çunduñ, 78

E

Ebçi, 99

Ed, 85

Eder, 132

Edgü, 25

Edle-, 151

Egsüksüz, 73

Eke, 103

Elig, 57, 127

Eñiz, 58

Er, 99

Erklig, 25

Eski, 21

Eşgek, 53

Eşit-, 136

Etük, 70

Ev, 86, 93

I

Idıkkut, 110, 123

Idış bitig, 88

Igaç, 53

Inaru, 43

Inça, 32

It, 50, 53

İ

İç, 62
İçi, 103
İçre, 93
İdiş, 95
İğ, 134
İgele-, 151
İgle-, 145
İgsiz, 134
İkegü, 130
İki, 126
İkilik, 130
İkinti, 128
İkirer, 129
İl, 114, 115
İl-, 152
İnçge, 29
İni, 104
İşi, 110
İste-, 152
İş, 79
İşlet-, 152
İtig, 71

K

K(e)l-, 138
Ka, 104
Kağa, 33

Kadaş, 104
Kadıñ, 95
Kaçun, 100
Kal-, 137
Kalan, 83
Kalançı, 113
Kalıñ, 120
Kam, 110, 123
Kamçı, 132
Kan, 110
Kañ, 105
Kap, 95
Kap-, 137
Kapıg, 95
Kaplıg, 73
Kara, 31
Karabaş, 131
Karıla-, 152
Katıl-, 153
Katın, 100
Kavığ, 83
Kay, 71
Kayu, 37
Keçür-, 137
Kelinle-, 138
Kelür-, 138
Kent, 91
Kepez, 79

- Kergek bol-**, 138
Kesiş-, 153
Kev, 113
Keviz, 96
Kıl-, 153
Kın, 122
Kıra, 58, 119
Kırk, 127
Kışnak, 93
Kıtay, 20
Kız, 100, 105
Kiç-, 154
Kiçig, 21
Kidin, 62
Kıdmen, 96
Kim, 37
Kin, 43
Kiñeş-, 153
Kir-, 139
Kişi, 100
Kişlik, 73
Kodı, 63
Kop, 33
Korsuz, 26
Koyn, 50, 54
Kögür-, 154
Kökümşek, 71
Köl, 59
Kölük, 54
Köm-, 154
Köprüg, 67
Kör-, 139
Kösür, 59
Kuanpu, 79
Kud-, 139
Kul, 101, 117, 131
Kulgak, 57
Kum, 59
Kupiñ, 96
Kuvar, 88, 122
Kuvrag, 123
Küçek, 26
Küdegü, 107
Küley, 59
Kümüş, 68, 79
Kün, 48
Künçit, 119
Kündin, 63
Küñ, 101, 118, 131
Küp, 96
Küri, 74
Kürk, 71
Küşkü, 50, 54
Küz, 48
Küzlüg, 119

	M	
Men , 38		Ödig , 115
Miñ , 127		Ög bitig , 89
Munça , 33		Ögen , 59
		Ögey , 108
		Ögüz , 60
	N	Öl- , 146
Neçe , 37		Öleñ , 60
Negü , 37		Öñ , 74
Nişan , 89		Öñdün , 63
Nom , 124		Öñdünki , 43
		Öñi , 26, 44
	O	Örđgün , 119
Oglan , 101, 105		Örü , 63
Ogul , 106		Ötigle- , 154
Ogullan- , 139		Ötkürü , 80
Ok , 43		Ötün- , 140
Ol , 32, 38, 40		Öz , 39
Olar , 39		
On , 127		P
Onar , 129		Piryan , 94, 96
Onunç , 129		
Orđuklug , 80		S
Orpak , 97		Sa , 96
Ortuk , 79		Sakın- , 140
Orun , 93		Sakiş , 80
Otuz , 127		Sal- , 146
		Salıg , 83
	Ö	Sana- , 155
Ö- , 140		Sanaç , 71

Saḡ, 94
Saḡisdvri, 124
Sat-, 155
Satıg, 80
Sav, 116
Say, 60
Sayu, 40
Sekiz, 126
Sekiziñ, 128
Seşür-, 141
Sıçı, 64
Sıçılıg, 119
Sıguş-, 141
Sın, 121
Sınuk, 21
Sıñar, 64
Sır, 96
Sıtır, 74
Silig, 27
Siliñ, 81
Soḡ, 44
Soḡara, 44
Soy-, 155
Söz, 116
Sözleş-, 141
Sutku, 97
Suu, 111
Suv, 69

Suvag, 60
Suvaglık, 60
Suvdun, 61
Süçüg, 69
Süt sevinçi, 118

Ş

Şali, 111, 124
Şazın, 124
Şıg, 74
Şiñ, 74
Şulug, 74
Şutza, 124
Şük, 26
Şükün, 125

T

Tag, 61
Tagar, 97
Tagay, 106
Tagdın, 64
Takı, 44, 46
Takıgu, 50, 54
Talaş-, 141
Tam, 97
Taman, 72
Tamga, 89
Tamgalıg, 89
Tañçu, 75

- Tanuk**, 89
Tap-, 155
Tapın-, 142
Tapış-, 156
Tapla-, 156
Taplaş-, 142
Tapşur-, 142
Tarı-, 156
Tarığ, 119
Tart-, 157
Tas, 22
Taş, 68
Taştın, 64
Tavar, 86
Tavışgan, 50, 54
Teg-, 142
Tegi, 45
Tegimlik, 111
Tegin-, 157
Tegirmen, 94
Tegre, 65
Tegşintürü, 64
Tegşürüş-, 157
Tegür-, 157
Telim, 29
Telük, 98
Tembin, 75
Temirçi, 113
Teñ, 75
Teñlig, 75
Tepsi, 97
Ter, 81
Teri, 57
Tıd-, 158
Tılda-, 143
Tıltag, 134
Tıt-, 158
Tigin, 111
Tigit, 112
Tile-, 158
Tiş-, 143
Tıri, 125
Tırim, 125
Togasız, 135
Toguru, 81
Tokuz, 127
Tokuzunç, 129
Ton, 72
Toñuz, 51, 54
Torgu, 81
Toş-, 146
Toym, 112, 125
Töle-, 143
Töleç, 89, 122
Tördeş, 129
Tört, 126

Törtünç, 128
Törü, 90
Töşek, 97
Tug-, 146
Tugmış, 105
Tuḡsu, 90
Tur-, 159
Turuş, 27
Tut-, 143
Tutuḡ, 90, 118, 131
Tutuz-, 159
Tüḡün, 83
Tüke-, 144
Tükeḡi, 34
Tükel, 34
Tümen, 128
Türk, 20
Tüş, 90, 120
Tüz, 27

U

U-, 159
Uç, 65
Uçagur, 45
Ud, 51, 55
Uḡuru, 36, 65
Uḡuş, 115
Ulag, 55
Ulam, 29

Ulug, 30
Uluş, 114
Umdu, 83
Umugsuz, 27
Un, 120
Ur-, 159
Urı, 102, 106
Urug, 107
Uşun, 75
Uygur, 20
Uyuk, 72

Ü

Üç, 126
Üçegü, 130
Üçer, 130
Üçün, 45
Üçünç, 128
Üleş-, 160
Ületü, 98
Ülüşlüḡ, 76
Üm, 72
Ün-, 147
Üntür-, 147
Üş-, 160
Üşḡünki, 66
Üskinte, 36
Üstün, 66
Üşül-, 144

Üür, 120

Üze, 66

V

Vrhar, 94, 125

Y

Yada-, 144

Yagak, 98

Yaka, 81

Yakşı, 98

Yalavaç, 113

Yalgan, 133

Yalğuz, 45

Yan, 66

Yan-, 147

Yantur-, 160

Yantut, 133

Yanut bitig, 90

Yağ, 121

Yağı, 51

Yar-, 161

Yaragu, 27

Yaraş-, 144

Yaraşu, 28

Yarat-, 161

Yargu, 91

Yarıl-, 148

Yarım, 76

Yarmak, 81

Yasa, 91, 121

Yaşı, 61

Yastuk, 82

Yaşuk, 91

Yaş, 98

Yaş-, 148

Yaşlıg, 99

Yat, 28

Yaz, 48

Yazlıg, 120

Yegen, 107

Yene, 34

Yeñge, 108

Yettinç, 128

Ygrmi, 127

Ygrminç, 129

Yıg-, 161

Yıl, 48

Yılan, 51, 55

Yıllık, 48

Yıgak, 66

Yi-, 162

Yıd-, 145

Yig, 28

Yiged-, 144

Yir, 61

Yiti, 126

Yitmiş, 127

Yme, 46

Yogun, 30

Yok, 133

Yol, 67

Yorı-, 162

Yorıd-, 145

Yorık, 91

Yosun, 122

Yul-, 162

Yunt, 51, 55

Yürü-, 31

Yüz, 57, 127